

ZBORNIK RADOVA
SA XXI NAUČNOG SKUPA

EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA U PSIHOLOGIJI

27–29. MART, 2015.

FILOZOFSKI FAKULTET, UNIVERZITET U BEOGRADU

INSTITUT ZA PSIHOLOGIJU
LABORATORIJA ZA EKSPERIMENTALNU PSIHOLOGIJU
FILOZOFSKI FAKULTET, UNIVERZITET U BEOGRADU

ZBORNİK RADOVA SA XXI NAUČNOG SKUPA

EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA U PSIHOLOGIJI

27–29. MART, 2015.

FILOZOFSKI FAKULTET, UNIVERZITET U BEOGRADU

INSTITUT ZA PSIHOLOGIJU
LABORATORIJA ZA EKSPERIMENTALNU PSIHOLOGIJU
FILOZOFSKI FAKULTET, UNIVERZITET U BEOGRADU

PROGRAMSKI ODBOR

Prof. dr Aleksandar Kostić
Prof. dr Dejan Todorović
Prof. dr Ivan Ivić
Prof. dr Jasmina Kodžopeljić
Prof. dr Nenad Havelka
Prof. dr Slobodan Marković
Prof. dr Snežana Smederevac
Prof. dr Sunčica Zdravković
Prof. dr Svetlana Čizmić
Prof. dr Mirosava Đurišić Bojanović
Viši naučni saradnik dr Dragica Pavlović Babić
Doc. dr Goran Opačić
Doc. dr Iris Žeželj
Doc. dr Oliver Tošković
Doc. dr Nevena Buđevac
Doc. dr Ksenija Krstić
Doc. dr Borjanka Batinić
Doc. dr Dragana Stanojević
Doc. dr Zoran Pavlović
dr Janko Međedović
Naučni saradnik dr Ljiljana Lazarević (predsednik)

UREDNICI

Prof. dr Slobodan Marković
Viši naučni saradnik dr Dragica Pavlović Babić
Doc. dr Oliver Tošković
Naučni saradnik dr Ljiljana Lazarević
Olga Marković Rosić

ORGANIZACIONI ODBOR

Prof. dr Slobodan Marković

Viši naučni saradnik dr Dragica Pavlović Babić

Doc. dr Oliver Tošković

Naučni saradnik dr Ljiljana Lazarević

Olga Marković Rosić

Lektura: mr Milorad Rikalo

Prelom: Marija Stefanović

SADRŽAJ

KOGNITIVNA PSIHOLOGIJA	7
Uticaj pozicije okvira na rizično odlučivanje <i>Damnjanović</i>	8
What makes an elephant similar to a peanut? <i>Ilić, Ković</i>	14
Effects of induced dysphoric affect and rumination on affective verbal material learning <i>Radović, Lalović</i>	20
Uključenost u rizično odlučivanje kao faktor efekta okvira <i>Jevtović, Damnjanović</i>	25
 PSIHOLOGIJA UMETNOSTI	 30
Odnos između procena dopadljivosti i originalnosti likovnog dela <i>Škorc, Pejić</i>	31
Kreativnost i estetski doživljaj <i>Stojilović</i>	38
Procena likovnog dela u odnosu na predmet dela i njegovu prostornu orijentaciju <i>Pejić, Škorc</i>	47
Estetski doživljaj koreografija savremene igre <i>Vukadinović</i>	54
 KLINIČKA PSIHOLOGIJA	 63
Stigma i stav prema traženju profesionalne psihološke pomoći <i>Tenjović, Srna</i>	64
Povezanost porodičnog konteksta i simptoma psihopatologije <i>Mirović</i>	70
Primena Roršahovog testa u diferencijalnoj dijagnostici graničnog i shizoidnog poremećaja ličnosti <i>Jovanović</i>	75
Uloga represivnog i supresivnog stila u kognitivno-afektivnim komponentama pristupa autobiografskom materijalu <i>Novakov</i>	83

PSIHOLOGIJA LIČNOSTI	93
Validacija dnevničke procjene učestalosti savjesnih ponašanja <i>Lakić</i>	94
Relacije između anksioznosti i pristrasnosti u pažnji prema emocionalnim sadržajima <i>Drobnjaković, Dinić, Mihić</i>	102
SOCIJALNA PSIHOLOGIJA	108
Ideološke pozicije političkih partija: šta kažu birači, a šta predizborni programi partija? <i>Pavlović, Todosijević</i>	109
Differences in giving advice compared to deciding for self <i>Jokić, Žeželj</i>	115
Korelati zadovoljstva partnerskim odnosom kod bračnih parova <i>Turjačanin, Dušanić, Lakić</i>	122
Basic personality traits as predictors of attitudes towards stigmatized groups <i>Pavlović, Purić</i>	129
Povezanost uverenja o partnerskom odnosu sa iskustvom trpljenja partnerskog nasilja u adolescentnom periodu <i>Batić, Milinković</i>	136
Preferencija životnih stilova kod srednjoškolaca i njihova povezanost sa polom, školskim uspehom i obrazovanjem roditelja <i>Mladenovska-Dimitrovska, Dimitrovski</i>	142
Struktura ideološke samoidentifikacije u Srbiji <i>Todosijević, Pavlović</i>	150
PSIHOLOGIJA OBRAZOVANJA	158
Stavovi nastavnika prema inkluzivnom obrazovanju dece sa smetnjama u razvoju <i>Sretenović, Marković, Milivojević, Kovačić</i>	159
Sport u adolescenciji: učestalost aktivnosti i povezanost s psihološkim i socijalnim problemima <i>Videnović, Pešić, Plut</i>	167

KOGNITIVNA PSIHOLOGIJA

UTICAJ POZICIJE OKVIRA NA RIZIČNO ODLUČIVANJE

Kaja Damnjanović¹

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju
Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Nedavna istraživanja strukture zadataka na kojima se registruje efekat okvira otvorila su pitanje doprinosa pojedinačnih opcija dejstvu okvira. Cilj izvedenog istraživanja bio je da se utvrdi da li okvir ostvaruje efekat kada se nalazi samo na jednoj od dve moguće opcije. U zadacima odlučivanja u uslovima rizika, ispitanici su prinudno birali između sigurne i rizične opcije, u tri domena odlučivanja (životi, novac, zdravlje). Registrovani obrasci efekata okvira su različiti u tri domena, ali se razlikuju u zavisnosti od toga da li se okvir nalazi na sigurnoj, na rizičnoj ili na obe opcije. U domenima odlučivanja o novcu i ljudskim životima, kada je prisutan u obe opcije, okvir ostvaruje snažnije dejstvo, nego kada je prisutan samo na sigurnim opcijama, kada se takođe registruju efekti okvira. Okvir ne ostvaruje efekat na odluke kada je prisutan samo na rizičnim opcijama. U domenu odlučivanja o zdravlju efekat okvira je registrovan kada su uokvirene obe ili samo rizična opcija, a nije registrovan kada se nalazio samo na sigurnoj opciji. Složaj efekata koje okvir ostvaruje u zavisnosti od pozicije upućuje na zaključak da lingvističko manipulisanje informacijama o sigurnom ishodu u većoj meri utiče na odlučivanje od istog manipulisanja u rizičnim ishodima. Celokupno dejstvo okvira ne može se svesti samo na dejstvo u sigurnim opcijama, kao što navode nedavna istraživanja.

Ključne reči: efekat okvira, rizično odlučivanje, pozicija okvira, sigurna opcija, rizična opcija

Uvod

Okvir predstavlja lingvističku manipulaciju kojom se naglašavaju povoljni (pozitivni okvir), odnosno nepovoljni (negativni okvir) aspekti opcije. Veličina i smer, a i postojanje efekta okvira, imajući u vidu brojne nalaze i modele, nisu jednoznačni i zavise od većeg broja parametara zadatka odlučivanja u uslovima rizika (Kühberger & Tanner, 2010; Levin, Schneider & Gaeth, 1998; Wang, 1996a). Okvir ne ostvaruje nužno tako snažno dejstvo kao u

¹ kdamnjan@f.bg.ac.rs

klasičnom zadatku azijske bolesti (Tversky & Kahneman, 1981), i što je odstupanje od tog zadatka veće to je efekat slabiji (Kühberger, 1998).

Specifična struktura zadataka rizičnog odlučivanja omogućava ispitivanje zone delovanja okvira. Zadaci imaju sintaksu lutrije, tj. izbora između rizične i manje rizične ili u potpunosti nerizične opcije. Sintaksa lutrije ostaje nenarušena smeštanjem okvira na pojedinačne opcije zadatka. Jednostavnije, to znači da zadatak rizičnog odlučivanja pred ispitanika stavlja isti izbor bez obzira na to da li su uokvirene sve ili samo neke opcije u oba okvira. Ovo ostavlja otvorenim pitanje o tome da li efekat okvira zavisi od „količine” okvira. Na primer, nalazi istraživanja Kibergera i Gradlove upućuju na zaključak da okvir u klasičnom zadatku rizičnog odlučivanja deluje zapravo samo na sigurne, iako je prisutan i na rizičnim opcijama (Kühberger & Gradl, 2013). U zadacima kojima se registruje efekat okvira uobičajeno su uokvirene obe opcije. Cilj istraživanja bio je da se ispita dejstvo okvira u zavisnosti od njegove pozicije u zadatku odlučivanja, tj. da se utvrdi da li okvir deluje kada se nalazi samo na jednoj od dve opcije u zadatku rizičnog odlučivanja.

Metod

Ispitanici. U ispitivanju je učestvovalo 900 studenata Univerziteta u Beogradu.

Stimulusi su bili zadaci odlučivanja u uslovima rizika sa prinudnim izborom, strukture klasičnih zadataka Kanemana i Tverskog (Kahneman & Tversky, 1984), ujednačenih (očekivanih) vrednosti opcija. Faktor *pozicija okvira* imao je dva nivoa: okvir na sigurnoj i okvir na rizičnoj opciji, pri čemu je kao nulti nivo korišćen klasični zadatak u kom su obe opcije uokvirene.

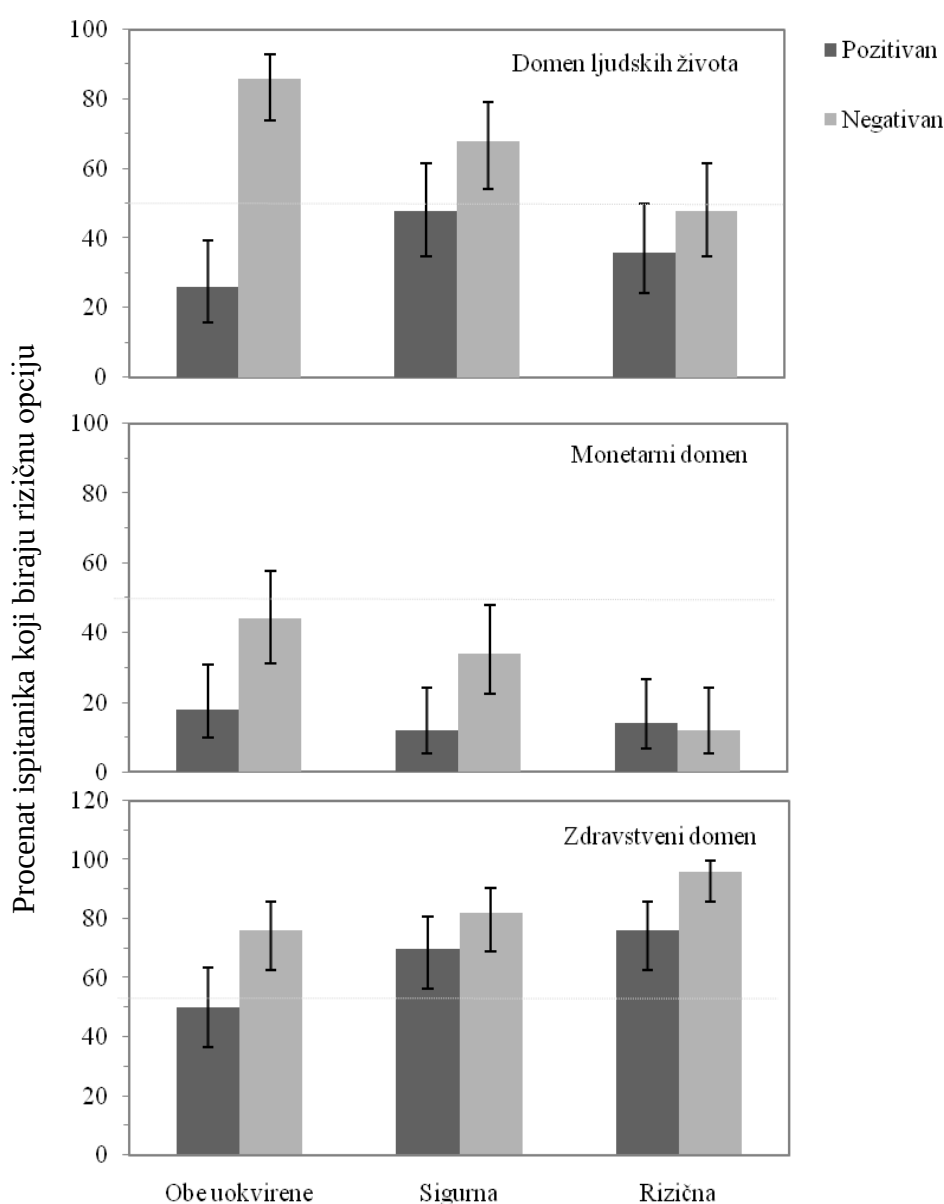
Procedura. Svaki ispitanik je odgovarao na jedan od 18 zadataka odlučivanja dobijenih ukrštanjem faktora pozicija okvira sa tri domena odlučivanja i dva okvira ({pozicija okvira (2) x domen (3)} x okvir (2)). Ispitivanje je sprovedeno u papir-olovka formatu.

Rezultati

U tabeli 1 i na grafikonu 1 prikazani su procenti izbora rizične opcije, sa pripadajućim intervalima poverenja od 95%, za svaki od 18 zadataka dobijenih ukrštanjem eksperimentalnih faktora pozicija okvira, domen i okvir. Statistički značajna sklonost ka riziku je registrovana u tri slučaja (sva tri u zdravstvenom domenu odlučivanja). Sklonost ka

izboru sigurne opcije je zabeležena na sedam zadataka, dok je na dva zadatka (oba iz domena ljudskih života) zabeležena indiferentnost spram opcija.

Na zadacima odlučivanja u domenu ljudskih života procenat izbora rizične opcije iznosi 52% (95% CI [46.36, 57.59]), u monetarnom 22.33% (95% CI [17.97, 27.39]), a u zdravstvenom domenu 75% (95% CI [69.79, 79.57]). Sve tri razlike, između domena ljudskih života i monetarnog ($\chi^2_{(1, N=300)} = 56.53, p < 0.001$), domena ljudskih života i zdravstvenog ($\chi^2_{(1, N=300)} = 34.24, p < 0.001$), te između monetarnog i zdravstvenog domena ($\chi^2_{(1, N=300)} = 165.55, p < 0.001$) su statistički značajne, na šta ukazuju i nepreklapajući intervali poverenja.

Grafikon 1. Procenat rizičnih izbora kao funkcija pozicije okvira u zadatku u tri domena

Tabela 1

Grupne razlike u sklonosti ka riziku za pozitivni i negativni okvir problema odlučivanja u zavisnosti od pozicije okvira u tri domena (životi, novac, zdravlje)

DOMEN	OKVIR NA OPCIJI	OKVIR ISHODA	IZBOR RIZIČNE OPCIJE			EFEKAT OKVIRA			
			P(%)	95% CI -	95% CI +	χ^2	r_ϕ	p	ZAKLJUČAK
Životi	Obe opcije	Preživeti	26	15.87	39.55	36.52	.60	<.001	Dvosmerni
		Umreti	86	73.91	93.05				
	Sigurna	Preživeti	48	34.80	61.49	4.11	-0.2	.043	Dvosmerni
		Umreti	68	54.13	79.30				
	Rizična	Preživeti	36	24.10	49.89	1.48	-0.12	.221	Neznačajan
		Umreti	48	34.80	61.49				
Novac	Obe opcije	Dobiti	18	9.77	30.80	7.90	.28	.005	Jednosmerni
		Izgubiti	44	31.16	57.69				
	Sigurna	Dobiti	12	5.25	24.17	6.83	-0.26	.009	Jednosmerni
		Izgubiti	34	22.39	47.89				
	Rizična	Dobiti	14	6.64	26.50	0.09	0.03	.756	Neznačajan
		Izgubiti	12	5.25	24.17				
Zdravlje	Obe opcije	Preživeti	50	36.64	63.36	7.25	.27	.007	Jednosmerni
		Umreti	76	62.59	85.70				
	Sigurna	Preživeti	70	56.17	80.97	1.97	-0.14	.161	Neznačajan
		Umreti	82	68.98	90.46				
	Rizična	Preživeti	76	62.45	85.84	8.31	-0.29	.004	Jednosmerni
		Umreti	96	85.78	99.66				

Napomena. Svaka eksperimentalna grupa je imala po 50 ispitanika; P - procenat; 95% CI- i 95% CI+ označavaju donju i gornju granicu intervala poverenja od 95% koje su procenjene Vilsonovim postupkom (Wilson, 1927); χ^2 – hi-kvadrat statistik; r_ϕ – fi-koeficijent asocijacije; p – nivo značajnosti

U domenu ljudskih života, stopa izbora rizične opcije u pozitivnom okviru iznosi 36.67% (95% CI [29.37, 44.63]), dok je u negativnom 67.33% (95% CI [59.46, 74.34]). Razlika među procentima je statistički značajna ($\chi^2_{(1, N=300)} = 28.26$, $r_\phi = .31$, $p < 0.001$). Ovaj efekat, međutim, nije bio isti na svim nivoima faktora pozicija okvira (videti tabelu 1). Parom klasičnih zadataka (uokvirene obe opcije) registrovan je snažan dvosmerni efekat okvira. Na zadacima u kojima je okvir samo na sigurnoj opciji registrovan je takođe dvosmerni, ali statistički značajno slabiji efekat okvira ($\chi^2_{(1, N=200)} = 5.19$, $p = 0.02$). Na paru zadataka u kojima je okvir samo na rizičnim opcijama ne beleži se efekat okvira. U pozitivnom okviru monetarnog domena, rizična opcija je birana u 14.67% slučajeva (95% CI [9.82, 21.28]), a u negativnom u 30% (95% CI [23.22, 37.77]). Razlika jeste značajna ($\chi^2_{(1, N=300)} = 10.17$, $r_\phi = .18$, $p = 0.014$), ali efekat ni u ovom domenu nije isti na svim nivoima pozicije okvira. Na klasičnom paru zadataka i na zadacima u kojima je okvir samo na sigurnoj opciji se registruju jednosmerni efekti okvira, dok efekat nije registrovan na zadacima u kojima je okvir bio samo na rizičnoj opciji. U zdravstvenom domenu odlučivanja u pozitivnom okviru stopa izbora

rizične opcije je 65.33% (95% CI [57.41, 72.49]), dok je u negativnom 84.67% (95% CI [77.98, 89.62]). Razlika među procentima je značajna ($\chi^2_{(1, N=300)} = 14.95$, $r_\phi = .22$, $p < 0.001$). Efekat okvira nije zabeležen u slučaju okvira na sigurnoj opciji, dok se na druga dva nivoa registruje jednosmerni efekat okvira.

Diskusija

Na prvom mestu, nalazi našeg eksperimenta pokazuju da domen odlučivanja ostvaruje značajan efekat na sklonost ka izboru rizične opcije. Najveća sklonost rizičnom izboru je u zdravstvenom domenu, potom u domenu ljudskih života, a najmanja u momentarnom, u kom je većina ispitanika bila sklonija izboru sigurne opcije, što je u skladu sa ranijim nalazima (Damnjanović, 2013; Wang, 1996b). Registrovane sklonosti ka riziku u oba okvira i obrasci efekata okvira se razlikuju u zavisnosti od toga da li se okvir nalazi na sigurnoj, na rizičnoj ili na obe opcije. Može se reći da je okvir najveći kada je prisutan u svim opcijama, pa se postavlja pitanje da li tada ostvaruje i najveće dejstvo. Upravo takav obrazac efekata okvira je registrovan u domenima odlučivanja o novcu i o ljudskim životima. Kada je okvir prisutan u obe opcije, on ostvaruje snažnije dejstvo nego kada je prisutan samo na sigurnim opcijama, gde takođe ostvaruje uticaj na redosled preferencija. Okvir, međutim, ne ostvaruje efekat na odluke kada je prisutan samo na rizičnim opcijama. Registrovani efekti u ova dva domena su različitog smera, usled veće sklonosti ka sigurnim izborima u monetarnom domenu.

U domenu odlučivanja o zdravlju, obrazac dejstva okvira je drugačiji. Najsnažniji efekat je registrovan kada je okvir pozicioniran samo na rizičnoj opciji, tj. kada su povoljni i nepovoljni ishodi medicinskog tretmana (operacije) prikazani u terminima preživljavanja i umiranja, nešto slabiji efekat istog smera je registrovan kada su obe opcije uokvirene, dok okvir nije ostvario dejstvo kada se nalazio samo na sigurnoj opciji (radijacija). Moguće objašnjenje leži u značajno većoj generalnoj sklonosti ka izboru operacije, pa se može pretpostaviti da se radijacija manje razmatra, a time i njeni pozitivni i negativni aspekti.

Složaj efekata koje okvir ostvaruje u zavisnosti od pozicije upućuje na zaključak da lingvističko manipulisanje informacijama o sigurnom ishodu u većoj meri utiče na odlučivanje od istog manipulisanja informacijama o rizičnim ishodima. Isto tako, možemo da zaključimo, suprotno Kibergeru i Gradlovoj (2013), da se celokupno dejstvo okvira ne može svesti samo na dejstvo u sigurnim (a ni u rizičnim) opcijama, odnosno da okvir ostvaruje najjače efekte kada je prisutan na svim opcijama. Razmatranje ovih nalaza u kontekstu drugih

istraživanja i celovitosti informacija upućuje na pitanje da li okvir deluje na rizičnost opcije ili na nedorečenost opcije.

Literatura

- Damnjanović, K. (2013). *Efekat okvira: domen odlučivanja*. U: *Međunarodni naučno-stručni skup Savremeni trendovi u psihologiji, 11-13. oktobar 2013.* – knjiga sažetaka (str. 113-115). Novi Sad, Srbija: Filozofski fakultet
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1984). Choices, values, and frames. *American Psychologist*, 39, 341-350.
- Kühberger, A. (1998). The Influence of Framing on Risky Decisions: A Meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 75(1), 23-55.
- Kühberger, A., & Gradl, P. (2013). Choice, rating, and ranking: framing effects with different response modes. *Journal of Behavioral Decision Making*, 26(2), 109-117.
- Kühberger, A., & Tanner, C. (2010). Risky choice framing: Task versions and a comparison of prospect theory and fuzzy-trace theory. *Journal of Behavioral Decision Making*, 23, 314–329.
- Levin, P., Schneider, S., & Gaeth, G. (1998). All frames are not created equal: A typology and critical analysis of framing effects. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 76, 149-188.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1981). The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science*, 211(4481), 453–458.
- Wang, X. (1996a). Domain-specific rationality in human choices: Violations of utility axioms and social contexts. *Cognition*, 60, 31-63.
- Wang, X. (1996b). Framing effects: Dynamics and task domains. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 68, 145-157.

WHAT MAKES AN ELEPHANT SIMILAR TO A PEANUT?

Olivera Ilić¹ i Vanja Ković

Faculty of Philosophy, Belgrade University

One of the main differences between taxonomic (cow - donkey) and thematic (cow - milk) categories is that taxonomic grouping is based on feature similarity, while thematically related objects typically do not share features, but are rather based on complementarity of their different features. Hence, by their definitions, taxonomic objects (cow - donkey) are similar and thematic objects (cow - milk) are different. In this study we asked a group of participants to verify what seemed to be inherent characteristics of stimuli pairs' relations. They rated thematic and taxonomic pairs on similarity and difference dimensions. However, it turned out that there is a difference between the common sense of similarity and how the brain computes similarity. Although hardly anyone would dispute that cow is more similar to donkey than to milk, when asked to judge pairs of thematic and taxonomic objects without context of the third element of the triad, participants judged thematic and taxonomic pairs to be equally similar, or in the case of the example given, that cow is more similar to milk than to a donkey. The question is, what could drive our participants towards such an unexpected choice?

Key words: *thematic relatedness, taxonomic relatedness, similarity, difference*

Introduction

Traditional models of similarity (e.g., Markman & Gentner, 1993) assume that similarity judgment is basically a comparison process. A cow and a donkey are similar because they have more common than distinctive features and because these common features are related in the same way in both objects. This is typical of the members of the same category, that is, objects that are taxonomically related. On the other hand, the similarity between cow and milk is low since they do not share features. Cow and milk have more distinctive than same features, but their different features are complementary; they are

¹ olivera.ilic@f.bg.ac.rs

suitable for interaction in same scenarios or events, which makes them thematically related. Thus, similarity is expected to be high for taxonomically related (*cow - donkey*), and low for thematically (*cow - milk*) related objects.

In contrast to the predictions of traditional models, it has been reported that thematically related objects are judged to be more similar than thematically unrelated objects (Wisniewski & Bassok, 1999). These data motivated formulating *the dual process model of similarity* (Wisniewski & Bassok, 1999), which suggests that different types of stimuli are compatible with different types of processing. Taxonomically related items are compatible with the process of comparison, while thematically related items are compatible with the process of integration. The model predicts that the relative dominance of the comparison and integration processes depends on the interaction of the two factors: the nature of the relationship between the objects and the task requirements (e.g., similarity or relational judgments).

Difference and similarity should, by definition, be in perfect negative correlation. However, there are several studies (e.g., Simmons & Estes, 2008; Golonka & Estes, 2009) reporting that participants sometimes judge same items to be both more similar and more different. For example, in a *cow - milk – donkey* triad, *milk* is judged to be both more similar and more different from *cow*.

Our study followed up the questions on the effects of relation type on similarity and difference judgments posed by Estes and associates (Simmons & Estes, 2008; Golonka & Estes, 2009), but differed in several important ways. Instead of using triads task and between-subjects design, we asked *same* participants to judge similarity and difference *by rating* thematic, taxonomic, and unrelated pairs of items.

Method

Participants. The same 36 undergraduate psychology students rated similarity and difference of all stimuli in two sessions (three weeks apart).

Stimuli. There were 171 word pairs. 57 target words were paired with thematically related (57), taxonomically related (57) and unrelated (57) stimuli.

Task. Participants rated the degree of similarity and difference between pairs of items on a 7-point scale.

Procedure. The surveys were distributed using Qualtrics online survey software (Qualtrics, Provo, UT).

Results

In order to control for the possible differences between the similarity and difference scales, ratings were transformed to standard (z) scores.

Unrelated pairs

The relationship type had a significant effect on similarity judgments ($F(2, 166) = 209.75, p < .001, \eta = .728$). Similarity ratings for unrelated pairs were lower than for taxonomically related items ($p < .001$), but unrelated pairs were also judged to be less similar than thematically related items ($p < .001$). There was no difference between thematic and taxonomic items ($p > .05$). All three relationship types differed in perceived difference ($F(1, 166) = 213.38, p < .001$). The average similarity and difference ratings are shown in Table 1.

Table 1

The average similarity and difference ratings

Relationship type	Mean	SD	S. E. Mean	Minimum	Maximum
Similarity					
thematic	4.00	.53	.07	2.42	5.17
taxonomic	4.32	.99	.13	2.36	6.28
unrelated	1.53	.58	.09	1.06	4.11
Difference					
thematic	4.06	.38	.05	3.44	5.28
taxonomic	3.66	.63	.08	2.56	5.03
unrelated	5.55	.37	.05	3.94	5.94

Thematic vs. Taxonomic

We will test for the effects of relationship type on judgment ratings in analysis across items. Individual differences, that is, agreement in judgments, will be tested across participants.

As can be seen in Table 1, similarity and difference ratings for thematic and taxonomic pairs are moderate and comparable not only in terms of average values, but also in range.

A repeated measures ANOVA with judgment (similarity, difference) and relationship type (thematic, taxonomic) revealed significant effect of judgment ($F(1, 56) = 111.15, p < .001, \eta = .67$) and significant judgment by relationship type interaction ($F(1, 56) = 8.84, p < .01, \eta = .14$). There was no difference in similarity ratings between thematic and taxonomic pairs ($t(56) = -2.20, p > .05$), but there was a significant difference in difference ratings ($t(56) = 3.98, p < .001$).

Participants were not uniform in their judgments of similarity and difference (Figure 1). While some participants (45%) tended to assign higher similarity and lower difference rates to taxonomic pairs (taxonomic group), as much as 33% of participants judged thematic pairs as more similar and less different (thematic group). Some participants (11%) judged thematic pairs as both more similar and more different (mixed group), while others judged taxonomic pairs as more similar and more different (11%) than thematic pairs (mixed group).

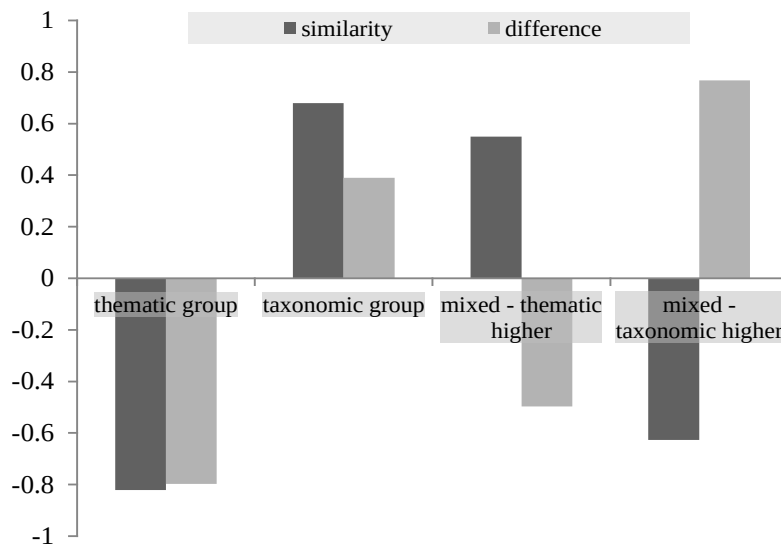

Figure 1. Mean difference in similarity and difference ratings as a function of response group

Discussion

Although we have found the non-inversion of similarity and difference in our study, it was much more subtle than in previously reported studies (Simmons & Estes, 2008; Golonka & Estes, 2009). It is possible that the size of thematic effect in previous studies was boosted by the task in which participants were forced to choose between thematic and taxonomic options. In our study, we avoided directly pitting thematic versus taxonomic option. Additionally, the type of the task allowed us to account for the possible differences between the similarity and difference scales by transforming raw rates to standard (z) scores.

Still, the influence of thematic relationship on similarity and difference judgments was evident. Although thematically related objects by definition share only few, if any, features, they were judged on average as equally similar as objects that belong to the same taxonomic category. For example, an *elephant* was judged to be more similar to *peanuts*, than to a *camel*. Our data could not be explained by comparison models of similarity and they give support to the *dual process model of similarity*, which suggests that thematic relations influence performance even in the tasks for which they are irrelevant or might be counterproductive.

Our results support the hypothesis that thematic influence in similarity judgments is mediated by participant's conceptual preference. It is interesting to note that the thematic and the taxonomic participant group judged thematic pairs differently (similarity: $t(26) = 5.31, p < .001$; difference: $t(26) = -8.68, p < .001$), but they did not show differences in taxonomic pairs' ratings ($p < .05$). That is, while thematic conceptual preference increases perceived similarity between thematic pairs, it does not affect the perceived similarity of taxonomic pairs.

It seems that the processing of the nature of relations between the objects happens automatically, possibly even during the object recognition phase, and thus it is hard to ignore when the task requires processing different from the one compatible with the stimulation. Hence, when interpreting participants' judgments of conceptual similarity one should be aware that they result from the interaction of the two processes: the first, provoked by the nature of stimulation and the second, controlled process required by the task.

Literature

- Golonka, S., & Estes, Z. (2009) Thematic relations affect similarity via commonalities. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 35(6), 1454-1464.
- Markman, A. B., & Gentner, D. (1993). All differences are not created equal: A structural alignment view of similarity. *Proceedings of the Fifteenth Annual Conference of the Cognitive Science Society*, 682-686.
- Simmons, S., & Estes, Z. (2008). Individual differences in the influence of thematic relations on similarity and difference. *Cognition*, 108, 781–795.
- Wisniewski, E. J., & Bassok, M. (1999). What makes a man similar to a tie? Stimulus compatibility with comparison and integration. *Cognitive Psychology*, 39, 208-238.

EFFECTS OF INDUCED DYSPHORIC AFFECT AND RUMINATION ON AFFECTIVE VERBAL MATERIAL LEARNING

Tara Radović^{1,2,3}

¹Laboratory for Experimental Psychology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

²Institute of Cognitive Sciences, University of Osnabrueck, Germany

Dejan Lalović

Laboratory for Neurocognition and Applied Cognition, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Rumination can be qualified as the repetitive thinking pattern about the causes and consequences of current emotional state which leads to negative affect enhancement. Previous research showed negative correlation between rumination and performance in memory tasks in clinical population, whereas findings in general population are rare and less consistent. Aim of the present study was to examine relations between current emotional state, rumination and performance in verbal learning task. In experimental group dysphoric affect and rumination were induced, while control group performed affectively neutral distraction task. The manipulation was successful, as reflected by the groups' scores in PANAS-X and RRS scales. Group comparisons revealed differences in current rumination, global negative affect, sadness, guilt, hostility, and alertness. Both groups afterwards learned and recalled 10 lists of 15 words with different affective valence, neutral, positive and negative. Number of words reproduced and number of errors were registered. While no difference in performance between the groups was established, regression analysis with subjects sample taken as the whole revealed that number of errors can be predicted by sadness, but in negative direction. We discussed our findings in frame of some current views on affect-memory relation.

Key words: *dysphoric affect, rumination, affect induction, verbal short-term memory.*

³ radovic.tara@gmail.com

Introduction

Traditionally, executive functions (EF) were examined in context of cognitive processes. Some recent research suggest that EF may play role in emotional processes (Dreisbach & Goschke, 2004), and rumination as one aspect of emotional control (e.g., Brinker, Campisi, Gibbs & Izzard, 2013). Rumination is repetitive thinking pattern about the causes and consequences of current emotional state which leads to further negative affect enhancement (Nolen-Hoeksema, Wisco & Lyubomirsky, 2008). Such pattern can be observed both in clinical and general population (Whitmer & Banich, 2007). Previous research revealed negative correlation between rumination and performance in memory tasks in clinical population (e.g., Christopher & MacDonald, 2005), whereas findings in general population are few and less consistent (e.g., Joormann & Gotlib, 2008). Research that examined influence of affect on memory in general population suggest negative affect may influence more accurate performance, positive affect can act in the opposite direction (e.g., Dreisbach & Goschke, 2004).

Aim of the present research was to examine relations between rumination, affect and verbal short-term memory in healthy student sample. We induced dysphoric affect and rumination employing combined technique of personal memories recall and listening to the congruent music (Westermann, Spies, Stahl & Hesse, 1996). Purpose of the affect and rumination induction was to allow for conclusions about causal relations between affect and rumination on one side, and memory performance on the other.

Method

Participants. 143 psychology students participated in the study. 70 participants were in control (10 males) and 73 in experimental group (6 males).

Stimuli. 150 words were chosen from Connotative Dictionary for Serbian Language (Janković, 2000), 50 from each affective valence (positive, neutral, negative). Words were divided in 10 lists of 15 words (neutral, positively, and negatively valenced, 5 each). Words of different valence were balanced with respect to concreteness, frequency and arousal and displayed in quasi-randomized order across the lists.

Instruments. Positive and Negative Affect Schedule Scale, Serbian adaptation of 40 5-point Likert-type items (PANAS-X, Mihić, Novović, Čolović & Smederevac, 2014); Ruminative Response Scale of 8 4-point Likert-items (RRS, Mišić, 2014).

Procedure. Participants were randomly assigned to the groups of 3 and the groups were randomly assigned to experimental or control condition. Experimental group performed dysphoric mood induction task (10 minutes) and rumination induction task (5 minutes), while control group performed affectively neutral distraction task. Manipulation check was done using RRS and PANAS-X. After a brief pause, participants learned word lists. Words were presented using PowerPoint2007, on a video-bim, size 100x 80cm, 2m from participants. Each word was presented in the middle of white slide, in black, size 60. Words were displayed sequentially with 3s exposition. Participants were allowed 75s for written free-ordered recall after each list presentation.

Results

T-test for independent samples revealed the following experimental vs. control group differences: in affect (PANAS) and rumination (RRS) ratings/scores: current rumination ($t=2,75$, $df=137$, $p<0.01$), general negative affect ($t=4,62$, $df=137$, $p<0.01$), sadness ($t=4,59$, $df=137$, $p<0.01$), guilty ($t=3,71$, $df=137$, $p<0.01$), hostility ($t=4,33$, $df=137$, $p<0.01$) and alert ($t=-2,28$, $df=137$, $p<0.05$). Differences in joy did not reach significance.

Two-factorial mixed ANOVA with Affect and Rumination Induction as the between-subjects factor (levels: induction, control), and the Word Valence as the within-subjects factor (levels: positive, neutral, negative) with number of reproduced words yielded main effect of Word Valence ($F(2,76) = 16.80$, $p<0.01$). Post-hoc Bonferroni test showed that positive words were more frequently reproduced in comparison to negative ($p<0.01$) and neutral ($p<0.01$), but there was no differences between negative and neutral ones. Main effect of Affect and Rumination Induction did not reach significance, neither did the interaction between the factors.

Differences in number of errors between the two groups were tested with independent samples t-test. There was no significant effect of the group on number of errors.

Regression analyses conducted on subjects sample taken as the whole showed that number of errors can be predicted by sadness ($R^2 = 0.077$, $F(1, 137) = 12.59$, $p < 0.01$), but in negative direction ($\beta = -0.29$).

Discussion and Conclusions

Experimental short-term procedure we employed was effective both for mood and rumination induction – participants in both groups were more likely to reproduce positively valenced words in comparison to the negative and neutral ones, but groups did not differ with respect to verbal learning task performance. This finding is in accordance with some general population previous research in which no correlation between rumination and recognition of affective material in memory task was found (Joormann & Gotlib, 2008). This result might be taken in favor of notion that different processing patterns exist in healthy student and clinical population in terms of EF and current rumination. Rumination therefore remains to be further examined in this context, either as thinking style or as a trait.

Regression analysis showed that less sad participants made more errors in free recall task. This finding is in line with some previous general population research in which was demonstrated that positive affect, in this case it would be less sad affect, can lead to distractibility and impulsiveness, which may result in error prone reproduction (Dreisbach & Goschke, 2004).

Literature

- Brinker, J. K., Campisi, M., Gibbs, L., & Izzard, R. (2013). Rumination, mood and cognitive performance. *Psychology*, 4(03), 224.
- Christopher, G., & MacDonald, J. (2005). The impact of clinical depression on working memory. *Cognitive Neuropsychiatry*, 10(5), 379-399.
- Dreisbach, G., & Goschke, T. (2004). How positive affect modulates cognitive control: reduced perseveration at the cost of increased distractibility. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 30(2), 343.
- Janković, D. (2000). Konotativni aspekt značenja: utvrđivanje latentnih dimenzija. *Psihologija*, 33(1-2), 199-220.

- Joormann, J., & Gotlib, I. H. (2008). Updating the contents of working memory in depression: interference from irrelevant negative material. *Journal of abnormal psychology*, 117(1), 182.
- Nolen-Hoeksema, S., Wisco, B. E., & Lyubomirsky, S. (2008). Rethinking rumination. *Perspectives on psychological science*, 3(5), 400-424.
- Mihić, L., Novović, Z., Čolović, P., & Smederevac, S. (2014). Serbian adaptation of the positive and negative affect schedule (PANAS): Its facets and second-order structure. *Psihologija*, 47(4), 393-414.
- Mišić, V. (2014). Empirijska provera konstruktivne valjanosti i prediktivne vrednosti skale ruminativnog stila mišljenja. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu. *Unpublished doctoral dissertation*.
- Watson, D., & Clark, L. A. (1999). *The PANAS-X: Manual for the positive and negative affect schedule-expanded form*. Ames: The University of Iowa.
- Westermann, R., Spies, K., Stahl, G., & Hesse, F. W. (1996). Relative effectiveness and validity of mood induction procedures: a meta-analysis. *European Journal of Social Psychology*, 26(4), 557-580.

UKLJUČENOST U RIZIČNO ODLUČIVANJE KAO FAKTOR EFEKTA OKVIRA

Mina Jevtović¹, Kaja Damjanović

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju
Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Sklonost ka riziku i podložnost efektu okvira zavisi i od nivoa uključenosti u odluku. Cilj istraživanja bio je da se, variranjem informacija o poreklu novca, ispita uticaj nivoa uključenosti donosioca odluke na podložnost efektu okvira. U zadacima zamišljenog rizičnog odlučivanja, novac je mogao biti stečen napornim radom ili dobijen srećkom. Rezultati ukazuju na postojanje zavisnosti sklonosti ka riziku i podložnosti efektu okvira od nivoa uključenosti ispitanika. Od šest zadataka odlučivanja, statistički značajna sklonost ka riziku je registrovana u tri slučaja, svaki put u negativnom okviru. Generalno posmatrano, ispitanici su u pozitivnom okviru skloniji rizičnom izboru nego u negativnom okviru. Dok je u slučajevima kada se poreklo novca ne razmatra registrovan efekat okvira ($\chi^2_{(1)}=5.47$; $p<.019$), kao i kada je novac dobijen srećkom ($\chi^2_{(1)}=5.66$; $p<.017$) u slučaju kada je novac stečen napornim radom okvir nije uticao na odlučivanje. Dakle, u situaciji u kojoj je ispitanik potrošio resurse da bi stekao novac, jezičke manipulacije ne ostvaruju uticaj, tako da se ne registruje efekat okvira. Uključenost u odlučivanje povećava otpornost na dejstvo okvira, što je u skladu sa ranijim nalazima.

Ključne reči: efekat okvira, rizično odlučivanje, sklonost ka riziku, uključenost u odluku

Uvod

U zadacima rizičnog odlučivanja o novcu prinudni izbor koji se stavlja pred donosioca odluke (DO) podrazumeva odluku između sigurne i rizične opcije, dok situacija u prologu zadatka uobičajeno opisuje raspolaganje početnom većom sumom novca. Pod okvirom se podrazumevaju različiti opisi sigurnih i rizičnih opcija, naglašavanjem povoljnih ili nepovoljnih aspekata ishoda opcija. Efekat okvira se registruje kada, usled različitih opisa,

¹ mina.jevtovic@yahoo.com

DO menja preferencije: prilikom pozitivnog opisa bira sigurnu opciju, a prilikom negativnog opisa bira rizičnu opciju. Međutim, sklonost ka riziku i podložnost efektu okvira zavisi i od nivoa uključenosti u odluku, tj. da li se posledice odluke odnose na samog DO ili na nekog drugog, kome pripadaju resursi o kojima se odlučuje itd. Nalazi dosadašnjih istraživanja pokazuju da kada je uključenost donosioca odluke u sadržaj odlučivanja veća, registruju se slabiji efekti okvira (Fagley, 1993; Levin, Schnittjer & Thee, 1988; Reyna & Brainerd, 1995). Moguće objašnjenje je da informacije koje se odnose na samog donosioca odluke bivaju sačuvane i obrađene u izvornom obliku (Wang, 1996), čime je prostor za jezičko manipulisanje tim informacijama sužen. Sklonost prema izboru rizične opcije je u vezi sa odgovornošću za odluku: ispitanici prave različite izbore kada su sami odgovorni (tada su manje skloni riziku) i kada treba da predlože nekom drugom koju odluku da izvrši (Damjanović, 2012).

Imajući u vidu nalaze ranijih istraživanja, problem na koji smo se usmerili se odnosio na ispitivanje odnosa načina sticanja resursa kojim ispitanik raspolaže u zadatku odlučivanja o (zamišljenom) novcu. Cilj eksperimenta bio je da se, variranjem informacije o poreklu novca, ispita uticaj *nivoa uključenosti* donosioca odluke (DO) na podložnost efektu okvira.

Metod

Ispitanici. U ispitivanju je učestvovalo 300 studenata Univerziteta u Beogradu (Pravnog fakulteta, Učiteljskog fakulteta i Prirodno-matematičkog fakulteta).

Stimulusi su bili zadaci odlučivanja u uslovima rizika, koji su imali formu klasičnog zadatka Kanemana i Tverskog, što podrazumeva prinudni izbor između sigurne i rizične opcije ujednačenih očekivanih vrednosti. Konstruisano je šest zadataka rizičnog odlučivanja, dobijenih ukrštanjem faktora poreklo novca (3) i okvir (2), za tri eksperimentalne situacije.

Procedura. Svaki ispitanik je odgovarao na jedan zadatak odlučivanja prikazan na papiru, izborom jedne od dve ponuđene opcije. Vreme za davanje odgovora nije bilo ograničeno. Domen odlučivanja bio je monetarni, a informacija o poreklu novca je ispitanicima predočena u prologu zadatka. Nezavisna varijabla „poreklo novca” imala je dva nivoa: novac dobijen srećkom i novac stečen (napornim) radom, pri čemu je kao nulti nivo korišćena situacija u kojoj poreklo novca nije prikazano u zadatku. Zavisna varijabla je procenat izbora rizične opcije.

Rezultati

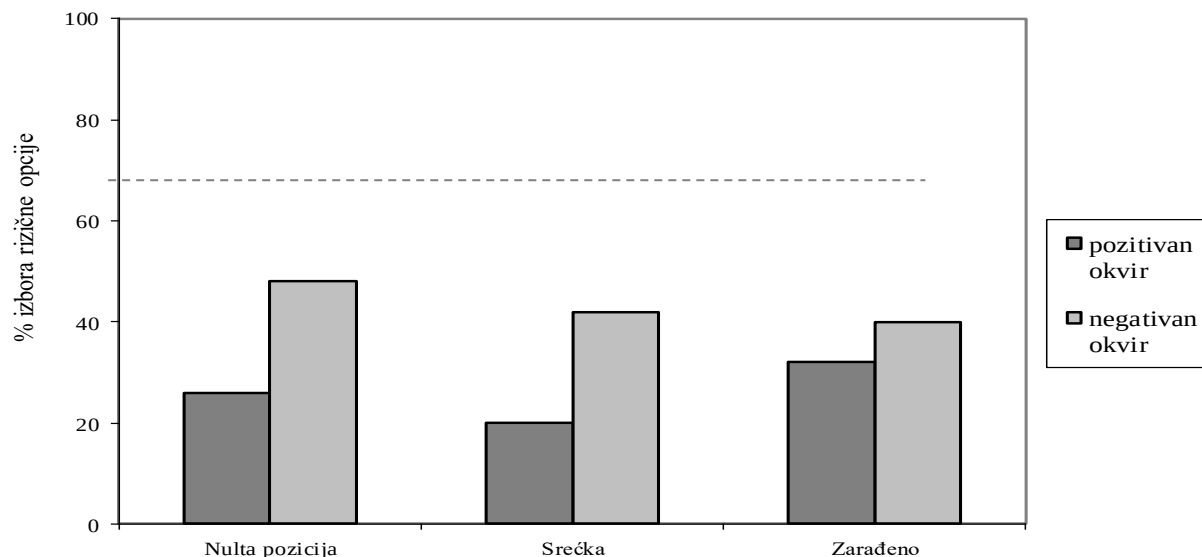
Što se tiče sklonosti ka riziku, od ukupno 6 zadataka rizičnog odlučivanja, statistički značajna sklonost ka riziku registrovana je u 3 slučaja, svaki put u negativnom okviru (videti tabelu 1 i grafikon 1). Sa druge strane, u pozitivnom okviru ispitanici su bili indiferentni spram opcija. Najmanja sklonost ka riziku registrovana je u zadatku sa srećkom ($P = 31\%$; 95% CI [22.78, 40.63]), ali se ona nije razlikovala ($\chi^2(1, N=300) = 0.09, p = 0.35$) od procenata izbora rizične opcije u zadacima sa zaradom ($P = 36\%$; 95% CI [27.27, 45.76]) i nultom ($P = 37\%$; 95% CI [28.18, 46.78]). Što se tiče efekta okvira, u celini gledano, procenat izbora rizične opcije u pozitivnom okviru iznosi 26% (95% CI [19.64, 33.56]), dok u negativnom okviru ispitanici ovu opciju biraju u 43.33% slučajeva (95% CI [35.56, 51.33]). Razlika između rizičnih izbora u dva okvira je statistički značajna ($\chi^2(1, N=300) = 9.95, r_\phi = .18, p = 0.002$), s tim što ovaj efekat nije bio isti na svim nivoima faktora poreklo novca. Efekat okvira registrovan je u dve situacije: kada se poreklo novca ne razmatra i kada je novac dobijen srećkom, dok se u trećem slučaju, kada je novac stečen naporom ne registruje efekat okvira (tabela 1).

Tabela 1

Razlike u sklonosti ka riziku za probleme odlučivanja predstavljene u pozitivnom i negativnom okviru u zavisnosti od porekla novca

Poreklo novca	Okvir	Izbor rizične opcije			Efekat okvira		
		P(%)	95% CI-	95% CI+	χ^2	r_ϕ	p
Nulti	Pozitivan	22	12.75	35.24	5.47	.24	.019
	Negativan	44	31.16	57.69			
Srećka	Pozitivan	20	11.24	33.04	5.66	.24	.017
	Negativan	42	31.16	57.69			
Zarađeno	Pozitivan	32	20.76	45.81	0.69	.08	.405
	Negativan	40	27.61	53.82			

Napomena. Svaka eksperimentalna grupa imala je po 50 ispitanika; P – procenat; 95% CI- i 95% CI+ označavaju donju i gornju granicu intervala poverenja od 95% koje su procenjene Vilsonovim postupkom (Wilson, 1927); χ^2 - hi-kvadrat statistik ; r_ϕ - fi-koeficijent asocijacije ; p – nivo značajnosti

Grafikon 1. Procenat izbora rizične opcije u zavisnosti od porekla novca i okvira

Diskusija

Rezultati eksperimenta ukazuju na postojanje zavisnosti sklonosti ka riziku i podložnosti efektu okvira od nivoa uključenosti donosioca odluke. Dok se efekat okvira registruje u dve situacije, kada je poreklo novca nepoznato i kada je novac dobijen srećkom, u trećem slučaju, kada je novac stečen napornim radom, ne registruje se efekat okvira. Odnosno, u zamišljenoj situaciji u kojoj je ispitanik potrošio određene resurse kako bi stekao novac, što predstavlja poseban slučaj uključenosti u sadržaj odlučivanja, jezičke manipulacije ne ostvaruju svoj uticaj, pa se samim tim ni efekat okvira ne registruje. Iako je sklonost ka riziku manja u situaciji kada je novac dobijen srećkom, efekat okvira se registruje i u ovom zadatku. Budući da efekat okvira nije registrovan u po svemu ostalom, osim po načinu sticanja novca, istoj situaciji, zaključujemo da uključenost u odlučivanje predstavlja moderator dejstva okvira. Iz ovoga sledi da okvir, kao kognitivna iluzija, utiče na odluke u koje smo manje uključeni, dok sa druge strane, jezičke manipulacije ne ostvaruju svoj uticaj kada je naša uključenost u odlučivanje veća. Načelno, ovaj nalaz je u skladu sa ranijim rezultatima koji govore o oslabljujućem uticaju nivoa uključenosti na efekat okvira (Fagley & Miller, 1997; Wang, 1996).

Imajući u vidu da nalazi ranijih istraživanja pokazuju da se efekti okvira razlikuju u različitim domenima (Fagley & Miller, 1997; Haward, Murphy & Lorenz, 2008; Huang & Wang, 2010; Wang, 1996), naši rezultati o povećavanju otpornosti na uticaj okvira sa povećanjem uključenosti u odlučivanje treba ograničiti samo na monetarni domen odlučivanja.

Literatura

- Damjanović, K. (2012). *Efekat okvira na zadacima vrednovanja odluke*. U: XIX međunarodni naučni skup *Empirijska istraživanja u psihologiji*, 10-11. februar 2012.- knjiga rezimea (str. 38-39). Beograd, Srbija: Filozofski fakultet.
- Fagley, N., & Miller, M. (1997). Framing Effects and Arenas of Choice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 71, 355-373.
- Haward, M., Murphy, R., & Lorenz, J. (2008). Message framing and perinatal decisions. *Pediatrics*, 122(1), 109-118.
- Huang, Y., & Wang, L. (2010). Sex differences in framing effects across task domain. *Personality and Individual Differences*, 48, 649-65
- Levin, I., Schnittjer, S., & Thee, S. (1988). Information framing effects in social and personal decisions. *Journal of Experimental Social Psychology*, 24(6), 520-529.
- Reyna, V., & Brainerd, C. (1995). Fuzzy-trace theory: Some foundational issues. *Learning and Individual Differences*, 7, 145-162.
- Wang, X. (1996b). Framing effects: Dynamics and task domains. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 68, 145-157.

PSIHOLOGIJA UMETNOSTI

Bojana Škorc¹

Fakultet likovnih umetnosti, Univerzitet umetnosti Beograd

Biljana Pejić

Udruženje za empirijska istraživanja umetnosti, Beograd

Posmatra se da li postoji razlika u doživljaju slike u originalnoj i invertovanoj verziji po kriterijumu dopadljivosti i prepoznavanja originala. Polazi se od ideje da se poznata likovna dela ne mogu invertovati bez posledica po estetsku vrednost dela i da iskustvo i motivacija za umetnost utiču da se lakše prepoznaju i više estetski vrednuju originali. Subjekti: 22 studenta I godine i 24 studenta III godine Fakulteta likovnih umetnost i u Beogradu. Stimulusi: 36 reprodukcija portreta u boji, poznatih likovnih umetnika, balansiranih po polu (ženski i muški portreti) i orijentaciji u prostoru (desno, levo, anfas). Procedura: Portreti su izlagani u paru balansiranim redosledom. Zadatak ispitanika je da odrede koja verzija im se više dopada, a zatim koja verzija je original. Za analizu odgovora je korišćen χ^2 . Rezultati pokazuju da ne postoje statistički značajne razlike u stepenu sviđanja između grupa ispitanika, kao ni između kategorija portreta. Postoje značajne razlike u doživljaju muških portreta koji su na originalnoj slici okrenuti na levo, a u pogađanju invertovani, dok se anfas ženski portreti jedini tačnije pogađaju od svih ispitanih kategorija.

Ključne reči: invertovana slika, umetničko iskustvo, portret, pol, orijentacija u prostoru

Uvod

Kompozicija vizuelnog dela je česta i privlačna tema psihologije umetnosti. Pored značajnih doprinosa ovoj temi izdvaja se geštalt škola i njeno istraživanje forme likovnog dela (Arnhejm, 1969, Arnheim, 2003, prema Ognjenović, 2003) kao integralni deo šire teorije vizuelne percepcije i zakona opažanja.

¹ bskorc@yahoo.com

Ključne teme za istraživanje su forma likovnog dela i portret kao likovni izraz koji nosi poseban značaj. Ljudsko lice kao predmet likovnog dela ima dvostruki značaj, na njemu se prelamaju zakoni estetskog doživljaja, ali i socijalni momenat. Estetski i komunikativni nivo doživljaja portreta se mogu eksperimentalno razdvojiti jer počivaju na različitim fiziološkim parametrima (Gerger, 2011).

Istraživanja pokazuju da se na poznatim delima najčešće sreću portreti koji prikazuju levu ili desnu stranu lica, znatno ređe anfas kompozicija, kao i da slikari češće prikazuju lica iz levog ugla (Gordon, 1974). Ovo je naglašeno kod ženskih portreta (Conesa, 1995) i cele figure (McManus, 1973). Sklonost da se češće prikazuje leva strana lica u savremenom slikarstvu skoro i da ne postoji (Grusser, 1988).

Cilj istraživanja

Namera je da se utvrdi da li postoji razlika u doživljaju slike u originalnoj i invertovanoj verziji (kada se slika preokrene po vertikalnoj osi) po kriterijumu dopadljivosti i prepoznavanja originala i da li učenje u polju umetnosti utiče da se lakše prepoznaju i više estetski vrednuju originali. Cilj je bio da se utvrdi da li postoje razlike u procenama sviđanja i pogađanja originalne forme likovnog dela kod dve grupe studenata likovnih umetnosti, od kojih je jedna imala najmanje dve, a druga najmanje četiri godine intenzivne obuke u oblasti likovnih umetnosti.

Hipoteza. Polazna hipoteza je bila da će se pojaviti razlike između grupa u pogledu prepoznavanja originala dela od invertovanih kopija, i da će se iz istog razloga originalne verzije doživljavati kao lepše kod grupe koja je imala dužu obuku u polju likovne umetnosti (Silvia, 2006).

Metod. Ispitanici: Subjekti su 22 studenta I godine Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu i 24 studenta III godine, od kojih 61% devojaka i 39% mladića. Vreme intenzivne obuke iz oblasti likovne umetnosti grupa je bilo dve i četiri godine, računajući minimalno vreme pripreme pre stupanja na fakultetu. Približno tri četvrtine subjekata (76%) je pre upisa na fakultet završilo neku od srednjih stručnih škola iz oblasti vizuelnih umetnosti.

Stimulusi. reprodukcije 36 portreta poznatih likovnih umetnika (18 originala i 18 invertovanih).

Nacrt. Portreti su odabrani po polu i orijentaciji u prostoru (desno, levo, anfas). Kategorije su bile ujednačene po broju stimulusa.

Procedura. Portreti su izlagani u paru balansiranim redosledom. Zadatak ispitanika je bio da odrede koja verzija im se više dopada, a zatim da pokušaju da pogode koja verzija je original. Ispitivanje je rađeno grupno, projektovano pomoću video-bima.

Rezultati

S obzirom da se radilo o diskretnim kategorijama odgovora za analizu je korišćen χ^2 .

a) Dopadljivost portreta

Odgovori pokazuju da ne postoje sistematske razlike između originalnih i invertovanih verzija, muških portreta ($\chi^2=.206$, $df=1$, $p=.650$, I=III godina), kao ni ženskih portreta ($\chi^2=2.276$, $df=1$, $p=.131$, I=III godina).

Tabela 1

Frekvenca odgovora na dopadljivost muških portreta

Verzija portreta	I godina	III godina	Ukupno
Original	102	119	221
Invertovana	91	97	188
Ukupno	193	216	409

Tabela 2

Frekvenca odgovora na dopadljivost ženskih portreta

Verzija portreta	I godina	III godina	Ukupno
Original	92	118	210
Invertovana	103	98	201
Ukupno	195	216	411

Analiza odgovora na dopadljivost portreta prema orijentaciji portreta (levo, desno, anfas) pokazuje da nema statističkih značajnih razlika u stepenu sviđanja desno orijentisanih portreta ($\chi^2=2.480$, $df=1$, $p=.115$, I=III godina), nema statistički značajnih razlika u stepenu sviđanja levo orijentisanih portreta ($\chi^2=.329$, $df=1$, $p=.566$, I=III godina), kao ni razlika u stepenu sviđanja kod anfas portreta ($\chi^2=2.030$, $df=1$, $p=.154$, I=III godina).

Očekivano, nisu se pojavile statistički značajne razlike ni kod poređenja potkategorija stimulusa.

Tabela 3

Poređenje potkategorija stimulusa

Potkategorija stimulusa	χ^2	Značajnost	df	Poređenje po grupama
Desno orijentisani ženski portreti	2.750	.097	1	I=III
Levo orijentisani ženski portreti	.647	.421	1	I=III
Anfas ženski portreti	3.176	.075	1	I=III
Desno orijentisani muški portreti	.348	.555	1	I=III
Levo orijentisani muški portreti	.000	1.000	1	I=III
Anfas muški portreti	.060	.806	1	I=III

Opšti zaključak je da ne postoje razlike u stepenu sviđanja portreta između uzoraka prema originalu ili invertovanoj varijantu, kao ni u stepenu sviđanja prema polu modela ili formi portreta.

b) Pogađanje originala

Tabela 4

Frekvencija pogađanja originalne verzije muških portreta

Verzija portreta	I godina	III godina	Ukupno
Original	107	109	216
Invertovana	91	107	198
Ukupno	198	216	414

Tabela 5

Frekvenca pogađanja originalne verzije ženskih portreta

Verzija portreta	I godina	III godina	Ukupno
Original	103	119	222
Invertovana	95	97	192
Ukupno	198	216	414

Odgovori pokazuju da ne postoje razlike između originala i kopija kod muških portreta ($\chi^2=.530$, $df=1$, $p=.467$, I=III godina), kao ni kod ženskih portreta ($\chi^2=.392$, $df=1$, $p=.531$, I=III godina).

Analiza tačnosti pogađanja prema orijentaciji portreta (levo, desno, anfas) pokazuje da nema statističkih značajnih razlika u stepenu sviđanja desno orijentisanih portreta ($\chi^2=.230$, $df=1$, $p=.632$, I=III godina), nema statistički značajnih razlika u stepenu sviđanja anfas orijentisanih portreta ($\chi^2=1.837$, $df=1$, $p=.175$, I=III godina), ali postoje statistički značajne razlike u stepenu pogađanja levo orijentisanih portreta u korist invertovane verzije ($\chi^2=3.847$, $df=1$, $p=.050$, I>O kod grupe ispitanika treće godine).

Tabela 6

Potkategorija stimulusa	χ^2	Značajnost	Df	Poređenje po grupama
Desno orijentisani ženski portreti	.011	.916	1	I=III
Levo orijentisani ženski portreti	.627	.428	1	I=III
Anfas ženski portreti	3.968	.046	1	O>I
Desno orijentisani muški portreti	.609	.435	1	I=III
Levo orijentisani muški portreti	3.945	.047	1	I>O
Anfas muški portreti	$\chi^2=.006$	$p=.940$	$df=1$	I=III

Posmatranje potkategorija stimulusa pokazuje razlike u pogađanju levih muških portreta u korist invertovane verzije i anfas ženskih portreta u korist originalne verzije.

Stepen uspešnog pogađanja je relativno mali, ne povećava se značajno sa godinama studiranja. Dok kod sviđanja nisu postojale razlike po kategorijama stimulusa, kod pogađanja se one pojavljuju na dve od šest posmatranih pod-kategorija.

Zaključak i diskusija

Nije potvrđena pretpostavka da će usvajanje znanja iz umetnosti uticati na tačnije prepoznavanje originala u odnosu na njihove obrnute kopije. Umetničko iskustvo, kao ni formalne odlike umetničkog dela (pol i orijentacija lica modela u prostoru) ne utiču značajno na stepen dopadanja. Iako invertovana, ravnoteža i kompozicija portreta nisu doživljeni kao poremećeni. U pogledu pogađanja, rezultati ukazuju da umetničko predznanje i iskustvo nisu dovoljni da se prepozna original. Iako postoji tendencija pogađanja, ova tendencija ostaje dvosmerna, u korist inverzije kao i originala. Ženski portret se pokazao kao jedini osetljiv na umetničku obuku, u anfas poziciji, dok je muški portret češće pogrešno obrnut u desno. Obrtanje muškog portreta je u skladu sa tendencijom češćeg prikaza muških portreta prema desnoj strani (Altmann, 2014). Estetski sud je, kako izgleda, znatno kompleksniji od procene formalne strukture i kompozicije umetničkog dela. Ovo je donekle iznenađujuće i odstupa od zdravorazumskih očekivanja i od geštalt pretpostavke o optimalnoj formi umetničkog dela, koja pretpostavlja da bi bilo kakva intervencija na formi imala za posledicu promenu čitavog doživljaja (Arnheim, 1969), što se u istraživanju nije dogodilo. Izgleda da bi se rezultati lakše uklopili sa semiotičkim teorijama umetnosti koje doživljaj umetničkog dela povezuju sa njegovom semantikom, jer iako se formalna struktura dela menjala, semantika dela (smisla i poruka) je ostajala konstantna. Verovatno je da proces percepcije lica, koji, kako je pokazano, nije isto što i estetski doživljaj prikaza lica, igra ulogu u ovom procesu procene i da se dodatnim faktorima uključuje u dobijenu varijansu.

Literatura

- Altmann, S. (2014). Right and Left in Art: The Annunciation. *Empirical Studies of the Arts* July 2013 31: 223-238, doi:10.2190/EM.31.2.f
- Arnheim, R. (1969). *Visual thinking*. Berkeley: University of California Press.
- Arnheim, R. (2003). *Novi eseji o psihologiji umetnosti*. SKC Beograd.

- Conesa, J., Brunold-Conesa, C., & Miron, M. (1995). Incidence of the half-left profile pose in single subject portraits. *Perceptual and Motor Skills*, 81, 920-922.
- Gerger, G., Leder, H., Tinio, P. (2011). Faces Versus Patterns: Exploring Aesthetic Reactions Using Facial EMG. *Psychology of Aesthetic, Creativity and the Arts*. 2011, 5(3), 241-250.
- Gordon, I. (1974). Left and right in Goya's portraits. *Nature*, 249, 197-198.
- Grusser, O.-J., Selke, T., & Zynda, B. (1988). Cerebral lateralization and some implications for art, aesthetic perception and artistic creativity. U: I. Rentschler, B. Herzberger, & D. Epstein (Eds.), *Beauty and the brain. Biological aspects of aesthetics* (pp. 257-293). Boston: Birkhauser.
- McManus, I., & Humphrey, N. (1973). Turning the left cheek. *Nature*, 243, 271-272.
- Ognjenović, P. (2003) *Psihološka teorija umetnosti*. Gutenbergova galaksija, Beograd.
- Silvia, P. J. (2006) Artistic Training and Interest in Visual Art: Applying the Appraisal Model of Aesthetic Emotions. *Empirical Studies of the Arts*, July 2006; vol. 24, 2: pp. 139-161.

KREATIVNOST I ESTETSKI DOŽIVLJAJ

Ivan Stojilović¹

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

U istraživanju je ispitivana tvrdnja da je kreativnost bitna i u stvaranju, ali i u doživljavanju nekog umetničkog dela. Ispitanici su u dve vremenske tačke procenjivali slike različitih stilova na skalama lepo, kreativno, prijatno, interesantno i razumljivo. Prilikom druge procene ispitanici su bili podeljeni u dve eksperimentalne grupe: prva je odmah pristupila proceni prezentovanih slika, dok je druga pre procene slika imala zadatak da za 45 min. napravi što je moguće kreativniji kolaž. U analizi je korišćena tehnika hijerarhijskog linearnog modelovanja. Konačni model pokazuje da na procenu lepote slika najjači uticaj ima procena njene prijatnosti, pa interesantnosti i razumevanja, stil slike, kao i rezultati na testu divergentnog mišljenja Neobična primena i na Perceptivnim distorzijama, jednoj od faceta dezintegracije. Na procenu kreativnosti slika najjači uticaj ima procena njene interesantnosti, pa prijatnosti i razumevanja. Interakcija vremenske sesije i eksperimentalne grupe je takođe značajna – grupa koja je pre procene slika pravila kolaže, slike procenjuje značajno kreativnijim nego kontrolna grupa. Rezultati pokazuju da kreativnost i prethodno bavljenje nekom kreativnom aktivnošću pozitivno utiču na estetsku procenu umetničkih slika.

Ključne reči: umetničko delo, kreativnost, ličnost, estetski doživljaj

Uvod

U svakodnevnom govoru pod kreativcima se podrazumevaju samo osobe koje aktivno stvaraju ili izvide neko delo: slikari, vajari, muzičari, pevači, glumci, jednom rečju – umetnici. Često se međutim prenebregava činjenica da je i posmatranje, uživanje, doživljaj nekog dela kreativan čin, koji zahteva od posmatrača/slušalaca/gledalaca da budu ne samo aktivni učesnici, već i kreativni. O ovome je već pisao Kolingvud (Graham, 2001) koji je naznačio istovetnost između produktivne delatnosti umetnika i reproduktivne delatnosti

¹ istojilovic@yahoo.com

konzumenta umetničkog dela. Na taj način, Kolingvud pridaje najveći mogući značaj iskustvu čitanja poezije, viđenju umetničkih dela, slušanju muzike (Peterson, 2006). Ili, rečeno na drugi način, svaki put kada posmatramo neko umetničko delo postajemo njegovi kreatori zajedno sa umetnikom, jer naša reakcija na umetničko delo dovodi do njegovog zaokruživanja (Zausner, 2007). Učešće publike u zajedničkom kreiranju nekog umetničkog dela je nedavno naznačena i u Modelu ogledala u umetnosti (Mirror-Model of Art) (Tinio, 2013).

Možemo pretpostaviti na osnovu ideja navedenih autora, da je kreativnost jednako bitna i u stvaranju, kao i u doživljavanju i uživanju u nekom umetničkom. Ipak, uticaj kreativnosti na estetski doživljaj nekog umetničkog dela je u istraživanjima u oblasti umetnosti zanemaren (Vartanian, 2014).

Kreativnost

Prilikom definisanja kreativnosti većina autora je definiše kao stvaranje nečeg originalnog (novog, inovativnog) i efikasnog (smislaonog, odgovarajućeg) (Feist, 1998; Richards, 2007; Runco, 2007; Sternberg & Lubart, 1999). Kaufman i Begeto (Kaufman & Beghetto, 2009) tvrde da možemo iskazati kreativnost na mnogo različitih načina i predlažu Model 4K. U ovom modelu postoji gradacija četiri dimenzije kreativnosti, od kreativnosti koja je uključena u proces učenja („mini-k”), preko svakodnevne kreativnosti („malo-k”) i nivoa profesionalne ekspertize u bilo kojoj kreativnoj oblasti („Pro-k”), do eminentne kreativnosti („Veliko-k”). U izvedenoj studiji naglasak je na maloj-k ili svakodnevnoj kreativnosti. Za razliku od eminentne kreativnosti, svakodnevna se tiče svakoga od nas, tokom celog našeg života (Richards, 2007; Runco, 2004). Svakodnevna kreativnost se odnosi na samoekspresiju u svakodnevnim aktivnostima, međuljudskim odnosima, bavljenju hobijima, i rešavanju problema u svakodnevnom životu (Ivcevic, 2007), obuhvatajući aktivnosti kao što su pravljenje kolaža, fotografisanje ili objavljivanje u časopisima (Kaufman & Paul, 2014).

Estetski doživljaj

Estetski doživljaj se nalazi pod uticajem kompleksne mreže karakteristika stimulusa, posmatrača i situacije (Jacobsen, 2010). Na primer, piktografske karakteristike (Barona & Silvia, 2009), umetnički stil (Cela-Conde, Marty, Munar, Nadal, & Burges, 2002),

strukturalna organizacija (Jacobsen & Höfel, 2003; Locher & Nodine, 1989; Tinio & Leder, 2009) i tema (Heinrichs & Cupchik, 1985; Silvia & Brown, 2007) doprinose našem estetskom doživljaju. I crte ličnosti utiču na procenu kao što su traženje senzacija (Zuckerman, Ulrich, & McLaughlin, 1993; Zaleski, 1984), tolerancija na dvosmislenost (Furnham & Avison, 1997), šizotipija (Rawlings, 2000), emocionalno stanje (Belke, Leder, & Augustin, 2006), znanje o umetnosti (Bulot & Reber, 2013; Stojilović & Marković, 2014). Najzad, i sama situacija utiče na doživljaj nekog umetničkog dela, na primer mesto posmatranja dela (laboratorija ili muzej) ili socijalno okruženje (samostalno ili u društvu drugih osoba) (Mastandrea, Bartoli & Bove, 2009; Smith & Smith, 2001).

Postojala su dva osnovna cilja ovog rada: Ispitivanje da li kreativna aktivnost (pravljenje kolaža) utiče na procenu lepote i kreativnosti slika; Utvrđivanje da li su druge mere kreativnosti korišćene u ovom istraživanju (testovi divergentnog mišljenja, samoprocena kreativnosti i procena kvaliteta kolaža) povezane sa estetskim procenama umetničkih slika.

Metod

Učesnici. Učestvovalo je 84 studenata psihologije Univerziteta u Beogradu (73 ženskog, 11 muškog pola). Ispitanici su imali između 17 i 28 godina ($M=19.5$, $SD=1.55$).

Stimulusi. Postojala su dva paralelna seta umetničkih slika od kojih se svaki set sastojao od 7 figuralnih, 7 poluapstraktnih i 7 apstraktnih slika.

Instrumenti. U istraživanju su korišćeni sledeći instrumenti: a) opšti demografski upitnik, b) test poznavanja istorije umetnosti, c) upitnik zainteresovanosti za umetnost, d) inventar Velikih pet NEO-FFI (Costa & McCrae, 2008), e) Inventar deset modaliteta Šizotipije DELTA (Knežević, Opačić, Kutlešić & Savić, 2005), f) tri testa divergentnog mišljenja, g) upitnik samo-procene kreativnosti (Kaufman & Baer, 2004) i h) procena kvaliteta kolaža. Ispitanici su svaku posmatranu sliku procenjivali na pet sedmostepenih skala procene: lepo, kreativno, prijatno, interesantno i razumljivo.

Procedura. Studija je imala dve sesije. U prvoj sesiji ispitanici su ispunili demografski upitnik, test poznavanja umetnosti, upitnik zainteresovanosti za umetnost, NEO-FFI, DELTU, tri testa divergentnog mišljenja i samoprocenu vlastite kreativnosti. Nakon 14 dana ispitanici su slučajnim redosledom bili podeljeni u dve grupe: a) eksperimentalnu koja je na početku

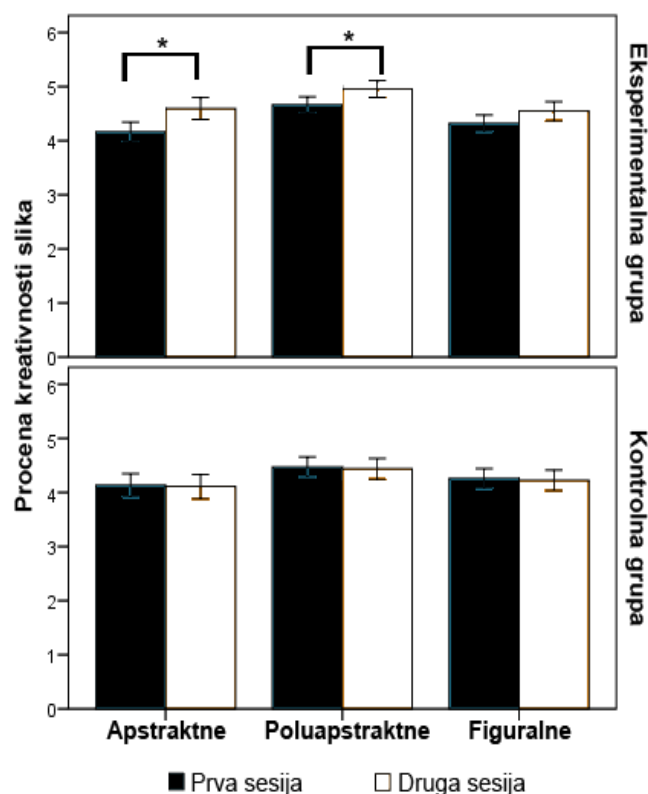
imala zadatak da u trajanju od 45 minuta pravi kolaž, a nakon toga proceni drugi set slika i b) kontrolnu koja je odmah započela sa procenom drugog seta slika.

Rezultati

Podaci iz studije su bili analizirani korišćenjem tehnike hijerarhijskog linearnog modelovanja (Hox, 2010; Silvia, 2007). Varijable unutar subjekata su ugnježdene u okviru subjekata, te postoje unutar-subjekata (procene estetskog doživljaja) i između-subjekata varijable (ličnost i kreativnost).

Konačni model pokazuje da na procenu lepote slike najjači uticaj ima procena prijatnosti ($B=0.46$, $t(497)=18.9$, $p<.001$), interesantnosti ($B=0.34$, $t(127)=23.3$, $p<.001$), razumevanja ($B=0.19$, $t(1157)=7.44$, $p<.001$), stil slike ($F(2,3431)=18.77$, $p<.001$, figuralne su najlepše), kao i rezultati na testu divergentnog mišljenja „Neobična primena“ ($B=0.18$, $t(77)=3.74$, $p<.001$) i perceptualne distorzije, jednoj od faceta Delte ($B=0.14$, $t(76)=3.95$, $p<.001$).

Kao najkreativnije slike procenjuju se poluapstraktne slike 4.66 (na skali od 1 do 7), dok su figuralne ($b=-0.46$, $t(3307)=4.87$, $p<.001$) i apstraktne ($b=-0.18$, $t(2886)=7.22$, $p<.001$) slike procenjene kao manje kreativne. Na procenu kreativnosti slika najjači uticaj ima procena njene interesantnosti ($b=0.62$, $t(447)=24.25$, $p<.001$), pa prijatnosti ($b=0.09$, $t(128)=4.70$, $p<.001$) i razumevanja ($b=-0.06$, $t(141)=3.26$, $p<.01$). Interakcija vremenske sesije i eksperimentalne grupe je takođe značajna ($F(9,279)=2.96$, $p<.01$) – nakon intervencije dolazi do značajne razlike u proceni kreativnosti kod dve eksperimentalne grupe. Grupa koja je pre procene slika pravila kolaže (eksperimentalna), slike procenjuje značajno kreativnijim no kontrolna grupa u drugoj sesiji, a značajne su razlike na apstraktnim i poluapstraktnim slikama (Grafikon 1).

Grafikon 1. Procene kreativnosti figuralnih, poluapstraktnih i apstraktnih slika u prvoj i drugoj sesiji za eksperimentalnu i kontrolnu grupu

Diskusija

Cilj ove studije bio je da ispita da li kreativna aktivnost (pravljenje kolaža), kao i druge korišćene mere kreativnosti (test divergentnog mišljenja, samoprocena kreativnosti i procena kreativnosti kolaža) jesu povezani sa estetskim doživljajem slike, tj. procenom njene lepote i kreativnosti.

Na procenu lepote i kreativnosti slike najjači uticaj imaju procene prijatnosti (za lepotu) i interesantnosti (za kreativnost), kao i procena razumevanja (pozitivan uticaj na procenu lepote, a negativan na procenu kreativnosti slike). Ove tri varijable objašnjavaju preko 70% varijanse procene lepote i preko 55% varijanse procene kreativnosti slike. Takođe, značajan efekat na procenu ima i stil slike i to tako što su figuralne slike procenjene kao najlepše, a poluapstraktne kao najkreativnije.

Na procenu lepote značajan uticaj ima jedan (od tri zadata testa divergentnog mišljenja) „Neobična primena predmeta”. Ispitanici koji imaju viši skor na ovom DT testu slike procenjuju lepšim. Cilj ovog testa je nabrojavanje što je moguće više novih i neobičnih

(kreativnih) načina upotrebe jednog svakodnevnog predmeta (cigle). Moguće objašnjenje uticaja jeste da osobe koje imaju više skorove na ovom testu pronalaze više tumačenja za posmatrane objekte, te i posmatrani objekti ili šare na slikama dobijaju nova značenja i nove dimenzije posmatranja, što utiče na bogatiji i puniji doživljaj lepote slike.

Druga varijabla na individualnom nivou koja utiče na procenu lepote jeste jedan od modaliteta šizotipije – Perceptualne distorzije (*depersonalizacija i derealizacija*). U slučaju depersonalizacije osoba gubi osećaj vlastitog identiteta i oseća se otuđeno od samog sebe. Derealizaciju karakterišu osećanje otuđenja, izvitoperenosti ili nepoznatosti vlastitog okruženja, bilo da su to pojedinci, objekti ili celokupni svet. Oba ova stanja u svojim nekliničkim formama podsećaju na izuzetna ili transcendentna stanja svesti, kao što su tok (*flow*), vrhunsko iskustvo (*peakexperience*), apsorpcija ili Ah doživljaj (videti Marković, 2012). Ovi rezultati ukazuju da osobe koje lakše prelaze u transcendentna stanja, posmatrane estetske objekte doživljavaju lepšim. Za intenzivniji estetski doživljaj je važno da osoba bude u specijalnom odnosu subjekat-objekat u kome posmatrani objekat snažno preokupira svest posmatrača, zasenjujući sve ostale objekte i događaje u okruženju (Ognjenović, 1997).

Kod procene kreativnosti jedna od varijabli koja utiče na procenu kreativnosti slike je i učešće u nekoj kreativnoj aktivnosti (pravljenje kolaža). Kreativni procesi i aktivnosti imaju značajan pozitivan uticaj na naš estetski doživljaj. Grupa koja je pre procene pravila kolaže, posmatrane slike (posebno apstraktne i poluapstraktne) doživljava kao kreativnije, nego kontrolna grupa. Kreativne aktivnosti uvode ispitanike u pozitivno stanje koje pospešuje kreativne, umetničke procese, slobodnije i otvorenije razmišljanje, kao i povećanu osetljivost za kreativne objekte, što olakšava doživljanje toka (*flow*) publike prilikom posmatranja umetničkih dela (Csikszentmihalyi, 1996).

Literatura

- Barona, C. M., & Silvia, P. J. (2009). Do People Prefer Curved Objects? Angularity, Expertise, and Aesthetic Preference. *Empirical Studies of the Arts*, 27(1), 25-42. doi: 10.2190/EM.27.1.b
- Belke, B., Leder, H., & Augustin, D. (2006). Mastering style. Effects of explicit style-related information, art knowledge and affective state on appreciation of abstract paintings. *Psychology Science*, 48(2), 115.

- Bullot, N. J., & Reber, R. (2013). The artful mind meets art history: Toward a psycho-historical framework for the science of art appreciation. *Behavioral and Brain Sciences*, 36(02), 123-137.
- Cela-Conde, C. J., Marty, G., Munar, E., Nadal, M., & Burges, L. (2002). The style scheme grounds perception of paintings. *Perceptual and motor skills*, 95(1), 91-100.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (2008). The revised neo personality inventory (NEO-PI-R). *The SAGE handbook of personality theory and assessment*, 2, 179-198.
- Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity : flow and the psychology of discovery and invention* (Vol. 1st ed.): HarperPerennial.
- Feist, G. J. (1998). A meta-analysis of personality in scientific and artistic creativity. *Personality and social psychology review*, 2(4), 290-309.
- Graham, G. (2001). *Philosophy of the Arts: An Introduction to Aesthetics*: Routledge.
- Heinrichs, R. W., & Cupchik, G. C. (1985). Individual differences as predictors of preference in visual art. *Journal of Personality*, 53(3), 502-515.
- Hox, J. J. (2010). *Multilevel Analysis: Techniques and Applications* (Second Edition ed.). New York: Routledge.
- Ivcevic, Z. (2007). Artistic and Everyday Creativity: An Act-Frequency Approach. *The Journal of Creative Behavior*, 41(4), 271-290.
- Jacobsen, T. (2010). Beauty and the brain: culture, history and individual differences in aesthetic appreciation. *Journal of Anatomy*, 216(2), 184-191. doi: 10.1111/j.1469-7580.2009.01164.x
- Jacobsen, T., & Höfel, L. (2003). Descriptive and evaluative judgment processes: behavioral and electrophysiological indices of processing symmetry and aesthetics. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 3(4), 289-299.
- Kaufman, J., & Beghetto, R. (2009). Beyond big and little: The four c model of creativity. *Review of General Psychology*, 13(1), 1.
- Kaufman, J. C., & Baer, J. (2004). Sure, I'm creative - but not in mathematics!: Self-reported creativity in diverse domains. *Empirical Studies of the Arts*, 22(2), 143-155.
- Kaufman, S. B., & Paul, E. S. (2014). Creativity and schizophrenia spectrum disorders across the arts and sciences. *Frontiers in Psychology*, 5, 1145. doi: 10.3389/fpsyg.2014.01145
- Knežević, G., Opačić, G., Kutlešić, V., & Savić, D. (2005). *Preserving psychoticism as a basic personality trait: A proposed reconceptualization*. Paper presented at the 8th European Conference of psychological assessment, Budapest.

- Locher, P., & Nodine, C. (1989). The perceptual value of symmetry. *Computers & mathematics with applications*, 17(4), 475-484.
- Marković, S. (2012). Components of aesthetic experience: aesthetic fascination, aesthetic appraisal, and aesthetic emotion. *Iperception*, 3(1), 1-17. doi: 10.1068/i0450aap
- Mastandrea, S., Bartoli, G., & Bove, G. (2009). Preferences for ancient and modern art museums: Visitor experiences and personality characteristics. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 3(3), 164.
- Ognjenović, P. (1997). *Psihološka teorija umetnosti [Psychological theory of art]*: Institut za psihologiju.
- Peterson, E. M. (2006). Creativity in music listening. *Arts Education Policy Review*, 107(3), 15-21.
- Richards, R. E. (2007). Introduction. In R. E. Richards (Ed.), *Everyday creativity and new views of human nature: Psychological, social, and spiritual perspectives* (pp. 3-22): American Psychological Association.
- Runco, M. A. (2004). Everyone has creative potential. In R. J. Sternberg, E. L. Grigorenko, & J. L. Singer (Eds.), *Creativity: From potential to realization* (pp. 21-30). Washington, DC: American Psychological Association.
- Runco, M. A. (2007). Creativity: Theories and Themes: Research. *Development and Practice*. Amsterdam: Elsevier.
- Silvia, P. J. (2007). An introduction to multilevel modeling for research on the psychology of art and creativity. *Empirical Studies of the Arts*, 25(1), 1-20.
- Silvia, P. J., & Brown, E. M. (2007). Anger, disgust, and the negative aesthetic emotions: Expanding an appraisal model of aesthetic experience. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 1(2), 100-106. doi: 10.1037/1931-3896.1.2.100
- Smith, J. K., & Smith, L. F. (2001). Spending time on art. *Empirical Studies of the Arts*, 19(2), 229-236.
- Sternberg, R. J., & Lubart, T. I. (1999). The concept of creativity: Prospects and paradigms. *Handbook of creativity*, 1, 3-15.
- Stojilović, I., & Marković, S. (2014). Evaluation of Paintings: Effects of lectures. *Psihologija*, 47(4), 415-432. doi: 10.2298/PSI1404415S
- Tinio, P. (2013). From artistic creation to aesthetic reception: The mirror model of art. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 7(3), 265.

- Tinio, P., & Leder, H. (2009). Natural scenes are indeed preferred, but image quality might have the last word. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 3(1), 52-56. doi: 10.1037/a0014835
- Vartanian, O. (2014). Empirical aesthetics: hindsight and foresight. In P. P. L. Tinio & J. K. Smith (Eds.), *The Cambridge Handbook of the Psychology of Aesthetics and the Arts*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Zausner, T. (2007). Artist and audience: Everyday creativity and visual art. In R. E. Richards (Ed.), *Everyday creativity and new views of human nature: Psychological, social, and spiritual perspectives* (pp. 75-89). Washington, DC, US: American Psychological Association.

PROCENA LIKOVNOG DELA U ODNOSU NA PREDMET DELA I NJEGOVU PROSTORNU ORIJENTACIJU

Biljana Pejić¹

Udruženje za empirijska istraživanja umetnosti, Beograd

Bojana Škorc

Fakultet likovnih umetnosti, Univerzitet umetnosti, Beograd

Rad se bavi procenama likovnih dela u odnosu na njihovu kompoziciju kada je ona originalna i kada je invertovana po uzdužnoj osi. U istraživanju je učestvovalo 26 studenata psihologije i 24 studenata FLU, oba pola. Stimulusi su bili 36 reprodukcija portreta u boji poznatih umetnika (18 originala i 18 invertovanih). Portreti su se razlikovali po polu i (ženski i muški portreti) i orijentaciji u prostoru (desno, levo, anfas). Stimulusi su izlagani u paru. Zadatak ispitanika je bio da odrede koja verzija je original. Rezultati pokazuju da je procena umetničkog dela nezavisna od ispitanikovih interesovanja i motivacije za njega, ali ne i od sadržaja dela. Orijehtacija modela u prostoru se pokazala kao dominantniji faktor od pola modela. Nalazi idu u prilog tezi o dominantnosti desnog profila, bez obzira na pol modela.

Ključne reči: *invertovana slika, umetničko iskustvo, portret, pol, orijentacija u prostoru*

Uvod

Rad se bavi procenama likovnih dela u odnosu na njihovu kompoziciju kada je ona originalna i kada je invertovana po uzdužnoj osi (u ogledalu). Fenomen slika u ogledalu se prvi put javlja u analizi grafike i tapiserije, gde se pri štampanju otisaka i izradi tapiserija menja lateralna organizacija. Razmatraju se pitanja: Da li se umetnikova zamisao bolje izražava na predlošku ili otisku? Da li se pri obrtanju narušava balans lepote i značenja slike?

Problem razlikovanja slika u ogledalu se vezuje za problem leve i desne organizacije u opažanju umetničkih slika, i pitanje koja je estetski superiornija, odnosno koja je original. Levo i desno u umetnosti se odnosi na kompoziciju umetničkog dela – raspoređivanje

¹ bilja309@ptt.rs

elemenata u zadatom prostoru. Ukoliko bi leva i desna strana prostora slike bile psihološki potpuno iste, problem ne bi postojao. Međutim, one to nisu. Brojne studije su potvrdile da se slike ne mogu lateralno invertovati bez posledice po estetsku vrednost, značenje i kompozicionu ravnotežu. Kod invertovanih slika se remeti poredak, menja se težina i smer kretanja likovnih elemenata, gubi se ravnoteža kompozicije, menja se značenje – slika postaje manje razumljiva i estetski efekat je drugačiji (Arnheim, 1974; Freimuth & Wapner, 1979; Gross & Bornstein, 1978; Levy, 1976; McLaughlin, Sabsevitz, Hutwelker & Muller, 2002; Mead & McLaughlin, 1992). Prilikom invertovanja, izgled nekih slika se menja neznatno, dok se kod drugih menja značajno, čak i u slučaju istog autora (Gordon & Gardner, 1974). Analiza odgovora ispitanika je pokazala da su: pravac iz kog dolazi svetlo (leva strana), orijentacija profila (levi profil), aktivnost desne ruke, položaja centralne figure (gornji, desni deo slike) bitni faktori u identifikovanju originala (Swartz & Hewitt, 1970). Takođe, smer kretanja likovnih elemenata se pokazao bitnim za desnoruke ispitanike, koji lakše identifikuju slike kod kojih je kretanje s leva na desno (Freimuth & Wapner, 1979; Mead & McLaughlin, 1992; Škorc i Pejić, 2012) i čije je kompoziciono težište na desnoj polovini slike (Levy, 1976).

Novija istraživanja pokazuju da se efekat invertovanih slika javlja samo kad se slike prikazuju simultano ili sukcesivno (McLaughlin & Kermisch, 1997), a da se gubi kada se između umeću druge slike, za koje se traži neki sud (McLaughlin & Cramer, 1998, McLaughlin et al., 2002).

U radu se polazi od pretpostavke da kompozicija likovnog dela, koje je istorijski prihvaćeno kao visoko vredno, nije slučajni fenomen. Namera je bila da se ispita da li postoji, i ako postoji, koliki je stepen pogađanja originalne u odnosu na invertovanu formu dela. U tom smislu, postavljena su sledeća pitanja: Koja verzija slike se češće bira kao original; Da li sadržaj slika (pol i leva/desna orijentacija portretisane osobe), utiče na ovaj izbor; Da li umetničko iskustvo i obrazovanje doprinose češćem izboru originala.

Metod

Subjekti. 50 ispitanika, oba pola (70% ženskih i 30% muških ispitanika), pretežno desnorukih (92%). Ispitanici su bili studenti I godine psihologije ($N_1=26$) i studenti III godine Fakulteta likovnih umetnosti ($N_2=24$) iz Beograda. Grupe su izabrane zbog toga što postoje razlike u interesovanju za likovnu umetnost i poznavanju istorije umetnosti.

Stimulusi. 36 reprodukcija portreta u boji, poznatih likovnih umetnika (18 originala i 18 invertovanih). Portreti su bili dela poznatih umetnika i predstavljali su odrasle osobe. Razlikovali su se prema: polu (ženski i muški portreti) i orijentaciji u prostoru (desno, levo, anfas). Kategorije su bile ujednačene po broju stimulusa (po 9 ženskih i muških profila, odnosno po 6 za svaki pravac orijentacije). Svaki znak, na osnovu koga se moglo zaključiti o ispravnoj orijentaciji (npr. potpis umetnik) uklonjen je.

Procedura. Portreti su izlagani u paru (originalna i invertovana verzija). Redosled izlaganja je balansirani. Zadatak ispitanika je bio da odrede koja verzija je original. Izloženo je ukupno 18 parova slika (slika 1). Vreme izlaganja i procene nisu bili ograničeni.

Slika 1. Primer para stimulusa u originalnoj verziji (desno) i invertovanoj verziji (levo)

Rezultati

Analizirana je razlika u frekvencama odgovora Hi-kvadratom, za svaku kategoriju slika posebno. Prvo su testirane razlike između grupa. Rezultati pokazuju da nisu statistički značajne razlike između grupa u izboru dve verzije muških portreta: $\chi^2=.137$, $df=1$, $p>.05$, ženskih portreta: $\chi^2=.036$, $df=1$, $p>.05$, levo orijentisanih portreta: $\chi^2=.004$, $df=1$, $p>.05$, desno orijentisanih portreta: $\chi^2=.295$, $df=1$, $p>.05$ i anfasa: $\chi^2=.682$, $df=1$, $p>.05$. Kako nisu dobijene statistički značajne razlike među grupama ni po jednom kriterijumu, uzorak je u daljoj obradi tretiran kao jedinstven.

Tabela 1

Distribucija izbora muških i ženskih portreta u originalnoj i invertovanoj verziji

Verzija slike	Muški portreti	Ženski portreti
Original	223	250
Invertovana	225	200
Ukupno	450	450

Analiza razlika u frekvencijama izbora između dve verzije muških portreta pokazuje da ne postoje statistički značajne razlike u odgovorima ispitanika: $\chi^2=.036$, $df=1$, $p>.05$. Kod ženskih portreta rezultati pokazuju da postoje statistički značajne razlike: $\chi^2=5,556$, $df=1$, $p<.05$, u korist originala (tabela 1).

Tabela 2

Distribucija izbora portreta različite orijentacije u originalnoj i invertovanoj verziji

Verzija slike	Levo orijentisani	Desno orijentisani	Anfas
Original	111	186	176
Invertovana	189	114	124
Ukupno	300	300	300

Kada se uzme u obzir orijentacija modela u prostoru, rezultati pokazuju da postoje statistički značajne razlike u izboru sve tri varijante. Kod levo orijentisanih portreta: $\chi^2=20,280$, $df=1$, $p<.001$, razlika je u korist invertovanih slika, dok je kod desno orijentisanih portreta: $\chi^2=17,280$, $df=1$, $p<.001$, i anfasa: $\chi^2=9,013$, $df=1$, $p<.01$, razlika u korist originala (tabela 2).

Tabela 3

Distribucija izbora različito orijentisanih muških portreta u originalnoj i invertovanoj verziji

Verzija slike	Levo orijentisani	Desno orijentisani	Anfas
Original	53	93	77
Invertovana	97	57	73
Ukupno	150	150	150

Kada se uzmu u obzir oba faktora (pol i orijentacija u prostoru), rezultati pokazuju da razlike postoje kod levo orijentisanih muških porteta: $\chi^2=12,907$, $df=1$, $p<.001$, u korist invertovanih slika i desno orijentisanih muških portreta: $\chi^2=8,640$, $df=1$, $p<.01$, u korist originala, dok kod muških anfasa nisu dobijene statistički značajne razlike: $\chi^2=.107$, $df=1$, $p>.05$ (tabela 3).

Tabela 4

Distribucija izbora različito orijentisanih ženskih portreta u originalnoj i invertovanoj verziji

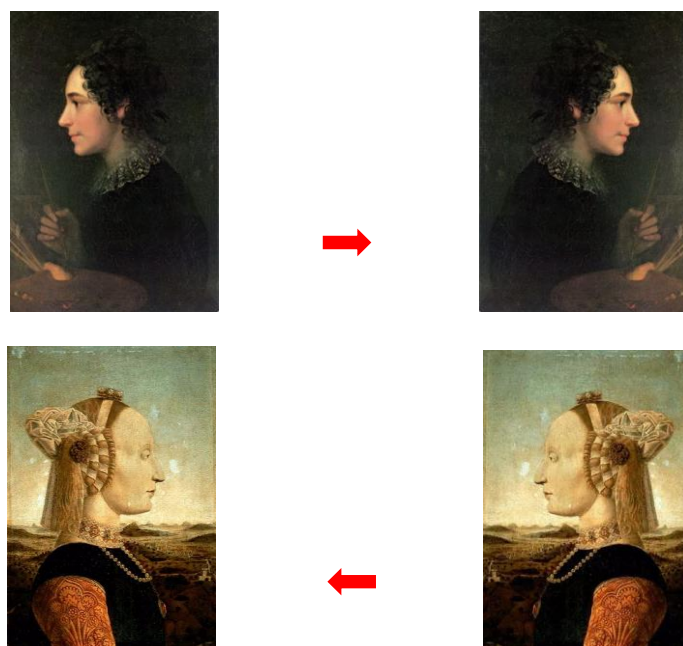
Verzija slike	Levo orijentisani	Desno orijentisani	Anfas
Original	58	93	99
Invertovana	92	57	51
Ukupno	150	150	150

Kod ženskih porteta razlike su dobijene u izboru sve tri varijante, i to kod levo orijentisanih ženskih portreta: $\chi^2=7,707$, $df=1$, $p<.01$, u korist invertovanih slika, dok kod desno orijentisanih portreta: $\chi^2=8,640$, $df=1$, $p<.01$, i anfasa $\chi^2=15,360$, $df=1$, $p<.001$ u korist originala (tabela 4).

Zaključak

Rezultati pokazuju da je procena umetničkog dela nezavisna od ispitanikovih interesovanja za njega, ali ne i od sadržaja dela. Sadržaj dela, definisan preko formalnih odlika slika (polo i orijentacije u prostoru), značajno utiče na izbor ispitanika. Faktor pol modela je relevantan samo kod izbora ženskih portreta. Tu su razlike dobijene u korist originala, što ukazuje da su ženski portreti lakši za „čitanje” i da nude više informacija, u odnosu na muške. U prilog tome govori podatak da se oni bolje razlikuju po faktoru orijentacije.

Orijentacija modela u prostoru se pokazala kao dominantniji faktor u odnosu na pol. Razlike su dobijene u sve tri varijante: kod anfasa i desno orijentisanih portreta u korist originala, dok kod levo orijentisanih u korist invertovanih verzija. Ovi nalazi ukazuju da se inverzijom remeti ravnoteža, ali ne na isti način kod svih slika. Kod desnih i anfas portreta dolazi do većeg poremećaja.

Slika 2. U gornjem redu izbor je desna – invertovana verzija slike, u donjem redu izbor je leva – originalna verzija slike

Dobijeni nalazi idu u prilog tezi o dominantnosti desnog profila (slika 2), po kojoj se desna strana lica doživljava kao „moćnija” i „aktivnija” (Benjafield & Segalowitz, 1993) i više se preferira, bez obzira da li se prikazuje u originalnoj ili invertovanoj verziji (McLaughlin & Murphy, 1994).

Literatura

- Arnheim R. (1974). *Art and Visual Perception. New version*. Berkely and Los Angeles: University of California Press.
- Benjafield, J., & Segalowitz, S. (1993). Left and right in Leonardo's drawings of faces. *Empirical Studies of the Arts*, 11, 25-32.
- Freimuth, M., & Wapner, S. (1979). The influence of lateral organization on the evaluation of paintings. *British Journal of Psychology*, 70, 211-218.
- Gordon, J. & Gardner, C. (1974). Responses to altered pictures. *British Journal of Psychology*, 65, 234-251.
- Gross, C. G. & Bornstein M. H. (1978). Left and Right in Science and Art. *Leonardo*, 11, 29-38.
- Levy, J. (1976). Lateral dominance and aesthetic preference. *Neuropsychologia*, 14, 431-445.

- McLaughlin, J. P., & Cramer, J. E., (1998). Memory for aesthetic qualities. *Empirical Studies of the Arts*, 16, 25-32.
- McLaughlin, J. P., & Kermisch, J. (1997). Salience of compositional cues and the order of presentation in the picture-reversal effect. *Empirical Studies of the Arts*, 15, 21-27.
- McLaughlin, J. P., Sabsevitz J. C., Hutwelker E. A. & Muller E. J. (2002). The Memorial base for the picture-reversal effect. *Empirical Studies of the Arts*, 20, 43-47.
- McLaughlin, J., & Murphy, K. (1994). Preference for profile orientation in portraits. *Empirical Studies of the Arts*, 12, 1-7.
- Mead, A. M., & McLaughlin, J. P. (1992). The roles of handedness and stimulus asymmetry in aesthetic preference. *Brain and Cognition*, 20, 300-307.
- Škorc, B., & Pejić, B. (2012). Orientation of Canonic Representation. *Aesthetics, Media and Culture: 22nd Biennial Congress of The International Association of Empirical Aesthetics*. Taipei, Taiwan. Book, 351 - 357. <http://www2.ntnu.edu.tw>
- Swartz, P., & Hewitt, D. (1970). Lateral organisation in pictures and aesthetic preference. *Perceptual & Motor Skills*, 30, 991-1007.

ESTETSKI DOŽIVLJAJ KOREOGRAFIJA SAVREMENE IGRE

Maja S. Vukadinović¹

Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad

Istraživanje je imalo za cilj da ispita razlike u estetskom doživljaju publike u odnosu na različite tipove koreografija savremene igre i u odnosu na različite izvođače tih koreografija. Stimulus se sastojao od 9 video snimaka, tri po karakteru i dinamici različite plesne koreografije savremene igre, koje su izvele tri plesačice, učenice srednje Baletske škole u Novom Sadu. Korišćen je instrument za ispitivanje estetskog doživljaja plesa koji obuhvata dimezije: Dinamizam, Fascinacija i Afektivna Evaluacija. Ukupno 73 studenta različitih fakulteta Univerziteta u Novom Sadu je procenjivalo svaku od 9 koreografija neposredno nakon gledanja na svih dvanaest skala. Rezultati analize varijanse su pokazali da su efekat Izvođača, efekat Koreografije kao i interakcija Izvođača i Koreografije statistički značajni kod svih ispitivanih dimenzije estetskog doživljaja. Zaključeno je da karakteristike izvođača utiču na estetski doživljaj koreografija. Takođe, specifičnosti karaktera pojedine koreografije utiču na posmatrača i oblikuju značajno više procene po svim ispitivanim dimenzijama estetskog doživlja koreografija savremene igre.

Ključne reči: estetski doživljaj, koreografija, savremena igra

Uvod

Estetski doživljaj plesa u jednom od značajnih formalnih aspekata određen je koreografijom, odnosno specifičnim koreografskim pravilima koja određuju karakterističnu strukturu umetničke igre (Krešić, 1997). Dosadašnja istraživanja koja se odnose na estetski doživljaj savremene igre proučavaju povezanost koreografije i kognicije i bave se estetskim doživljajem posmatrača u plesu koji se može povezati sa brojnim faktorima koji na njega utiču, kao što su, pored koreografije, vizuelni elementi, karakteristike plesača, pokret, interpretacija, emocionalno prepoznavanje, novina, prostorna dinamika, intelektualna i

¹ vukadinovicmaja.vps@gmail.com

emocionalna stimulacija i prethodno iskustvo (Glass, 2005; Stevens, Winskel, Howell, Vidal, Milne-Home & Latimer, 2009).

Savremena igra se može posmatrati kao proizvod ili produžetak moderne igre, a prema Arautu (Cerović, 2005) reč „savremen” ne konstituiše jednu određenu kategoriju, već pokriva ideju „aktuelnog” ne samo u plesu, nego i u muzici, slikarstvu i sl. Ne oslanja se ni na kakvu stilsku kategorizaciju, nema tendenciju da se definiše jednom tehnikom nego pozajmljuje različite tehnike moderne i klasične igre. Karakteristično je odsustvo sadržaja i emocija, kao i izbegavanje glamura i virtuoznosti da bi se zavela publika. Koreografi savremene igre su veoma slični u nameri da se stavi akcenat na neku vrstu „intelektualizacije” plesa, ali se razlikuju u stilu i tehnikama kojima to čine (Bremzer, 2000).

Predmet ovog rada odnosi se na estetski doživljaj koreografija savremene igre i ima za cilj da ispita razlike u estetskom doživljaju publike u odnosu na različite tipove koreografija savremene igre i u odnosu na različite izvođače tih koreografija. Estetski doživljaj se definiše kao izuzetno stanje svesti za koje je karakteristična fokusiranost na određeni objekat koji veoma snažno angažuje i fascinira subjekta, dok se sva druga zbivanja u spoljnoj sredini istiskuju iz svesti (Marković, 2007). U ovom istraživanju estetski doživljaj plesa biće operacionalno definisan preko dimenzija *dinamizma*, *fascinacije* i *afektivne evaluacije*. Instrument za merenje estetskog doživljaja plesa empirijski je konstruisan u prethodnoj faktorsko analitičkoj studiji (Vukadinović & Marković, 2012).

Metod

Istraživanje je imalo za cilj da ispita razlike u estetskom doživljaju publike u odnosu na različite tipove koreografija savremene igre i u odnosu na različite izvođače tih koreografija.

Ispitanici. Ukupno 73 studenta prve godine različitih fakulteta Univerziteta u Novom Sadu učestvovalo je u istraživanju. Studenti su bili prosečnog uzrasta 20 godina, bez prethodnog iskustva u bavljenju plesom. Istraživanje je uključivalo 20 studenata muškog i 53 ženskog pola.

Stimulusi. Video snimak tri po karakteru i dinamici, različite plesne koreografije savremene igre, čiji je autor šef odseka za savremenu igru Aleksandra Ketig. Koreografije su izvedene uz muziku: prva uz muziku Philip Glass „Morning passages”, druga uz muziku

Maxence Cyrin „Dont't you want me”, treća na muzičku improvizaciju teme Philipa Glass „The poet acts”.

Izvođači koreografija na snimku su tri plesačice, učenice II razreda srednje Baletske škole u Novom Sadu, sa odseka za savremenu igru. Svaka igranica je izvela sve tri koreografije. Snimak koji je činio stimulus obuhvata 9 koreografija izvedenih u svečanoj sali Baletske škole u Novom Sadu, uz klavirsku pratnju korepetitorke Mine Cvejić.

Instrument. Korišćen je instrument za ispitivanje estetskog doživljaja plesa, dobijen u prethodnom istraživanju (Vukadinović & Marković, 2012) koji obuhvata 12 sedmočlanih skala organizovanih u 3 dimenzije estetskog doživljaja plesa: Dinamizam (izražajno, moćno, snažnouzbudljivo), Fascinacija (neprolazno, neizrecivo, jedinstveno, izuzetno), Afektivna Evaluacija (prefinjeno, elegantno, zavodljivo, osećajno).

Postupak. Devet snimaka koreografija učesnicima je prezentovano preko LCD projektora. Učesnici su posmatrali koreografije u grupi, i nakon svake pogledane koreografije vršili su procene. Zadatak učesnika sastojao se u tome da doživljaj koreografije koju su pogledali procene na sedmostedmostepenim skalama koje sadrže deskriptore estetskog doživljaja plesa. Učesnici su procenjivali svaku od 9 koreografija neposredno nakon gledanja na svih dvanaest skala. Vreme predviđeno za procene nije bilo ograničeno.

Nacrt. Istraživanje je zasnovano na dvofaktorskom multivarijatnom nacrtu. Nezavisna varijabla bila je Koreografija i imala je tri nivoa. Druga nezavisna varijabla bila je Izvođač i imala je tri nivoa. Zavisne varijable činile su procene na dimenzijama estetskog doživljaja plesa: dinamizam, fascinacija, afektivna evaluacija. Nacrt je bio ponovljen po subjektima, odnosno svi ispitanici su gledali i procenjivali sve koreografije.

Rezultati

Kada je reč o efektu Izvođača na procene estetskog doživljaja koreografija savremene igre u Tabeli 1. dat je prikaz procene estetskog doživljaja učesnika istraživanja za svaku plesačicu koreografija savremene igre po svakoj dimenziji posebno.

Tabela 1

Procene estetskog doživljaja učesnikaza svaku plesačicu po svakoj dimenziji posebno

Izvođač savremene igre		<i>M</i>	<i>SD</i>
Dinamizam $F(2, 144) = 73.210, p < .01$	1	3.73	.125
	2	3.91	.124
	3	4.76	.125
Fascinacija $F(2, 144) = 31.271, p < .01$	1	3.34	.126
	2	3.35	.121
	3	3.97	.126
Afektivna Evaluacija $F(2, 144) = 20.239, p < .01$	1	4.44	.124
	2	4.38	.125
	3	4.91	.123

Parcijalne anize pokazuju da kada se radi o dimenziji Dinamizma svi izvođači se međusobno statistički značajno razlikuju ($p < .05$), dok kada je reč o dimenzijama Fascinacije i Afektivne evaluacije treći izvođač je procenjen značajno višim vrednostima ($p < .05$) u odnosu na prva dva izvođača.

Rezultati analize varijanse pokazuju je efekat Koreografije ($F(6,67)=18.988, p < .01$) statistički značajni kod svih ispitivanih dimenzije estetskog doživljaja. U Tabeli 2 dat je prikaz procena estetskog doživljaja učesnika za svaku koreografiju savremene igre po svakoj dimenziji posebno.

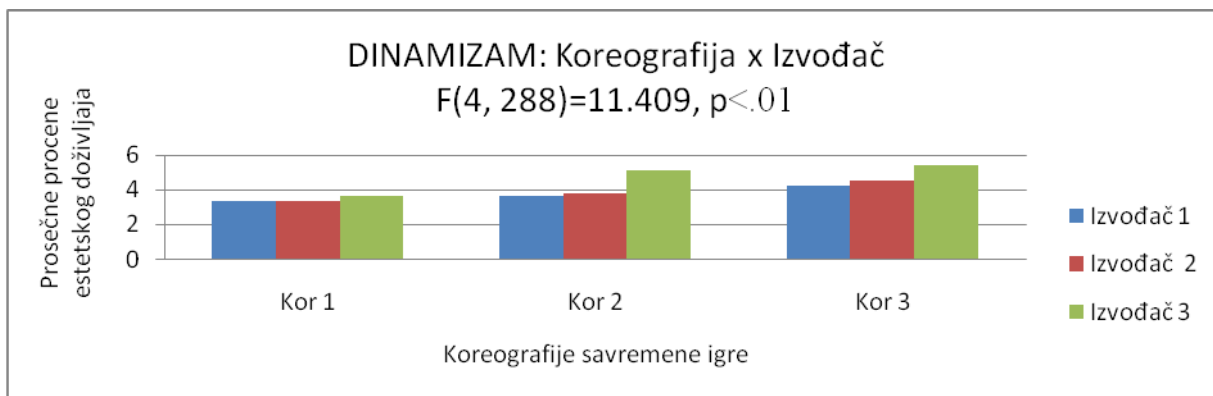
Tabela 2

Procene estetskog doživljaja učesnika za svaku koreografiju savremene igre prikazane po svakoj dimenziji posebno

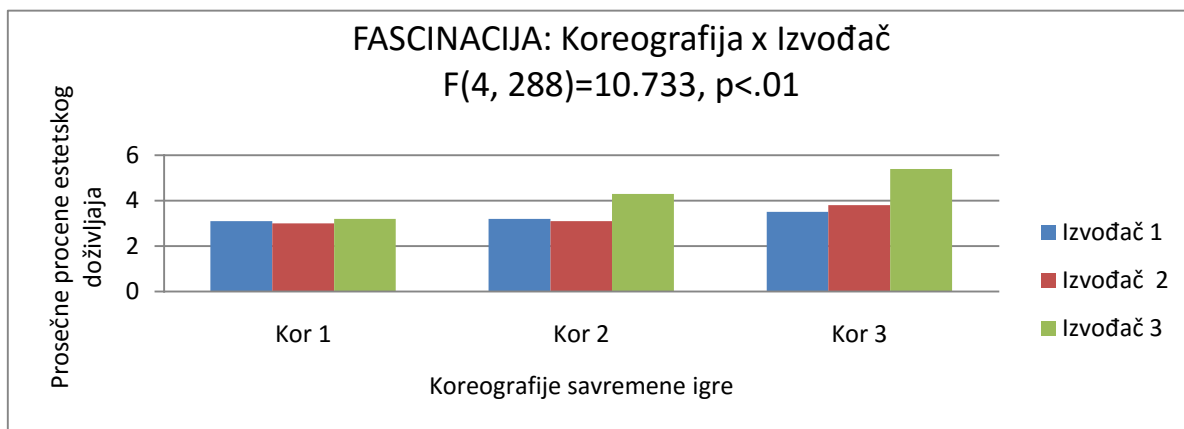
Koreografija savremene igre		<i>M</i>	<i>SD</i>
Dinamizam $F(2, 144) = 62.173, p < .01$	1	3.43	.138
	2	4.23	.124
	3	4.79	.135
Fascinacija $F(2, 144) = 25.729, p < .01$	1	3.16	.135
	2	3.59	.122
	3	3.91	.127
Afektivna Evaluacija $F(2, 144) = 4.492, p < .01$	1	4.36	.154
	2	4.66	.110
	3	4.67	.133

Post Hoc test pokazuje da kada se radi o dimenzijama Dinamizam i Fascinacija procene učesnika istraživanja svih koreografija se međusobno statistički značajno razlikuju ($p < .05$). Kada je reč o dimenziji Afektivne evaluacije prva koreografija je procenjena značajno nižim vrednostima ($p < .05$) u odnosu na drugu i treću koreografiju.

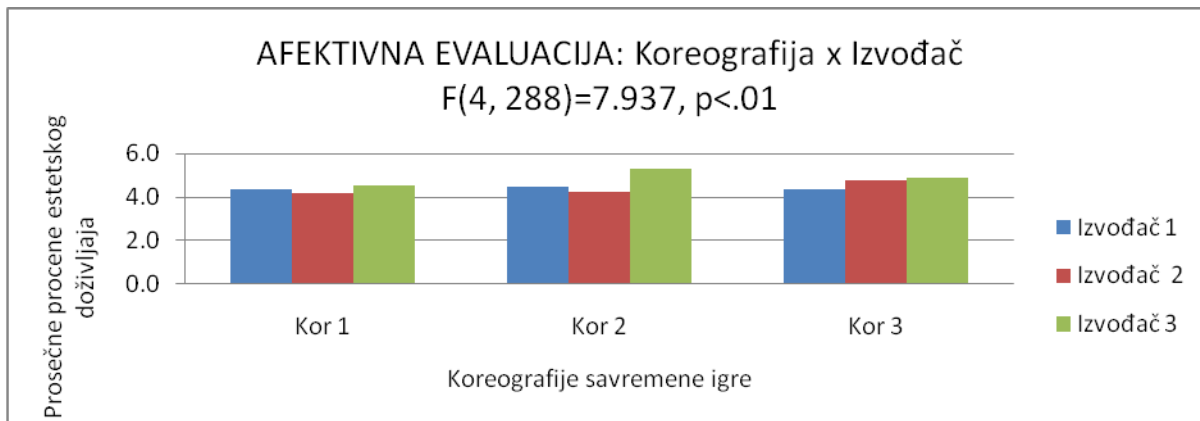
Efekat interakcije Izvođač x Koreografija statistički je značajan kod svih ispitivanih dimenzija estetskog doživljaja koreografija savremene igre. Publika estetski doživljaj plesa u koreografijama procenjuje različito po svim dimenzijama estetskog doživljaja kada koreografije izvode različiti plesači (videti Grafik 1, Grafik 2 i Grafik 3).

Grafik 1. Prosečne procene učesnika istraživanja različitih koreografija savremene igre, po dimenziji *dinamizam*, kada ih izvode različiti izvođači.

Grafik 2. Prosečne procene učesnika istraživanja različitih koreografija savremene igre, po dimenziji *fascinacije*, kada koreografije plešu različiti izvođači.

Grafik 3. Prosečne procene učesnika istraživanja različitih koreografija savremene igre, po dimenziji *Afektivne evaluacije*, kada koreografije plešu različiti izvođači.

Na osnovu navedenih rezultata može se konstatovati da kada je reč o koreografijama savremene igre, različit tip koreografije, u smislu njenog dinamičkog karaktera, kao i karakteristike izvođača, imaju značajan uticaj na estetski doživljaj savremene igre.

Diskusija i zaključak

Rezultati dobijeni u ovom istraživanju pokazali su da u procenama svih prikazanih koreografija savremene igre postoji značajna razlika u odnosu na tip koreografije i karakteristike izvođača i to po svim dimenzijama estetskog doživljaja plesa.

Pokazalo se da se koreografije savremene igre koje su dinamičnije, brže, uzbudljive i snažne rezultiraju višim procenama po dimenzijama estetskog doživljaja plesa. Sa jedne strane, rezultati ovog istraživanja govore u prilog ranijih studija koje su isticale značaj različitih faktora kao što su koreograf, plesač, prostor u kom se koreografija izvodi, kostim, svetlo, medijum prezentovanja, ritam i trajanje koji imaju uticaj na estetski doživljaj savremene igre (Stevens, et al., 2009; Glass 2005; Vukadinović, 2014). Sa druge strane, savremena igra, kao poseban tip plesa koji ima određene formalne karakteristike u smislu određene igračke tehnike, dinamičnosti, elegantnosti i kompleksnosti pokreta otvara mogućnost različite interpretacije rezultata s obzirom na to da je reč o „igri u kojoj nema pravila” jer ne konstruiše neku strogo određenu kategoriju nego pokriva ideju aktuelnog i u drugim umetničkim disciplinama (Todorović, 2013; Bremzer 2000). Drugim rečima, uvreženo je mišljenje da ima onoliko različitih stilova savremene igre koliko i koreografa. U tom smislu potrebno je naglasiti da je u ovom istraživanju učestvovao samo jedan koreograf što može predstavljati važno ograničenje koje je potrebno uzeti u obzir pri interpretaciji rezultata. Buduća istraživanja bi svakako trebalo usmeriti i ka empirijskoj proveru uticaja varijable koreograf na estetski doživljaj ne samo savremene igre, što bi bilo posebno izazovno, nego i na doživljaj različitih tipova plesa.

U istraživanju se takođe pokazalo da karakteristike plesača značajno utiču na estetski doživljaj koreografija savremene igre. I u ranijim istraživanjima (Stevens et al., 2009; Glass 2005; Vukadinović, 2014) se pokazalo da karakteristike plesača značajno utiču na estetski doživljaj koreografija, međutim, ovakav rezultat najverovatnije ukazuje i na moguće delovanje „interpretacije” (Glass, 2005) ili „umetničke komponente” karakteristične za svakog pojedinog plesača, budući da su plesači koji su učestvovali u istraživanju bili ujednačeni po kostimu, frizuri, kilaži, visini, uzrastu, obrazovanju i prostoru u kom su snimani, iako za ovakvu pretpostavku nemamo dovoljnu empirijsku potporu.

Takođe, potrebno je istaći da je izvođenje koreografije skoro uvek tesno povezano sa muzikom (Carrol & Moore, 2012). Primećeno da u proučavanju estetskog doživljaja plesa muzika može biti konfundirajući faktor, budući da nedostaju istraživanja koja bi dala odgovor

na to kako kognitivni sistem intergriše muziku i ples u ukupan estetski doživljaj (Christensen & Calvo-Merino, 2013). Ovakva ograničenja vezana za precizno razumevanje povezanosti plesa i muzike u kontekstu estetskog doživljaja verovatno utiču i na rezultate ove studije.

Na osnovu rezultata ovog istraživanja može se zaključiti da karakteristike izvođača, kao i specifičnosti karaktera pojedine koreografije, utiču na estetski doživljaj posmatrača koreografija. Uzimajući u obzir složenost fenomena estetskog doživljaja plesa, posebno kada je reč o savremenoj igri, otvaraju se pitanja koja čekaju buduće empirijske provere. Ona se tiču boljeg razumevanja uticaja muzike na estetski doživljaj koreografija, zatim na uticaj specifičnosti pojedinačnog koreografa kao i bliže provere onoga šta čini „interpretaciju” karakterističnu za svakog pojedinačnog plesača.

Literatura

- Bremser, M. (2000). *Fifty Choreographers: A Reference Guide*. Routledge: Key Guides
- Carrol, N. & Moore, M. (2012). Moving in concert: Dance and music. In P. Goldie & Schellekens (Eds.), *The aesthetic mind: Philosophy and psychology* (pp.1-7). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Christensen, J. F. & Calvo-Merino, B. (2013). Dance as a subject for empirical aesthetics. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 7(1), 76-88.
- Cerović, M. (2005). Porod prethodnih očeva. *Orchestra*, 35-37, 128 - 129.
- Glass, R. (2005). Observer Response to Contemporary Dance. In: Grove, R., Stevens, C. & McKechnie, S. (Eds.). *Thinking in Four Dimensions. Creativity and Cognition in Contemporary Dance* (pp. 107-121). Melbourne University Press.
- Krešić, I. (1997). Osnovni problemi umetničke igre. U Hrnjica, S., Panić, V., Radoš, K., Krešić, I. (1997). *Psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Marković, S. (2007). *Opažanje dobre forme*. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- Stevens, C., Winskel, H., Howell, C., Vidal, L., Milne-Home, J. and Latimer, C. (2009). Direct and Indirect Methods for Measuring Audience Reactions to Contemporary Dance. Available at:
<http://www.ausdance.org.au/resources/publications/dance-dialogues/papers/measuring-audience-reactions-to-contemporary-dance.pdf>
[Accessed: 15 November 2011].

- Todorović, N. (2013). Igra u kojoj "Nema pravila". Media centar FMK. Univerzitet Singidunum. Available at: <http://mediacentar.fmk.singidunum.ac.rs/april-2013/igra-u-kojoj-qnema-pravilaq> [Accessed: 25May 2015].
- Vukadinović, M. (2014). Uticaj koreografije na subjektivni doživljaj različitih tipova plesa. *Zbornik radova sa XX Naučni skupa: Empirijska istraživanja u psihologiji*, (pp. 54 –62). Beograd : Filozofski fakultet.
- Vukadinović, M. & Marković, S. (2012). Aesthetic experience of dance performances. *Psihologija*, 45(1), 23-41.

KLINIČKA PSIHOLOGIJA

STIGMA I STAV PREMA TRAŽENJU PROFESIONALNE PSIHOLOŠKE POMOĆI¹

Lazar Tenjović², Jelena Srna

Filozofski fakultet, Beograd

Cilj rada je ispitati da li je povezanost opažene javne stigme sa stavom prema traženju profesionalne psihološke pomoći (PPP) u potpunosti ili delimično posredovana samostigmom. Uzorku od 209 studenata zadati su Upitnik za ispitivanje stavova prema traženju PPP- kratka forma, Skala za ispitivanje javne stigme vezane za traženje PPP i Skala za ispitivanje samostigme vezane za traženje PPP. Pretpostavke o potpunoj ili delimičnoj medijatorskoj ulozi samostigme proveravane su regresionim pristupom. Ocena ukupnog efekta javne stigme na stav prema traženju PPP iznosila je -.32, 95% CI [-.44, -.20]. Ocena indirektnog efekta (koji je posredovan samostigmom) javne stigme na stav prema traženju PPP iznosila je -.19, [-.27, -.12], dok je ocena direktnog efekta javne stigme na stav prema traženju PPP iznosila -.13, [-.25, -.01]. Rezultati sugerišu da je veza između javne stigme i stava prema traženju PPP dominantno posredovana samostigmom, ali se može pretpostaviti i direktna, neposredovana veza. Osim teorijskih, ovaj nalaz ima i praktične implikacije. Pri koncipiranju strategija oblikovanja (formiranja i menjanja) stavova prema traženju PPP prioritet treba dati intervencijama usmerenim na smanjivanje samostigme, premda ne treba savim zanemariti ni intervencije usmerene na smanjenje javne stigme.

Ključne reči: *javna stigma, samostigma, stav prema traženju profesionalne psihološke pomoći, medijacija*

¹ Rezultat rada na projektu „Identifikacija, merenje i razvoj kognitivnih i emocionalnih kompetencija važnih društvu orijentisanom na evropske integracije” (broj 179018) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² ltenjovi@f.bg.ac.rs

Uvod

Epidemiološka istraživanja ukazuju na znatan raskorak između broja osoba sa problemima mentalnog zdravlja i broja onih koji se zbog takvih problema obraćaju profesionalnim službama (Eisenberg, Golberstein & Gollust, 2007). Manje od trećine onih kojima je potrebna profesionalna psihološka pomoć (PPP) zaista je spremno da je potraži. Oni to obično čine tek kada su iscrpili sve druge resurse i kada su se suočili sa posledicama svog izbegavajućeg ponašanja (Vogel, Western, Wei & Boysen, 2005). I nakon što donesu odluku da potraže PPP, ljudi je i dalje evaluiraju (Vogel & Wade, 2009). Čak i kada započnu psihološki tretman, osipanje posle prve seanse dešava se u 30-60% slučajeva (Streenbarger, 2002).

Zašto se ljudi većinom *teško odlučuju* da potraže profesionalnu psihološku pomoć?

Istraživanja pokazuju (što je u skladu i sa Teorijom planiranog ponašanja I. Ajzena) da je najbolji prediktor namere da se potraži PPP stav prema traženju takve pomoći (Vogel et al., 2005). Jedan od ključnih prediktora stava prema traženju PPP jeste *stigma*, kako ona *vezana za prisustvo mentalne bolesti*, tako i ona *vezana za samo traženje PPP* (Tucker, Hammer, Vogel, Bitman, Wade & Maier, 2013). Ove dve stigme se dobrim delom preklapaju jer uključuju potcenjivačko i diskriminatorno ponašanje zasnovano na etiketiranju, stereotipima i predrasudama. Međutim, istraživanja pokazuju da se sam čin traženja PPP zbog problema u oblasti mentalnog zdravlja još negativnije procenjuje od samog posedovanja takvih problema (Vogel, Wade & Hackler, 2007). Stoga smo se, pri razmatranju odnosa stigme i stava prema traženju PPP, u ovom radu ograničili na onaj oblik stigme koji se specifično odnosi na traženje PPP.

Javna stigma predstavlja negativan odnos drugih prema osobi koja traži PPP, dok samostigma podrazumeva negativan odnos prema sebi kao „tražitelju” PPP. Samostigma se posmatra i kao internalizovana javna stigma (Vogel, Bitman, Hammer & Wade, 2013).

Cilj ovog rada je ispitati da li je povezanost javne stigme vezane za traženje PPP sa stavom prema traženju PPP u potpunosti ili samo delom posredovana samostigmom. Rezultati istraživanja mogu imati teorijski i praktični značaj jer mogu poslužiti kako u proveriti postojećih modela uticaja stigme na traženje PPP tako i za koncipiranje adekvatnih strategija destigmatizacije traženja PPP.

Metod

Uzorak. Uzorak je činilo 209 studenata Filozofskog fakulteta ($n = 142$) i Visoke medicinske škole ($n = 67$) u Beogradu (71.8% ženskog pola, uzrasta od 19 do 47 godina, medijana uzrasta = 20 godina).

Mere i instrumenti. Stav prema traženju PPP procenjen je rezultatom na Upitniku za ispitivanje stavova prema traženju PPP - kratka forma (Fischer & Farina, 1995). Izraženost javne stigme iskazana je skorom na Skali za ispitivanje javne stigme vezane za traženje PPP (Komiya, Good, & Sherrod, 2000), a izraženost samostigme skorom na Skali za ispitivanje samostigme vezane za traženje PPP (Vogel, Wade & Haake, 2006). Kronbahovi α koeficijenti za ove instrumente na našem uzorku bili su redom 0.76, 0.58 i 0.80.

Analiza podataka. Pretpostavka o medijatorskoj ulozi samostigme u vezi između javne stigme i stava prema traženju PPP ispitivana je regresionim pristupom. Sprovedene su tri regresione analize: u prvoj je kriterijumska varijabla bila samostigma a prediktorska javna stigma; u preostale dve analize kriterijumska varijabla je bila stav prema traženju PPP, pri čemu je u prvoj od tih analiza prediktorska varijabla bila javna stigma, dok je u drugoj uvedena i samostigma kao prediktor. Regresione analize izvedene su programom SPSS 22, dok je interval poverenja za ocenu posredovanog efekta javne stigme na stav prema traženju PPP određen programom Rmediation (Tofighi & MacKinnon, 2011).

Rezultati

Kao što se na osnovu intervala poverenja za efekte, prikazanih u Tabeli 1, može videti dobijeni su statistički značajni ukupni efekti javne stigme na samostigmu ($\beta = .46$) i javne stigme na stav prema traženju PPP ($\beta = -.35$). Statistički su značajni i indirektan ($\beta = -.21$) i direktan ($\beta = -.14$) efekat javne stigme na stav prema traženju PPP.

Tabela 1

Rezultati regresionih analiza za testiranje medijatorske uloge samostigme u vezi između javne stigme i stava prema traženju profesionalne psihološke pomoći

Prediktori	b [95% IP]	R ² _c	R ² [95% CI]	F	df	p	Proizvod koeficijenata/ indirektni efekat[95% IP]
Analiza 1: Kriterijumska varijabla – samostigma							
Javna stigma	.51 [.38, .64]	.20		54.41	(1, 207)	<.001	
Analiza 2: Kriterijumska varijabla – stav prema traženju profesionalne psihološke pomoći							
Javna stigma	-.32 [-.44, -.20]		.12 [.05, .20]	27.99	(1, 207)	<.001	
Analiza 3: Kriterijumska varijabla – stav prema traženju profesionalne psihološke pomoći							
1. Samostigma	-.38 [-.49, -.27]	.26					
2. Javna stigma	-.13 [-.25, -.01]	.02	.28 [.18, .37]	40.80	(2, 206)	<.001	-.19 [-.27, -.12]

Napomena: n = 209; b – nestandardizovani regresioni koeficijent; IP – Interval poverenja, R²_c –promena korigovanog koeficijenta multiple determinacije kada se dati prediktor uvede u model, R² –koeficijent multiple determinacije.

Količnik posredovanog i ukupnog efekta javne stigme na stav prema traženju PPP iznosi 0.59 što govori o tome da je veći deo ukupnog efekta javne stigme posredovan samostigmom.

Diskusija

Dobijeni rezultati sugerišu da bi internalizacija mogla biti osnovni mehanizam uticaja javne stigme na stav prema traženju PPP, a posledično i na samo traženje PPP. Internalizovana javna stigma, tj. samostigma (osećanje stida i ugroženo samopoštovanje kod osobe koja razmišlja da zatraži PPP), može voditi negativnom stavu prema traženju PPP i, posledično, izbegavanju da se takva pomoć zatraži. Međutim, i sama svesnost o postojanju

javne stigme, čak i kada javna stigma nije internalizovana, može biti od uticaja na stav prema traženju PPP.

Stoga bi strategije destigmatizacije traženja PPP valjalo usmeriti kako na smanjivanje samostigme (npr. samoafirmacijom, Lannin, Gyll, Vogel & Madon, 2013) tako i na smanjivanje javne stigme (npr. protestom, informisanjem i kontaktiranjem, Corrigan, 2004).

Ograničenja istraživanja proističu iz specifičnosti korišćenog uzorka (studentska populacija, neuravnotežena polna struktura) te bi generalizabilnost dobijenih rezultata valjalo proveriti na uzorcima iz opšte populacije uravnoteženijim prema polnoj strukturi.

Zaključak

Rezultati sugerišu da je opravdano pretpostaviti i direktnu (neposredovanu) vezu javne stigme i stava prema traženju PPP, premda je ova veza dominantno posredovana samostigmom. Pri koncipiranju strategija oblikovanja (formiranja i menjanja) stavova prema traženju PPP prioritet treba dati delovanju na smanjivanju samostigme, mada i nastojanja na smanjivanju javne stigme i dalje imaju smisla.

Literatura

- Corrigan, P. (2004). How Stigma Interferes With Mental Health Care. *American Psychologist*, 59(7), 614–625. DOI: 10.1037/0003-066X.59.7.614.
- Eisenberg, D., Golberstein, E., & Gollust, S.E. (2007). Help-Seeking and Access to Mental Health Care in a University Student Population. *Medical Care*, 45(7), 594–601.
- Fischer, E. H., & Farina, A. (1995). Attitudes toward seeking professional psychological help: A shortened form and considerations for research. *Journal of College Student Development*, 36, 368–373.
- Komiya, N., Good, G. E., & Sherrod, N. B. (2000). Emotional openness as a predictor of college student's attitudes toward seeking psychological help. *Journal of Counseling Psychology*, 47, 138–143. doi:10.1037/0022-0167.47.1.138
- Lannin, D. G., Gyll, M., Vogel, D. L., & Madon, S. (2013). Reducing the Stigma Associated With Seeking Psychotherapy Through Self-Affirmation. *Journal of Counseling Psychology*, 60(4), 508–519.

- Steenbarger, B. N. (2002). Single Session Therapy. In M. Hersen & W. Sledge (Eds.), *Encyclopedia of Psychotherapy, Vol 2* (pp. 669–672). New York: Academic Press.
- Tofighi, D., & MacKinnon, D. P. (2011). RMediation: An R package for mediation analysis confidence intervals. *Behavior Research Methods*, 43, 692–700. doi:10.3758/s13428-011-0076-x
- Tucker, J. R., Hammer, J. H., Vogel, D. L., Bitman, R. L., Wade, N. G., & Maier, E. J. (2013). Disentangling Self-Stigma: Are Mental Illness and Help-Seeking Self-Stigmas Different? *Journal Of Counseling Psychology*, 60(4), 520–531.
- Vogel, D. L., Bitman, R. L., Hammer, J. H., & Wade, N. G. (2013). Is Stigma Internalized? The Longitudinal Impact of Public Stigma on Self-Stigma. *Journal Of Counseling Psychology*, 60(2), 311–316. doi: 10.1037/a0031889
- Vogel, D. L., & Wade, N. G. (2009). Stigma and help-seeking. *Psychologist*, 22(1), 20–23.
- Vogel, D., Wade, N., & Haake, S. (2006). Measuring the Self-Stigma Associated with Seeking Psychological Help. *Journal of Counseling Psychology*, 53, 325–337. doi:10.1037/0022-0167.53.3.325
- Vogel, D. L., Wade, N. G., & Hackler, A. H. (2007). Perceived Public Stigma and the Willingness to Seek Counseling: The Mediating Roles of Self-Stigma and Attitudes Toward Counseling. *Journal of Counseling Psychology*, 54(1), 40–50.
- Vogel, D. L., Wester, S. R., Wei, M., & Boysen, G. A. (2005). The Role of Outcome Expectations and Attitudes on Decisions to Seek Professional Help. *Journal Of Counseling Psychology*, 52(4), 459–470.

POVEZANOST PORODIČNOG KONTEKSTA I SIMPTOMA PSIHOLOGIJE

Tijana Mirović¹

Fakultet Muzičke Umetnosti, Beograd

Cilj istraživanja bio je da se na prigodnom uzorku mladih odraslih (N=225; uzrasta M=28,70) ispita povezanost između porodičnog konteksta (merenog sa paketom inventara za procenu porodice) i simptoma psihopatologije (operacionalizovanih primenom simptom ček liste SCL-90). Rezultati kanoničke analize daju dve značajne kanoničke funkcije, dok je kvazikanoničkom analizom izdvojena jedna kvazikanonička funkcija ($r=0,275$; $r^2=0,076$; $F(1,223)=18,260$; $p<0,000$). Kvazikanonička funkcija u prostoru porodičnih odnosa objašnjava 46,1% varijanse, dok je varijansa objašnjena funkcijom iz opozitnog skupa 3,0%. U prostoru simptoma, kvazikanonička komponenta objašnjava 72,8% varijanse, dok komponenta iz opozitnog skupa objašnjava 5,4% varijanse simptoma. Ovo ukazuje na to da smer uticaja ide od porodičnih varijabli ka simptomima, što je i teorijski očekivano. Zaključujemo da će porodice ispitanika sa izraženijim simptomima odlikovati razdvojenost ili umreženost, odnosno rigidnost ili haotičnost, kao i slabija komunikacija i manje zadovoljstvo porodicom.

Ključne reči: *simptomi psihopatologije, umreženost, rigidnost, fleksibilnost, haotičnost*

Uvod

Teorijski okvir za rad predstavlja Olsonov Cirkumpleks model (Olson, 1993) koji obuhvata tri ključne dimenzije za razumevanje porodičnog funkcionisanja: kohezivnost, fleksibilnost i komunikaciju. Kohezivnost se odnosi na međusobnu emocionalnu povezanost članova porodice, dok se dimenzijom fleksibilnost opisuje porodična adaptibilnost, ispoljavanje vođstva i organizacije, porodične uloge i pravila. Komunikacija se odnosi na kvalitet interakcija, slobodnu razmenu informacija, ideja, misli i emocija između članova porodice. Pored ovih dimenzija, Olsonov model procenjuje i zadovoljstvo stepenom bliskosti, fleksibilnošću i porodičnim komunikacijama. Olsonov model pretpostavlja da su

¹ tijana.mirovic@gmail.com

nebalansirani nivoi kohezivnosti (razdvojenost – razjedinjenost ili umreženost – preterana bliskost) i fleksibilnosti (rigidnost - neadaptabilnost ili haotičnost – nedostatak reda i strukture) povezani sa problematičnijim funkcionisanjem porodice i pojedinaca. Pretpostavljeno je i da će članovi iz nebalansiranih porodica biti manje zadovoljni porodičnom komunikacijom i porodicom uopšte. Iako su ove teze potvrđena iskustvima iz prakse, one nisu često proveravane u istraživanjima u našoj sredini. Imajući to u vidu, cilj ovog istraživanja bio je da se na našem uzorku ispita povezanost između porodičnog konteksta i simptoma psihopatologije. Na osnovu Olsonovih hipoteza o povezanosti porodičnog konteksta i simptoma (Olson, 2000), kao i na osnovu dosadašnjih istraživanja u ovoj oblasti (videti Olson & Gorall, 2006) postavljena je hipoteza da će porodice ispitanika sa izraženijim simptomima odlikovati razdvojenost ili umreženost, odnosno rigidnost ili haotičnost, kao i slabija komunikacija i manje zadovoljstvo porodicom. Verujemo da bi pronalaženje i razumevanje ovih veza moglo da unapredi razumevanje simptomatologije, čime bi se dalje mogao unaprediti i psihoterapijski i preventivni rad.

Metod

Uzorak. Za prikupljanje ispitanika korišćeno je uzorkovanje po principu „snežnih grudvi“. Uzorak je bio prigodan i sačinjen od 225 ispitanika: 102 muškaraca (45,3%) i 123 žene (54,7%). Raspon uzrasta bio je 25 do 35 godina ($M = 28,70$; $SD = 3,15$).

Varijable i instrumenti. Varijable u ovom istraživanju su bile:

1) osam dimenzija porodičnog funkcionisanja (Balansirana kohezivnost ili zajedništvo, Balansirana fleksibilnost ili adaptabilnost, Razdvojenost, Umreženost, Rigidnosti, Haotičnost, Porodična komunikacija i Zadovoljstvo porodicom) merenih sa paketom inventara za procenu porodice koji uključuje FACES IV (Olson, Gorall & Tiesel, 2007), Skalu porodične komunikacije (Olson & Barnes, 2007) i Skalu zadovoljstva porodicom (Olson, 2007, 1995) i

2) psihološki problemi i psihijatrijski simptomi mereni Ček listom simptoma (*SCL – 90 – R*; Derogatis, 1992) - Globalni indeks ozbiljnosti simptoma (GIS), Somatizacija, Opsesivno-Kompulzivna simptomatologija, Interpersonalna senzitivnost, Depresija, Anksioznost, Bes/Hostilnost, Fobična anksioznost, Paranoidne ideacije i Psihotičnost.

Obrada podataka. Za testiranje hipoteze korišćene su, kanonička i kvazikanonička analiza.

Rezultati

Kanoničkom analizom izdvojene su dve značajne kanoničke funkcije (Tabela 1), što pokazuje da postoje dva faktora kojima se mogu povezati varijable porodičnog konteksta i simptomi sa ček liste simptoma.

Tabela 1

Koeficijenti kanoničkih korelacija i njihova značajnost

	<i>Rho</i>	<i>Lambda</i>	χ^2	<i>df</i>	<i>Sig.</i>
1	,435	,541	132,149	72,000	,000
2	,362	,667	86,988	56,000	,005

Struktura prve kanoničke funkcije pokazuje da su ekstremni-nebalansirani nivoi porodične kohezivnosti i fleksibilnosti, odnosno Umreženost, Rigidnost, Haotičnost i Razjedinjenost pozitivno povezane sa svim vrstama simptoma, dok je stepen zadovoljstva porodicom negativno povezan sa simptomima. Struktura druge kanoničke funkcije pokazuje da je porodična razjedinjenost pozitivno povezana sa somatizacijom, fobičnom anksioznošću i psihotičnim simptomima, dok je haotičnost negativno korelirana sa ovim simptomima.

S obzirom da kanoničke funkcije objašnjavaju mali procenat varijanse, urađena je i kvazikanonička analiza kojom je ekstrahovan jedan par kvazikanoničkih komponenti (Tabela 2).

Tabela 2 – Kvazikanonička korelacija i test značajnosti

<i>rbr</i>	<i>ro</i>	<i>ro</i> ²	<i>F-test</i>	<i>df1</i>	<i>df2</i>	<i>Sig.</i>	<i>Px</i>	<i>Pxy</i>	<i>Py</i>	<i>Pyx</i>
1	,275	,076	18,260	1	223	,000	,461	,030	,728	,054

Iz prethodne tabele vidimo da kvazikanonička funkcija u prostoru porodičnih odnosa objašnjava 46,1% varijanse, dok je varijansa objašnjena funkcijom iz opozitnog skupa 3,0%. U prostoru simptoma, kvazikanonička komponenta objašnjava 72,8% varijanse, dok komponenta iz opozitnog skupa objašnjava 5,4% varijanse simptoma. Ovo ukazuje na to da smer uticaja ide iz porodičnih varijabli ka simptomima, što je i teorijski očekivano. Dobijenu kvazikanoničku funkciju definišu sve varijable porodičnih odnosa i svi simptomi i to tako da zdravi aspekti porodičnog funkcionisanja imaju negativan, a nezdravi aspekti porodičnog funkcionisanja i simptomi pozitivan predznak. Može se, dakle, zaključiti da je naša hipoteza potvrđena i da negativni aspekti porodičnog funkcionisanja doprinose izraženijim simptomima, dok pozitivni aspekti porodičnog funkcionisanja doprinose manjoj izraženosti simptoma.

Diskusija i zaključak

Kao što smo videli, strukture kvazikanoničke i prve kanoničke funkcije potvrđuju hipotezu i pokazuju da negativni aspekti porodičnog funkcionisanja doprinose izraženijim simptomima, dok pozitivni aspekti doprinose manjoj izraženosti simptoma. Druga kanonička funkcija objašnjava jako mali procenat varijanse i ukazuje na donekle neočekivane veze. Ona naime, pokazuje da je porodična razjedinjenost pozitivno povezana sa somatizacijom, fobičnom anksioznošću i psihotičnim simptomima, dok je haotičnost negativno korelirana sa ovim simptomima. Očekivano je da će razjedinjenost doprinositi ovim simptomima, ali je dosta neočekivan nalaz da haotičnost doprinosi njihovom smanjivanju. S obzirom da ovakav nalaz nije u skladu sa teorijskim pretpostavkama, psihoterapijskim iskustvom, kao ni sa nalazima ovog i ranijih istraživanja (videti Olson et al., 2007), smatramo da je on verovatno rezultat određenih metodoloških ograničenja. Ograničenja uopštavanju rezultata ogledaju se i u korišćenju kros-sekcionog korelativnog nacrtu, samoopisnih tehnika, prigodnog nekliničkog uzorka, a možda i odabranih statističkih analiza (videti Opačić, 2005). Ipak, pošto su dobijeni rezultati većim delom u skladu sa teorijskim pretpostavkama i kliničkim iskustvom, smatramo da oni jesu validni, uprkos pomenutim ograničenjima. Na osnovu dobijenih rezultata zaključujemo da postoji povezanost između porodičnog konteksta i simptoma. Porodice ispitanika sa izraženijim simptomima odlikuje razdvojenost ili umreženost, odnosno rigidnost ili haotičnost, kao i slabija komunikacija i manje zadovoljstvo porodicom. Ovakav nalaz potvrđuje Olsonove hipoteze, kao i nalaze ranijih istraživanja Cirkumpleks modela.

Dobijeni nalazi sugerišu da bi tokom rada sa ovim simptomima trebalo uzimati u obzir porodični kontekst, kao i postulate i tehnike iz sistemske porodične terapije. Povezanost između porodičnog konteksta i simptoma otvara prostor za osmišljavanje preventivnih programa koji bi bili usmereni na porodične sisteme, odnosno na pojedine dimenzije porodičnog funkcionisanja. Tako bi preventivne aktivnosti mogle biti usmerene ka psihoedukaciji o adekvatnim nivoima porodične kohezivnosti i fleksibilnosti, ka unapređivanju porodičnih komunikacionih veština, veština rešavanja problema i sl.

Literatura

- Derogatis, L. R. (1992). *Symptom Checklist – 90 – Revised: Administration, Scoring and Procedures Manual*. Pearsons Assessments.
- Olson, D.H., Gorall, D.M. & Tiesel, J. M. (2007). *FACES IV & the Circumplex model: Validation study* u Faces IV Manual. Minneapolis, MN: Life Innovations.
- Olson, D. H. & Barnes, H. (2007). *Family Communication* u Faces IV Manual. Minneapolis, MN: Life Innovations.
- Olson, D. H. (2007). *Family Satisfaction Scale (FSS)* u Faces IV Manual. Minneapolis, MN: Life Innovations.
- Olson, D. H. & Gorall, D. M. (2006). *FACES IV & the Circumplex model* u Faces IV Manual. Minneapolis, MN: Life Innovations.
- Olson, D. H. (2000). Circumplex Model of Marital and Family Systems. *Journal of Family Therapy*, 22, 144-167.
- Olson, D. H. (1995). *Family Satisfaction Scale*. Minneapolis, MN: Life Innovations
- Olson, D. H. (1993). Circumplex model of marital and family systems u F. Walsh (ur.) *Normal Family Processes (3d ed.)*, New York: Guilford
- Opačić, G. (1995). *Ličnost u socijalnom ogledalu*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

PRIMENA RORŠAHOVOG TESTA U DIFERENCIJALNOJ DIJAGNOSTICI GRANIČNOG I SHIZOIDNOG POREMEĆAJA LIČNOSTI

Ilija Jovanović¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Glavni cilj ovog istraživanja bio je utvrđivanje da li je Roršahov test instrument koji pravi razliku između osoba sa graničnim i shizoidnim poremećajem na srpskoj populaciji. Uzorak je činilo po 10 ispitanika, kojima je u toku lečenja postavljena dijagnoza graničnog ili shizoidnog poremećaja ličnosti, a za ocenjivanje odgovora korišćen je Esknerov Sveobuhvatni sistem interpretacije. Analizom numeričkih varijabli sa sedam klastera strukturalnog sažetka utvrđeno je postojanje značajnih razlika. Kombinacija numeričkih varijabli koje čine klastere afektiviteta i odnosa sa drugima značajno razlikuje dve grupe ispitanika, a dobijene su razlike na nekim od pojedinačnih numeričkih varijabli preostalih pet klastera, od kojih su najvažnije stil odgovaranja, aktuelno doživljavanje i suma kognitivnih specijalnih skorova. Dobijeni rezultati ukazuju da su osobe sa graničnim poremećajem ličnosti pod uticajem afekata prilikom donošenja odluka, pojačano zainteresovane za druge, narušene kontrole impulsa i mišljenja, i pesimističnog pogleda na sebe, a da osobe sa shizoidnim poremećajem ličnosti izbegavaju bliske relacije sa drugima, ne pokazuju emocije, zanemaruju spoljašnju sredinu i teže što jednostavnijim rešenjima u zahtevnim situacijama.

Ključne reči: Roršahov test, granični poremećaj ličnosti, shizoidni poremećaj ličnosti, diferencijalna dijagnostika

¹ ilija.jovanovic90@gmail.com

Uvod

Prilikom procene poremećaja ličnosti najčešće se koriste različiti testovi samoprocene, a razne meta studije daju pregled osnovnih razlika na različitim skalama za određene poremećaje ličnosti. Međutim, postoje različite teškoće sa ovim inventarima, a neke od najvažnijih jesu neprilagođenost termina i izraza, želja ispitanika za namernim i svesnim prikazivanjem sebe na drugačiji način, kao i nepostojanje jasnog kriterijuma za procenu da li određeni obrasci mišljenja, osećanja ili ponašanja značajno odstupaju od onih koje proklamuje sredina i da li dovode do značajnih teškoća u funkcionisanju (Widiger, 2002; Huprich & Ganellen, 2006). Usled toga, i nalazi o razlikama između određenih poremećaja ličnosti moraju se uzeti sa rezervom (Farmer, 2000). S druge strane, iako postoje istraživanja koja koriste projekтивne tehnike, najčešće Roršahov test (RT), sistematskog prikaza razlika između poremećaja ličnosti gotovo da nema. Pored toga, zastupljenost određenih poremećaja ličnosti u studijama je nejednaka, a mnogi poremećaji su zanemareni (Boschen & Warner, 2009).

Budući da više autora navodi potencijalne dobiti od procene poremećaja ličnosti posredstvom RT-a, od kojih su najvažnije pružanje potpunijeg opisa različitih poremećaja i otpornost na bilo kakve pokušaje laganja, prikrivanja, izbegavanja davanja podataka, ili prenaplašavanja tegoba, važno je ispitati diferencijalno-dijagnostičku moć RT-a (Erdberg, 2004; Huprich & Ganellen, 2006). Kako do sada nema studija koje su za predmet imale poređenje bilo koja dva poremećaja ličnosti isključivo korišćenjem varijabli Eksnerovog Sveobuhvatnog sistema (A Comprehensive System), najčešće korišćenog sistema u kliničkoj praksi, cilj ovog istraživanja bio je utvrđivanje da li je RT instrument koji pravi razliku na srpskoj populaciji između osoba sa graničnim i shizoidnim poremećajem ličnosti.

Metod

Uzorak. Uzorak je činilo po deset pacijenata Klinike za psihijatrijske bolesti „Dr Laza Lazarević”, kojima je u toku lečenja prethodno dijagnostikovano granično ili shizoidno poremećaj ličnosti po ICD-10 klasifikacionom sistemu (dijagnoze F60.3 i F60.1), pri čemu je vođeno računa da navedeni ispitanici ispunjavaju i dijagnostičke kriterijume u skladu sa DSM-V klasifikacijom.

Svim ispitanicima bilo je to prvo ili drugo lečenje u ustanovi, a njihova starost kretala se od 25 do 50 godina. Od osoba sa graničnim poremećajem ličnosti bilo je 6 osoba muškog pola i 4 osobe ženskog pola, prosečne starosti 36,2 godine. Sve osobe sa shizoidnim poremećajem ličnosti bile su muškog pola, prosečne starosti 27,5 godina.

Instrument i procedura. Ispitanicima je u toku hospitalizacije zadat Roršahov test, koji je deo standardne baterije testova koja se koristi pri psihološkom ispitivanju pacijenata. Prilikom ocenjivanja i tumačenja odgovora sa protokola korišćen je Eksnerov Sveobuhvatni sistem (Exner, 2003). Svaki od dvadeset protokola ocenilo je dvoje nezavisnih procenjivača. Prilikom analize rezultata korišćene su sve numeričke varijable sa sedam klastera strukturalnog sažetka, koje zadovoljavaju uslove normalnosti i homogenosti varijanse, njih 37.

Rezultati

U Tabeli 1 mogu se videti aritmetičke sredine i standardne devijacije za svaku od 37 varijabli.

Tabela 1

Aritmetička sredina i standardna devijacija za numeričke varijable sa sedam klastera strukturalnog sažetka

Varijabla	Granični pl.		Shizoidni pl.	
	M	SD	M	SD
Afr	0,47	0,13	0,37	0,13
S	1,60	0,84	0,90	0,74
Blends/R	0,22	0,08	0,12	0,08
COP	1,10	1,29	0,40	0,70
AG	1,10	1,29	0,60	0,84
Čisto H	3,30	0,95	1,20	1,40
H+(H)+Hd+(Hd)	5,40	2,27	3,10	1,67
L	0,50	0,14	1,70	1,16
EA	7,90	2,21	3,20	1,95
es	6,30	1,25	3,70	1,83
Ajd es	6,00	1,41	3,40	1,43
R	17,2	0,79	15,40	0,84
FM	2,70	1,63	1,80	1,55
m	1,00	0,82	0,60	0,70
C ^I	1,50	0,97	1,10	0,88
MOR	2,00	1,63	1,20	1,14
M-	1,30	1,25	0,50	0,85
Mnone	0,10	0,32	0	0
Sum6	5,40	1,35	3,80	1,87
Lv2	1,00	1,05	0,40	0,70
WSum6	18,10	7,40	9,70	7,93
Index Int.	4,70	4,99	1,70	1,70
XA%	0,61	0,12	0,66	0,10
WDA%	0,64	1,12	0,66	1,14
X-%	0,37	0,14	0,35	0,10
P	4,90	1,97	4,20	1,93
X+%	0,38	0,10	0,37	0,15
Xu%	0,27	0,91	0,29	0,10
Zf	11,00	2,72	9,30	2,10
DQ+	6,70	1,89	3,20	1,93
FD	0,70	0,67	0,90	1,20
An+Xy	1,60	0,70	0,60	0,97
Indeks Egocentr.	0,48	0,15	0,33	0,11
SumT	0,50	0,58	0	0
SumV	0	0	0	0
Fr+rF	0,30	0,67	0,10	0,32
PER	1,40	1,26	0	0

Kako se u opisima ova dva poremećaja koje nude klasifikacioni sistemi naglasak stavlja na domene afekata i odnosa sa drugima, varijable ovih klastera razmatrane su zajedno. Multivarijacionom analizom varijanse dobijena je statistički značajna razlika između osoba sa graničnim i shizoidnim poremećajem ličnosti na varijablama ova dva klastera (Hotelling $T^2=2,452$; $F(1)=3,371$; $p<.05$). Drugim rečima, kombinacija numeričkih varijabli koje čine klastere afektiviteta i odnosa sa drugima značajno razlikuje dve grupe osoba, što je u skladu sa naglaskom na ovim domenima u opisima koje nude klasifikacioni sistemi.

Na navedenim varijablama nakon toga urađena je i kanonička diskriminaciona analiza kako bi se utvrdilo da li se i koliko uspešno može na osnovu kombinacije sedam varijabli iz ova dva klastera predvideti pripadnost dijagnostičkim grupama. Rezultat pokazuje da linearna kombinacija ovih varijabli značajno doprinosi razlikovanju grupa osoba sa graničnim i shizoidnim poremećajem ličnosti ($\Lambda(7)=0,311$; $p<.05$) i da se njome može objasniti 68,9% razlika između grupa.

Na varijablama preostalih pet klastera (kapacitet kontrole i tolerancije stresa, samoopažanja, ideacije, obrade i prorade draži) utvrđene su univarijatne razlike za svaku od njih. U Tabeli 2 mogu se videti vrednosti univarijatnog testa varijanse za svaku od varijabli drugog reda na kojoj postoji značajna razlika između dve grupe ispitanika.

Tabela 2

Vrednosti univarijatnog testa varijanse za varijable drugog reda

Varijabla	df	F	p
L	1	11,211	.004
EA	1	25,488	.000
es	1	13,765	.002
Adjes	1	16,174	.001
R	1	24,300	.000
Sum6	1	4,800	.042
WSum6	1	5,977	.025
DQ+	1	16,781	.001
An+Xy	1	7,031	.016
Indeks Egocentr.	1	6,223	.023

Diskusija

Na osnovu vrednosti varijabli svih sedam klastera mogao bi se izvući kratak opis najznačajnijih karakteristika osoba sa obe vrste poremećaja ličnosti. Osobe sa graničnim poremećajem ličnosti pod uticajem su afekata prilikom donošenja odluka, pojačano zainteresovane za druge, narušene kontrole impulsa i mišljenja i pesimističnog pogleda na sebe, dok osobe sa shizoidnim poremećajem ličnosti izbegavaju bliske relacije sa drugima, ne pokazuju emocije, zanemaruju spoljašnju sredinu i teže što jednostavnijim rešenjima u zahtevnim situacijama.

Pojedinačno posmatrano, rezultati koje ove dve grupe ispitanika ostvaruju na varijablama klastera afektiviteta i odnosa sa drugima u ovom istraživanju u skladu su sa dosadašnjim ponuđenim opisima u klasifikacionim sistemima (WHO, 1992; APA, 2013).

U okviru sržnog klastera pre svega treba istaći upadljivu razliku u vrednosti *Lambde* (*L*), čija povišena vrednost kod osoba sa shizoidnim poremećajem ličnosti sugeriše korišćenje izbegavajućih strategija i odbrambeni stav prilikom odgovaranja (Exner, 1986; 2003). Vrednost varijable *aktuelnog doživljavanja* (*EA*), koja govori o aktuelnim psihološkim potencijalima, takođe je značajno različita kod dve grupe ispitanika i sugeriše da su osobe sa graničnim poremećajem psihološki bogatije i da bi mogle imati veću dobit od psihoterapije. Međutim, vrednost ove varijable uslovljena je i pristupom samom testu te se može pretpostaviti da izbegavajući stil prilikom odgovaranja doprinosi nemogućnosti pokazivanja dostupnih psihičkih potencijala kod osoba sa shizoidnim poremećajem ličnosti (Exner, 2003; Kleiger & Huprich, 2006).

U okviru odeljka samoopažanja značajne razlike dobijene su na *indeksu egocentričnosti*, koji ukazuje na veće samovrednovanje osoba sa graničnim poremećajem ličnosti (Exner, 2003).

Značajno viši skor na varijabli *sume kognitivnih specijalnih skorova* (*WSum6*), koji govori o nelogičnom i nekoherentnom mišljenju prilikom davanja odgovora, kod osoba sa graničnim poremećajem ličnosti u skladu je sa pretpostavkom da ove osobe na nestrukturisanom materijalu ispoljavaju svoju patologiju (Mihura, 2006).

Varijable klastera obrade draži i kognitivne prorade ne pružaju dovoljno podataka o razlikama između dve grupe ispitanika, ali ukazuju na određene karakteristike pri unosu i

identifikovanju informacija. Naime, ispitanici iz obe grupe u stanju su da uspostave dobru ravnotežu između količine informacije koje uzimaju u razmatranje i svojih kapaciteta da ih adekvatno obrade. Međutim, i jedni i drugi pokazuju tendenciju ka izrazito neuobičajenom i idiosinkratičnom opažanju stimulusa, što nagoveštava iskrivljeno opažanje posledica sopstvenog ponašanja, drugih i sveta oko sebe.

Zaključak

Navedeni rezultati govore u prilog toga da se RT-om mogu utvrditi razlike između graničnog i shizoidnog poremećaja ličnosti, kao i da analiza sedam klastera u okviru strukturalnog sažetka nudi jasan i sistematičan opis različitih domena psihičkog funkcionisanja ovih osoba. Šire posmatrano, s obzirom da, kao što je već pomenuto, do sada nije bilo studija koje su za predmet imale poređenja poremećaja ličnosti isključivo korišćenjem varijabli Eksnerovog Sveobuhvatnog sistema, dobijeni rezultati nude naznaku da se RT-om mogu registrovati razlike između poremećaja ličnosti kod kojih postoje jasne razlike u ponuđenim klasifikacionim sistemima i da bi imalo smisla tragati za razlikama između onih poremećaja ličnosti koji po dijagnostičkim klasifikacijama imaju veći broj zajedničkih karakteristika. Svakako, neophodno je sprovesti obuhvatnije studije sa više različitih poremećaja ličnosti kako bi se dobila jasna slika o diferencijalno-dijagnostičkoj moći RT-a u proceni poremećaja ličnosti.

Literatura

- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, (5th ed.). Washington, DC: Author.
- Boschen, M. J., & Warner, J. C. (2009). Publication Trends in Individual DSM Personality Disorders: 1971–2015. *Australian Psychologist*, 44(2), 136-142.
- Erdbehr, P. (2004). Assessing the Dimensions of Personality Disorder. In J. J. Magnavita (Ed.), *Handbook of Personality Disorders. Theory and Practice*. John Wiley & Sons, Inc.
- Exner, J. E. (1986). Some Rorschach Data Comparing Schizophrenics with Borderline and Schizotypal Personality Disorders. *Journal of Personality Assessment*, 50(3), 455-471.

- Exner, J. E. (2003). *The Rorschach: A Comprehensive System. Volume 1. Basic Foundation and Principles of Interpretation*. John Wiley and Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.
- Farmer, R. F. (2000). Issues in the Assessment and Conceptualization of Personality Disorders. *Clinical Psychology Review*, 20(7), pp. 823–851.
- Huprich, S. K., & Ganellen, R. J. (2006). The Advantages of Assessing Personality Disorders With the Rorschach. In S. K. Huprich (Ed.), *Rorschach Assessment of the Personality Disorders*. Mahwah, New Jersey.
- Kleiger, J. H., & Huprich, S. K. (2006). Rorschach Assessment of Schizoid Personality Disorder. In S. K. Huprich (Ed.), *Rorschach Assessment of the Personality Disorders*. Mahwah, New Jersey.
- Mihura, J. L. (2006). Rorschach Assessment of Borderline Personality Disorder. In S. K. Huprich (Ed.), *Rorschach Assessment of the Personality Disorders*. Mahwah, New Jersey.
- Widiger, T. A. (2002). Personality Disorders. In M. M. Antony and D. H. Barlow (Ed.), *Handbook Of Assessment And Treatment Planning For Psychological Disorders*. New York, London: The Guilford Press.
- World Health Organization (1992). *The ICD-10 Classification of Mental and Behavioral Disorders: Clinical Descriptions and Diagnostic Guidelines*. Geneva.

ULOGA REPRESIVNOG I SUPRESIVNOG STILA U KOGNITIVNO-AFEKTIVNIM KOMPONENTAMA PRISTUPA AUTOBIOGRAFSKOM MATERIJALU

Ivana Novakov¹

Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za psihologiju

Osobe sa represivnim stilom imaju redukovani pristup negativnom autobiografskom materijalu. Ovo pitanje slabo je istraženo kod osoba sa sklonošću ka supresiji misli, te je cilj ovog rada rasvetljavanje kognitivno-afektivnih komponenti pristupa autobiografskom sadržaju, ne samo represora već i supresora. Ispitanici (N=70) su popunili Tejlorovu skalu manifestne anksioznosti (TMAS), Skalu socijalne poželjnosti (MC-SDS) i Inventar supresije misli–Beli medved (ISBM). Na osnovu skorova formirane su tri grupe: represori, supresori i neutralna grupa. Ispitanici su se tokom 2 min prisećali jednog negativnog događaja. Zatim su popunili skale na kojima su od 1 do 10 označili živost i jasnoću sećanja, valencu događaja i nivo anksioznosti koju je sećanje provociralo. Ista procedura ponovljena je i za pozitivan događaj. ANOVA sa ponovljenim merenjima pokazala je da se ispitanici, nezavisno od grupe, bolje prisećaju pozitivnih događaja. Postoji tendencija represora da izveštavaju o slabijoj jasnoći negativnih sećanja, ali interakcija nije značajna, kao ni razlike između grupa za valencu događaja. Supresori generalno ostvaruju najviši nivo anksioznosti, a represori izveštavaju o značajno nižoj anksioznosti u odnosu na supresore samo za negativan događaj. Sklonost ka generalnoj proceni pozitivnih sećanja kao jasnijih i življih, ukazuje na to da je umerena pristrasnost memorije deo adaptivnih koping procesa. Efekat odbrambenosti u opštoj populaciji izraženiji je u afektivnom domenu, nego na planu pristrasnosti memorije, a supresivni stil je povezan sa neposrednim kontraproduktivnim efektima.

Ključne reči: supresija, represija, autobiografski materijal, anksioznost

¹ ivananovakov@sbb.rs

Uvod

Primetno je da postoje razlike u načinu na koji se ljudi nose sa kognicijama i emocijama povodom neprijatnih iskustava. Neke osobe, pokušavajući da izađu na kraj sa uznemirujućim sadržajima, uprkos svesnim naporima da o njima ne misle, bivaju preplavljene intruzivnim mislima, dok druge uspevaju da neželjene sadržaje izoluju izvan svesnih doživljaja, izveštavajući o niskom nivou anksioznosti i distresa. Deo objašnjenja ovog fenomena možemo potražiti u pojmu represije, koji je Frojd još davno definisao kao mehanizam odbrane koji se odvija na nesvesnom nivou sa ciljem da spreči prodiranje averzivnih sadržaja u svest (Frojd, 1957). Represija ima važnu ulogu u nastanku i održavanju različitih mentalnih poremećaja i simptoma. Istraživanja pokazuju da osobe sa represivnim stilom imaju redukovani pristup negativnim sećanjima iz perioda detinjstva, kao i skorim negativnim autobiografskim sećanjima, a deficite na planu memorije pokazuju i kada im se eksperimentalno prezentuje materijal sa negativnom emocionalnom valencom (Boden & Baumeister, 1997; Derakshan, Myers, Hansen & O’Leary, 2004; Myers, Brewin & Power, 1998). Takođe, kada su suočeni sa stresnim situacijama, represori izveštavaju o nižem nivou anksioznosti, nego što njihove bihevioralne ili fiziološke reakcije sugerišu (Myers & Brewin, 1994; Myers, Brewin & Power, 1992). Sa druge strane, nezavisan pravac istraživanja kretao se ka ispitivanju supresije koja se definiše kao svesno, aktivno i voljno izbegavanje neželjenih mentalnih sadržaja (Rassin, Merckelbach & Muris, 2000). Klasične studije sa zadatkom „belog medveda” Wegnera i saradnika pokazale su paradoksalan efekat supresije misli – svesni naponi da se ne misli o nekom sadržaju zapravo povećavaju učestalost javljanja neželjene misli (Geraerst, Merckelbach, Jelicic & Habets, 2007). S obzirom na patogeni potencijal supresije misli (Rassin, Merckelbach & Muris, 2000), njeni efekti mogu biti kontraproduktivni ukoliko postane hroničan mehanizam regulacije raspoloženja. Iako je fenomen supresije dobio značajnu pažnju naučne javnosti, veoma je malo istraživanja koja su se bavila pitanjem pristupa autobiografskom materijalu kod osoba sa supresivnim koping stilom. Jedno takvo istraživanje, međutim, pokazalo je da su viši nivoi supresije kao crte povezani sa bržim i lakšim pristupom negativnim sećanjima (Neufeind, Dritschel, Astell & MacLeod, 2009). Problem ovog rada tiče se pitanja da li se maladaptivni efekti supresije reflektuju i na planu pristupa epizodičkoj memoriji i da li će se eventualne pristrasnosti, kao što pomenuti nalaz sugeriše, kretati u pravcu lakšeg pobuđivanja negativnih aspekata autobiografskog materijala. Kako je pomenuta problematika nedovoljno istražena, cilj ovog

rada je da se ispita postoje li razlike između represora i supresora u kognitivno-afektivnim komponentama pristupa pozitivnom i negativnom autobiografskom sadržaju.

Metod

Uzorak. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 70 studenata psihologije, prosečne starosti 19,73 godine ($SD = .99$), od čega je 81% ženskog pola. Pre nego što su pristupili istraživanju, ispitanici su potpisali saglasnost za učešće, a kao naknadu su dobili bodove u okviru relevantnih kurseva na osnovnim studijama.

Instrument. Za merenje anksioznosti primenjena je *Tejlorova skala manifestne anksioznosti* (TMAS; Taylor, 1953), koja se sastoji od 50 stavki koje registruju psihološke, fiziološke i bihevioralne korelate datog konstrukta. Stavke su prezentovane u dihotomnoj formi, gde ispitanik za svaku tvrdnju zaokružuje „da” ili „ne”, u zavisnosti od toga da li procenjuje da se tvrdnja odnosi na njega. Pouzdanost testa na ovom uzorku je dobra ($\alpha = .82$).

Za merenje odbrambenosti, koja je definisana kao izbegavanje pretećih kognitivnih sadržaja i minimiziranje negativnog afekta (Weinberger, 1990, prema Geraerst et al., 2007), upotrebljena je skraćena verzija *Marlowe-Crowne skale socijalne poželjnosti* (MC-SDS; Crowne & Marlowe, 1960), prema Zooku i Sippsu (1985). Skraćena skala se sastoji od 13 tvrdnji, koje su formulisane tako da mere tendenciju ispitanika ka davanju socijalno poželjnih odgovora i prikazivanju u pozitivnijem svetlu. Pouzdanost testa je prihvatljiva ($\alpha = .61$).

Kao mera supresije zadat je *Inventar supresije misli – Beli medved* (ISBM; Novović, Ignjatović, Dujmović i Novakov, 2014), srpska adaptacija upitnika White Bear Suppression Inventory (WBSI; Wegner & Zanakos, 1994). Upitnik se sastoji od 15 stavki dizajniranih tako da mere tendenciju ka kontinuiranoj supresiji misli, koja je povezana sa depresivnim i anksioznim poremećajima. Odgovori na stavke prezentovani su u vidu Likertove petostepene skale. Pouzdanost testa je veoma dobra ($\alpha = .86$).

Procedura. Po delimičnom uzoru na klasifikaciju koping stilova koju su predložili Weinberger, Schwartz i Davidson (1979) formirane su tri grupe ispitanika, na osnovu skorova na upitnicima. Prvu grupu sačinjavale su osobe sa represivnim stilom koje karakteriše visoka odbrambenost i niska anksioznost (skorovi na Skali socijalne poželjnosti su iznad aritmetičke sredine, a skorovi na skali anksioznosti su ispodprosečni). Druga grupa se može opisati kao

„neutralna grupa” i čine je osobe sa ispodprosečnim skorovima kako na skali anksioznosti, tako i na skali socijalne poželjnosti. Treću grupu čine osobe sa supresivnim stilom, tj. oni ispitanici koji postižu rezultate iznad aritmetičke sredine na Inventaru supresije misli. Grupe su bile međusobno isključive, a ispitanici su bili ujednačeni po svim ostalim relevantnim svojstvima. Po ugledu na paradigme nekih od dosadašnjih istraživanja koja su se bavila odnosom represije i autobiografskih sećanja (Geraerst et al., 2006; Barnier, Levin & Maher, 2004), ispitanici su imali zadatak da odaberu jedan negativan autobiografski događaj, tokom kog su doživeli najintenzivnije osećanje stida u poslednjih godinu dana. Zatim su tokom dva minuta aktivno razmišljali o događaju i prisećali ga se. Kako bi se razmišljanje podstaklo, ispitanici su na papirima zapisivali sve misli u vezi sa odabranim događajem. Zatim su popunili skale procene na kojima su od 1 do 10 označili živost i jasnoću sećanja, valencu događaja i nivo anksioznosti koju je sećanje na događaj kod njih provociralo. Ista procedura ponovljena je i za pozitivan događaj (najintenzivniji doživljaj radosti godinu dana unazad).

Rezultati

U Tabeli 1 prikazane su aritmetičke sredine i standardne devijacije za procenu jasnoće i živosti sećanja, valence događaja i anksioznosti koju je sećanje provociralo, u odnosu na vrstu događaja i odbrambeni stil.

Tabela 1

Deskriptivne mere zavisnih varijabli prema vrsti događaja i odbrambenom stilu

		Jasnoća /živost sećanja				Valenca događaja				Anksioznost			
VD		Negativan		Pozitivan		Negativan		Pozitivan		Negativan		Pozitivan	
OS	N	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
R	28	6.53	1.73	7.78	0.96	3.64	1.47	8.64	0.78	3.60	2.02	2.14	1.18
N	18	7.33	1.24	7.72	1.56	3.22	1.55	8.83	0.71	4.67	2.38	2.11	0.83
S	24	7.12	1.26	7.79	1.50	3.21	1.77	8.62	0.92	5.79	2.59	2.08	1.28
Σ	70												

VD= vrsta događaja; OS= odbrambeni stil; R= represivan; N= neutralan; S= supresivan

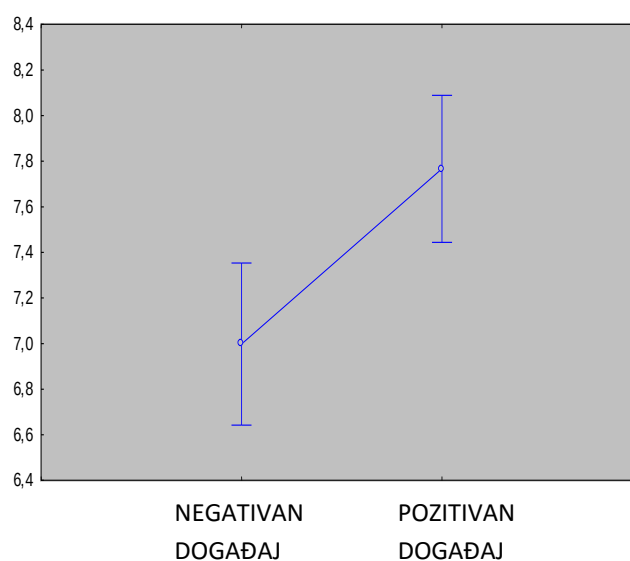
Sprovedene su tri analize varijanse sa ponovljenim merenjima, gde su nezavisni faktori u sve tri analize bili odbrambeni stil (represivan/neutralan/supresivan) i vrsta događaja (pozitivan/negativan), dok je u prvoj analizi zavisna varijabla bila procena jasnoće/živosti sećanja, u drugoj valenca događaja, a u trećoj intenzitet provocirane anksioznosti.

Tabela 2

ANOVA sa ponovljenim merenjima za jasnoću i živost sećanja, valencu događaja i nivo anksioznosti provocirane sećanjem

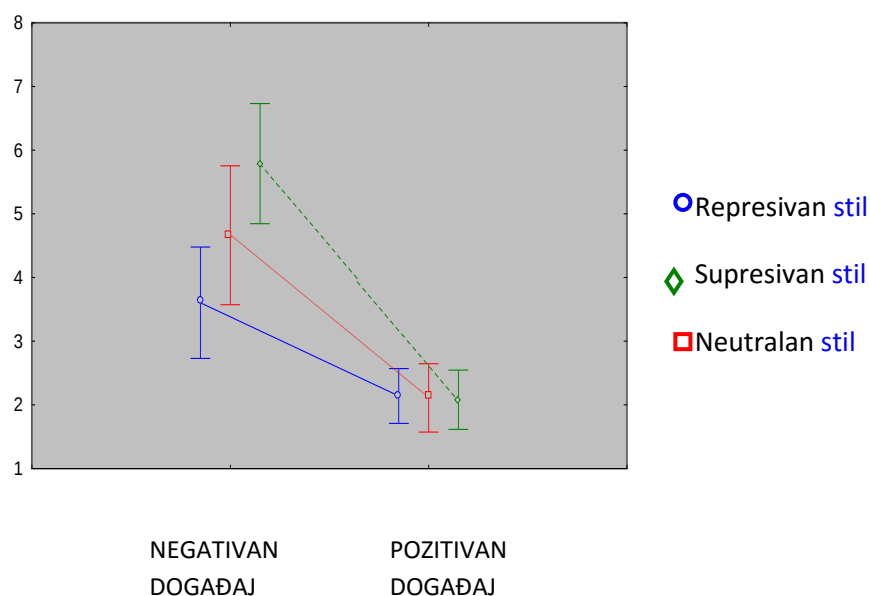
Zavisne varijable	EFEKAT	MS	df	F	p
Jasnoća/živost sećanja	Odbrambeni stil	1.85	2; 67	.86	.429
	Vrsta događaja	19.99	1; 67	11.41	.001
	Vrsta događaja x Odbrambeni stil	2.27	2; 67	1.30	.281
Valenca događaja	Odbrambeni stil	.7	2; 67	.4	.659
	Vrsta događaja	966.2	1; 67	588.2	.000
	Vrsta događaja x Odbrambeni stil	1.1	2; 67	.7	.501
Nivo anksioznosti	Odbrambeni stil	14.6	2; 67	3.30	.043
	Vrsta događaja	224.6	1; 67	99.55	.000
	Vrsta događaja x Odbrambeni stil	16.3	2; 67	7.21	.001

ANOVA sa ponovljenim merenjima za jasnoću i živost sećanja pokazala je da postoji statistički značajan efekat vrste događaja ($F(1,67)=11.41$; $p<.01$). Na Slici 1 možemo videti da se ispitanici, nezavisno od odbrambenog stila, bolje prisećaju pozitivnih događaja.

Slika 1. Prikaz prosečne oscene jasnoće i živosti sećanja za pozitivan i negativan događaj

Primetna je tendencija kod osoba sa represivnim stilom da izveštavaju o slabijem doživljaju jasnoće negativnih sećanja (Tabela 1), ali efekat odbrambenog stila, kao ni interakcija nisu statistički značajni. ANOVA za valencu događaja pokazuje da postoji samo značajan efekat vrste događaja ($F(1, 67)=588.2$; $p<.01$), dok razlike između grupa i interakcija nisu značajne. U slučaju doživljaja anksioznosti, svi efekti su se pokazali kao statistički značajni. Supresori pokazuju najviši nivo anksioznosti ($F(2,67)=3.30$; $p<.05$), ispitanici generalno procenjuju da neprijatno sećanje izaziva veću anksioznost ($F(1,67)=99.55$; $p<.01$), a značajna je i interakcija – represori izveštavaju o značajno nižem nivou anksioznosti u odnosu na supresore (Sheffe post hoc test pokazao je značajnost razlika na nivou $p=.0038$) samo za negativan događaj ($F(2,67)=7.21$; $p<.01$). Ove rezultate jasnije možemo videti na Slici 2.

Slika 2. Prosečna ocena anksioznosti u odnosu na vrstu događaja i odbrambeni sti

Diskusija

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da pripadnici opšte populacije imaju sklonost ka proceni pozitivnih sećanja kao jasnijih i življih, bez obzira na odbrambeni stil. Dobijeni rezultati u skladu su sa istraživanjima koja pokazuju da kod ljudi generalno postoji univerzalna pristrasnost epizodičke memorije u korist pozitivnih sećanja (Matlin & Stang, 1978; Robinson, 1980; Thompson, Skowronski, Larsen & Betz 1996). Kao jedno od objašnjenja ovog fenomena navode se nalazi da intenzitet emocija povezanih sa prijatnim događajima sporije bleđi (Holmes, 1970). Naši rezultati idu u prilog hipotezi mobilizacije-minimizacije (Taylor, 1991), prema kojoj je maksimiziranje resursa osobe, a minimiziranje negativnih efekata stresa zdrav koping proces. Ovaj mehanizam omogućava ljudima efikasnije prevladavanje stresnih i traumatskih situacija i predstavlja pozitivno potkrepljenje za stremljenje ka ciljevima u budućnosti (Walker, Skowronski & Thompson, 2003). Stoga možemo zaključiti da je umerena pristrasnost memorije zapravo deo „psihološkog imunog sistema”. U skladu sa očekivanjima, osobe sa represivnim stilom pokazuju izraženiju tendenciju ka ovoj pristrasnosti. Međutim, razlike između represora, supresora i neutralne grupe ne dostižu nivo statističke značajnosti, što nije u skladu sa rezultatima dosadašnjih istraživanja. Potencijalno objašnjenje ovog rezultata može ležati u mogućnosti da je veća

pristrasnost memorije zastupljenija kod osoba kod kojih je supresivni ili represivni stil jače izražen, što već poprima odlike disfunkcionalnosti. Stoga bi bilo preporučljivo u naredne studije uključiti osobe koje postižu ekstremnije skorove na datim varijablama, kao i kliničku populaciju. Mesto gde razlike postaju specifične jeste procena anksioznosti u vezi sa negativnim sećanjem. Represori izveštavaju o najnižem nivou anksioznosti, što je rezultat koji je potkrepljen brojnim drugim istraživanjima (Myers & Brewin, 1994; Myers, Brewin & Power, 1992). Takođe, možemo videti da je supresija kao hroničan koping stil neefikasan pristup u redukciji anksioznosti. Ovi nalazi su u skladu sa brojnim istraživanjima koja ukazuju na kontraproduktivne efekte supresije (Wenzlaff & Wegner, 2000). Dati rezultat je veoma važan jer ukazuje na specifičnost pristupa autobiografskom materijalu kod individua sa supresivnim stilom. Kao i kod osoba sa depresivnim kognitivnim stilom (Walker et al., 2003) i kod supresora postoji odstupanje od tendencije da afekti povezani sa negativnim događajima brže blede. Ovaj nalaz ima značajne praktične implikacije jer ukazuje na potencijalnu vulnerabilnost osoba sa supresivnim stilom za razvoj simptoma iz afektivnog spektra. S tim u vezi, važno je napomenuti da psihoterapija prihvatanjem i posvećenošću (Acceptance and comitment therapy – ACT), koja korene ima u tradiciji istočnjačke filozofije, svoje postavke temelji na uvidu da je negovanje prihvatanja unutrašnjih i spoljašnjih iskustava put ka mentalnom zdravlju, dok odbijanje da se bude u kontaktu sa negativnim subjektivnim iskustvima predstavlja koren psihičkih tegoba.

Na kraju, možemo izdvojiti dva važna zapažanja: u opštoj populaciji efekat represije, tj. odbrambenosti uopšte, izraženiji je u afektivnim nego u kognitivnim aspektima pristupa autobiografskom materijalu. Drugo, čini se da pristrasnost u pravcu minimiziranja negativnog afekta, ukoliko je blaga do umerena (i nije pod svesnom kontrolom), leži na kontnuumu sa adaptivnim koping mehanizmima. Sa druge strane, izgleda da je hronično svesno i tendenciozno izbegavanje negativnog afekta direktnije skopčano sa neposrednim kontraproduktivnim efektima.

Literatura

- Barnier, A. J., Levin, K., & Maher, A. (2004). Suppressing thoughts of past events: Are repressive copers good suppressors? *Cognition and Emotion*, 18, 513–531.
- Boden, J. M., & Baumeister, R. F. (1997). Repressive coping: Distraction using pleasant thoughts and memories. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 45–62.
- Crowne, D. P., & Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24(4), 349–354.
- Derakshan, N., Myers, L. B., Hansen, J., & O’Leary, M. (2004). Defensiveness and attempted suppression of negative material. *European Journal of Personality*, 18, 521–535.
- Freud, S. (1957). Repression. In J. Strachey (Ed. & Transl.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 14, pp. 147–165). London: Hogarth. (Original work published 1915).
- Geraerts, E., Merckelbach, H., Jelicic, M., & Smeets, E. (2006). Long term consequences of suppression of intrusive anxious thoughts and repressive coping. *Behaviour Research and Therapy* 44, 1451–1460.
- Geraerts, E., Merckelbach, H., Jelicic, M., & Habets, P. (2007). Suppression of intrusive thoughts and working memory capacity in repressive coping. *American Journal of Psychology*, 120(2), 205–218.
- Holmes, D. S. (1970). Differential change in affective intensity and the forgetting of unpleasant personal experiences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 234–239.
- Matlin, M. W., & Stang, D. J. (1978). *The Pollyanna principle: Selectivity in language, memory and thought*. Cambridge, MA: Schenkman.
- Myers, L. B., Brewin, C. R., & Power, M. J. (1992). Repression and autobiographical memory. In M. A. Conway, D. C. Rubin, H. Spinnler, & W. Wagenaar (Eds.), *Theoretical perspectives on autobiographical memory* (pp. 375–390). Dordrecht, The Netherlands: Kluwer.
- Myers, L. B., & Brewin, C. R. (1994). Recall of early experience and the repressive coping style. *Journal of Abnormal Psychology*, 103, 288–292.
- Myers, L. B., Brewin, C. R., & Power, M. J. (1998). Repressive coping and the directed forgetting of emotional material. *Journal of Abnormal Psychology*, 107, 141–148.

- Neufeind, J., Dritschel, B., Astell, J. A., & MacLeod, D. M. (2009). The effects of thought suppression on autobiographical memory recall. *Behaviour Research and Therapy*, 47(4), 275-284.
- Novović, Z., Ignjatović, I., Dujmović, A. & Novakov, I. (2014). Inventar supresije misli – Beli medved: validacija srpskog prevoda. *Primenjena Psihologija*, 7 (dodatak), 325-345.
- Rassin, E., Merckelbach, H., & Muris, P. (2000). Paradoxical and less paradoxical effects of thought suppression: A critical review. *Clinical Psychology Review*, 20(8), 973–995.
- Robinson, J. A. (1980). Affect and retrieval of personal memories. *Motivation and Emotion*, 4, 149–174.
- Taylor, J. A. (1953). A personality scale of manifest anxiety. *Journal of Abnorm & Social Psychology*, 48, 285–290.
- Taylor, S. E. (1991). Asymmetrical effects of positive and negative events: The mobilization-minimization hypothesis. *Psychological Bulletin*, 110, 67–85.
- Thompson, C. P., Skowronski, J. J., Larsen, S., & Betz, A. (1996). *Autobiographical memory: Remembering what and remembering when*. New York: Erlbaum.
- Zook, A., & Sipps, G. J. (1985). Cross-validation of a short form of the Marlowe-Crowne Social Desirability scale. *Journal of Clinical Psychology*, 41(2), 236-238.
- Walker, W. R., Skowronski, J. J., & Thompson, P. C. (2003). Life is pleasant – and memory helps to keep it that way. *Review of General Psychology*, 7(2), 203-210.
- Wegner, D. M. & Zanakos, S. (1994). Chronic thought suppression. *Journal of Personality*, 62, 615-640.
- Weinberger, D. A., Schwartz, G. E., & Davidson, R. J. (1979). Low-anxious, high-anxious, and repressive coping styles: Psychometric patterns and behavioral and physiological responses to stress. *Journal of Abnormal Psychology*, 88, 369–380.
- Wenzlaff, M. R., & Wegner, M. D. (2000). Thought Suppression. *Annual Review of Psychology*, 51, 59-91.

PSIHOLOGIJA LIČNOSTI

VALIDACIJA DNEVNIČKE PROCJENE UČESTALOSTI SAVJESNIH PONAŠANJA

Siniša Lakić¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci

Mada je, zahvaljujući mnogim dobrim razlozima, samoprocjena dominantna metoda u istraživanju crta ličnosti, postoje i njeni očiti nedostaci na koje se može odgovoriti korištenjem drugih metoda. Dnevničkim praćenjem sopstvenih ponašanja smanjuje se uticaj nekih bitnih izvora greške procjene, budući da su predmet procjene konkretizovanja dešavanja koja su se odvila u nedavnoj prošlosti. Prikazani rad ima za cilj adaptaciju jedne takve mjere savjesnosti, Behavioral Indicators of Conscientiousness (BIC; Jackson et al., 2010). U istraživanju na dobrovoljnoj bazi učestvuje 93 studenata psihologije (84 ženskog pola). U toku pet dana, prije odlaska na spavanje, ispitanici bilježe da li su u toku proteklog dana iskusili jedno od 46 navedenih ponašanja koji predstavljaju indikatore savjesnosti. Korištenjem hijerarhijske klusterske analize (ICLUST algoritam čiji su kriteriji grupisanja stavki promjene alfa i beta koeficijenata interne konzistentnosti) i eksplorativne faktorske analize kojom je provjeravana jednodimenzionalnost skala (kriteriji: MAP i paralelna analiza), na standardizovanim sumacionim skorovima učestalosti pojedinačnih ponašanja izvodimo dvije psihometrijski kvalitetne i međusobno nezavisne skale. Značenje stavki i obrazac korelacija sa BFI dimenzijama kojima su i ispitanici (n = 84) i njihovi prijatelji (n = 57) procjenjivali izraženost Velikih pet crta ličnosti sugerišu da prva identifikovana skala procjenjuje učestalost proaktivnih savjesnih ponašanja (47.7% objašnjene varijanse, $\alpha = .81$, $\beta = .73$), dok se drugom skalom procjenjuje učestalost impulsivnih ponašanja (29.2% objašnjene varijanse, $\alpha = .75$, $\beta = .61$). Pritom, intenzitet korelacija ponašajnih mjera i seta samoprocjena savjesnosti se nalazi u teorijski očekivanom opsegu (raspon $r = .29 - .41$). Radom se pozivaju istraživači na češću upotrebu dnevničkog metoda u izučavanju ličnosti.

Ključne riječi: savjesnost, crte ličnosti, dnevnička procjena, validacija instrumenta.

¹ sinisalakic@gmail.com

Uvod

Zahvaljujući velikom opsegu važnih ličnih i društvenih ishoda sa kojima korelira, Savjesnost se izdvaja kao najprediktivnija crta ličnosti unutar dispozicione paradigme (za sažet pregled vidjeti npr. Funder, 2013, str. 199-202; Roberts, Lejuez, Krueger, Richards, & Hill, 2012). Uprkos svome značaju i intenzivnom istraživačkom fokusu usmjerenom na Savjesnost u protekloj deceniji, Roberts i saradnici (2012) evidentiraju postojanje problema pretjeranog oslanjanja na metod samoprocjene za koji se zna pati od niza mana koji snižavaju validnost dobijenih podataka. Osim problema socijalno poželjnog odgovaranja — korelacije Savjesnosti i skala socijalne poželjnosti obično prelaze 0,25 (npr. Borkenau, Zaltauskas & Leising, 2009; Galić, Jerneić & Belavić, 2008; Holden & Passey, 2010; Ones, Viswesvaran & Reiss, 1996) - postoje i drugi bitni izvori irelevantne varijabilnosti upitničkih samoprocjena: stilovi odgovaranja, razumljivost tvrdnji, ograničenost i selektivnost pamćenja, proces kodiranja iskustava u nametnute kategorije, te validnost ponuđenih skala na kojima se daju odgovori (vidjeti Fajgelj, 2005; Paulhus & Vazire, 2007; Tourangeau, Rips & Rasinski, 2000).

Jedan način ublažavanja navedenih problema nude dnevnička istraživanja (Bolger, Davis & Rafali, 2003) u kojima je protok vremena između relevantnog događaja i bilježenja podatka relativno kratak i u kojima se predmet procjene ograničava na konkretizovana, opaziva ponašanja, ili barem, na preciznije identifikovane misli i osjećanja. Iako je Savjesnost procjenjivana u nekoliko dnevničkih studija (npr. Ching, Church, Katigbak, Reyes, Tanaka-Matsumi, Takaoka, et al., 2014; Fleeson & Gallagher, 2009) prvo istraživanje koje je za cilj imalo kreiranje samostalnog dnevničkog instrumenta su objavili Jackson i saradnici (Jackson, Wood, Bogg, Walton, Harms & Roberts, 2010). U datom istraživanju je najprije konstruisan upitnik samoprocjene učestalosti savjesnih ponašanja (Behavioral Indicators of Conscientiousness; BIC) koji je zatim u skraćenoj verziji upotrijebljen kao sredstvo procjene—putem dnevničkog praćenja. Cilj našeg istraživanja je bio ispitati internu strukturu dnevničke forme BIC i iz nje izvesti psihometrijski opravdane skale koje bi se mogle koristiti u budućim ispitivanjima kriterijske validnosti Savjesnosti.

Metod

Nakon što je dobijena dozvola autora za adaptaciju na srpski jezik (J. Jackson, lična komunikacija, 10. maj 2013) dnevnička forma BIC je prevedena procedurom komisijskog prevođenja (Smith, 2004). Originalni instrument je imao 45 stavki, a u našem istraživanju smo dodali opis još jednog savjesnog ponašanja. Zadatak ispitanika je bio da, prije odlaska na spavanje, tokom pet dana registruju da li su u toku tog dana postupili na određen način (primjer: „Koristili planer/rokovnik kako bi isplanirali buduće aktivnosti”). Ispitanici su pratili svoja ponašanja tokom 5 dana, što je manje u odnosu na originalno istraživanje (6 do 14 dana). Ovo je kompenzirano učestvovanjem većeg broja ispitanika ($n = 93$, studenti psihologije, 84 ženskog pola) u odnosu na originalno istraživanje ($n = 54$). Za 84 ispitanika su prikupljene i samoprocjene dimenzija Velikih pet korištenjem BFI upitnika (John & Srivastava, 1999), kao i samoprocjene Savjesnosti pomoću tri multifacetna instrumenta (po šest faceta Savjesnosti sa inventara ličnosti IPIP-NEO, Goldberg, 1999, i NEO-PI-R, Costa & McCrae, 1992, te šest skala skraćene verzije Chernyshenkove skale savjesnosti — CCS, Chernyshenko, 2002). Za 57 ispitanika su dodatno prikupljene BFI procjene bliskog prijatelja koji je poznavao ispitanika najmanje tri godine (51 procjenjivač je bio ženskog pola).

Rezultati i diskusija

Interna struktura je primarno analizirana ICLUST procedurom (Revelle, 1978). Radi se o klasterkoj analizi zasnovanoj na psihometrijskim kriterijumima za koje postoje indikacije da dobro funkcioniše na malim uzorcima (Revelle, 1979) i čija je upotreba učestala u zadnjim godinama (npr., Hicks, Schalet, Malone, Iacono, & McGue, 2011; Maenner, Smith, Hong, Makuch, Greenberg & Mailick, 2013; Muchiri & Cooksey, 2010; Schalet, Durbin & Revelle, 2011; Studerus Gamma, & Vollenweider, 2010). Dovoljan broj stavki (minimalno 3), relativna jednodimenzionalnost i adekvatna interna konzistentnost (vrijednosti i alfa i beta koeficijenata) su bili odlučujući kriteriji da se iterativni postupak traganja za rješenjem zaustavi identifikovanjem dvije međusobno nepovezane dimenzije ($r = .02$). Odgovori na 18 zadržanih stavki koje su pripadale datim dimenzijama (ostale stavke su isključene iz analize budući da nisu doprinosile postavljenim kriterijima) su standardizovani i sumirani, nakon čega su sume upotrebljavane u daljim korelativnim analizama.

Kraća među skalama (7 stavki, $\alpha = .81$, $\beta = .73$, 47.7% objašnjenosti varijanse prvom komponentom) nazvana je Proaktivna savjesnost na osnovu korelacija sa subdimenzijama

multifacetnih instrumenata (korelacije sa facetima veće od .30: CCS Red, IPIP-NEO Samodisciplina, NEO-PI-R Red, CCS Postignuće, CCS Vrlina, NEO-PI-R Postignuće, IPIP-NEO Red), ali i na osnovu značenja stavki koje ukazuju na izraženu samodisciplinu (npr. „Natjerali se da završite planiranu količinu rada/učenja prije nego što ste se zabavili/opuštali”), urednost (npr. „Uredno složili studijske/radne materijale, npr. u fascikle, spremili radni sto”) i metodičnost (npr. „Pri radu/učenju detaljno provjeravali da li ste sve uradili kako treba”). Korelacije sa prikupljenim samoprocjenama Savjesnosti su u očekivanom rasponu (.31 – .40), mada je iz Tabele 1 vidljivo da Proaktivna savjesnost podjednako korelira i sa drugim crtama Velikih pet, pri čemu je čak ostvarena zanemarivo viša korelacija sa Ekstraverzijom. Zanimljivo, procjene drugih daju jasniju sliku kada je u pitanju diskriminativnost unutar operacionalizacije Velikih pet.

Druga identifikovana skala (11 stavki, $\alpha = .75$, $\beta = .61$, 29.2% objašnjenosti varijanse prvom komponentom) podjednako korelira sa samoprocjenama Savjesnosti (raspon: -.29 – -.41) i ostvaruje povezanost sa pretežno inhibitivnim aspektima (negativne korelacije sa facetima veće od .30: NEO-PI-R Samodisciplina, CCS Odgovornost, IPIP-NEO Promišljenost, IPIP-NEO Samodisciplina, CCS Samokontrola). Međutim, sadržinska analiza stavki i obrazac korelacija sa Velikih pet (Tabela 1) – pogotovo kada je procjena prijatelja u pitanju – sugerišu da bi imalo još više smisla posmatrati ovu skalu kao mjeru Impulsivnosti. Naime, ponašanja koja pripadaju skali ukazuju na manjak promišljenosti (npr. „Potrošili više novca nego što biste trebali”), afektom vođeno reagovanje (npr. „Usljed frustriranosti/iznerviranosti opsovali”), slabu istrajnost (npr. „Odlučili da ne učite/radite na nekoj obavezi jer osjećate da nije pravi dan za to”), te sniženu moralnost (npr. „Slagali nešto”), što prate i pozitivne korelacije sa Neuroticizmom i Ekstraverzijom, te negativne sa Prijatnošću. Ovakav nalaz odgovora teoretskom i empirijskom pozicioniranju Impulsivnosti u prostor Velikih pet (vidjeti DeYoung, 2010), mada se primjećuje da traženje senzacija, kao jedna od često navođenih komponenti Impulsivnosti, nije dovoljno eksplicitno zastupljeno među stavkama.

Tabela 1

Korelacije dnevničkih skala Savjesnosti sa BFI samoprocjenama i procjenama prijatelja

BFI dimenzije	<i>Proaktivna savjesna ponašanja</i>		<i>Impulsivna ponašanja</i>	
	Samoprocjena	Prijatelj	Samoprocjena	Prijatelj
Savjesnost	.31*	.37*	-.41*	-.18
Ekstraverzija	.34*	.07	.23*	.31*
Prijatnost	.24*	.17	-.15*	-.15
Neuroticizam	-.22*	-.16	.31*	.22
Otvorenost	-.26*	.02	.25*	-.04

* $p < .05$. Samoprocjena $n = 84$. Procjena prijatelja $n = 57$.

Zaključak

Kao zaključak, radom smo identifikovali dvije relativno kratke skale sa solidnim psihometrijskim karakteristikama koje, iako stoje u međusobno nezavisnom odnosu, imaju značajne veze sa Savjesnošću. Svakako, polno nebalansiran uzorak kojeg čini mali broj ispitanika iz studentske populacije, te vrlo ograničen broj dana tokom kojih su ponašanja praćena nameću potrebu za kros-validacijom kako bi se dao konačan sud o kvalitetu izvedenih skala. Uz to, treba napomenuti da prikazanim radom nije ispitana validnost originalnog instrumenta koji se, naročito usljed broja stavki, čini nepraktičnim za uvrštavanje u kompleksnije dnevničke studije koje za predmet istraživanja nemaju samo Savjesnost. Bez obzira na navedena ograničenja, nadam se da će rad motivisati naše istraživače ličnosti da upotrebljavaju ovdje prikazane ili neke druge dnevničke skale (npr. vidjeti za Impulsivnost: Tomko et al., 2013). Napredak tehnologije donosi olakšanja u pogledu poduzimanja dnevničkih istraživanja, a postoje i utemeljene procjene da će u skorijoj budućnosti ona postati dominantna metodološka paradigma unutar psihologije ličnosti (vidi npr. Miller, 2012).

Literatura

- Bolger, N., Davis, A., & Rafaeli, E. (2003). Diary methods: Capturing life as it is lived. *Annual review of psychology*, 54(1), 579-616.
- Borkenau, P., Zaltauskas, K., & Leising, D. (2009). More may be better but there may be too much: optimal trait level and self-enhancement bias. *Journal of Personality*, 77(3), 825–58. doi:10.1111/j.1467- 6494.2009.00566.x
- Chernyshenko, O. S. (2002). *Applications of Ideal-Point Approaches to Scale Construction and Scoring in Personality Measurement: The Development of a Six-Faceted Measure of Conscientiousness*. (Doctoral dissertation, University of Illinois at Urbana-Champaign).
- Ching, C. M., Church, A. T., Katigbak, M. S., Reyes, J. A. S., Tanaka-Matsumi, J., Takaoka, S., ... Ortiz, F. A. (2014). The manifestation of traits in everyday behavior and affect: A five-culture study. *Journal of Research in Personality*, 48, 1–16. doi:10.1016/j.jrp.2013.10.002
- Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO personality inventory (NEO PI-R) and NEO five-factor inventory (NEO FFI) professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- DeYoung, C. (2010). Impulsivity as a personality trait. In K. D. Vohs & R. F. Baumeister (Eds.), *Handbook of Self-Regulation: Research, Theory, and Applications* (2nd ed., pp. 1–28). New York: Guilford Press.
- Fajgelj, S. (2005). *Psihometrija, metod i teorija psihološkog merenja* (2nd ed.). Centar za primenjenu psihologiju.
- Fleeson, W., & Gallagher, P. (2009). The Implications of Big-Five Standing for the Distribution of Trait Manifestation in Behavior: Fifteen Experience-Sampling Studies and a Meta-Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(6), 1097–1114. doi:10.1037/a0016786
- Funder, D. C. (2013). *The Personality Puzzle* (6th ed.). New York, NY: W.W. Norton & Company.
- Galić, Z., Jerneić, Ž., & Belavić, M. (2008). O svecima i superherojima: Provjera Paulhusova modela socijalne poželjnosti. *Društvena Istraživanja*, 6, 977–997.
- Goldberg, L. R. (1992). The development of markers for the Big-Five factor structure. *Psychological Assessment*, 4(1), 26–42. doi:10.1037//1040-3590.4.1.26

- Hicks, B., Schalet, B., Malone, S., Iacono, W. G., & McGue, M. (2011). Psychometric and Genetic Architecture of Substance Use Disorder and Behavioral Disinhibition Measures for Gene Association Studies. *Behavior Genetics*, 41(4), 459–475. doi:10.1007/s10519-010-9417-2.Psychometric
- Holden, R. R., & Passey, J. (2010). Socially desirable responding in personality assessment: Not necessarily faking and not necessarily substance. *Personality and Individual Differences*, 49(5), 446–450. doi:10.1016/j.paid.2010.04.015
- Jackson, J., Wood, D., Bogg, T., Walton, K. E., Harms, P. D., & Roberts, B. W. (2010). What do conscientious people do? Development and validation of the Behavioral Indicators of Conscientiousness (BIC). *Journal of Research in Personality*, 44(4), 501–511. doi:10.1016/j.jrp.2010.06.005
- John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The Big Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. In O. P. John & L. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed., pp. 102–138). New York: Guilford.
- Maenner, M., Smith, L., Hong, J., Makuch, R., Greenberg, J., & Mailick, M. (2013). Evaluation of an activities of daily living scale for adolescents and adults with developmental disabilities. *Disability and Health Journal*, 6(1), 8–17. doi:10.1016/j.dhjo.2012.08.005.Evaluation
- Miller, G. (2012). The smartphone psychology manifesto. *Perspectives on Psychological Science*, 7(3), 221–237.
- Muchiri, M. K., & Cooksey, R. W. (2010). Using Hierarchical Item Clustering to Establish the Dimensionality of The Multifactor Leadership Questionnaire. *International Journal of Organisational Behavior*, 15(1), 1–14.
- Ones, D. S., Viswesvaran, C., & Reiss, A. D. (1996). Role of Social Desirability in Personality Testing for Personal Selection: The Red Herring. *Journal of Applied Psychology*, 81(6), 660–679.
- Paulhus, D. L., & Vazire, S. (2007). The self-report method. In R. W. Robins, R. C. Fraley, & R. F. Krueger (Eds.), *Handbook of research methods in personality psychology* (pp. 224–239). Guilford.
- Revelle, W. (1979). Hierarchical cluster analysis and the internal structure of the tests. *Multivariate Behavioral Research*, 14, 57–74.

- Roberts, B. W., Lejuez, C., Krueger, R. F., Richards, J. M., & Hill, P. L. (2012). What Is Conscientiousness and How Can It Be Assessed? *Developmental Psychology*, AOP. doi:10.1037/a0031109
- Schalet, B. D., Durbin, C. E., & Revelle, W. (2011). Multidimensional structure of the Hypomanic Personality Scale. *Psychological Assessment*, 23(2), 504–522. doi:10.1037/a0022301
- Smith T. W. (2004). Developing and evaluating cross-national survey instruments In Presser, S., Rothgeb J. M., Couper, M. P., Lessler, J. T., Martin, E., Martin, J. et al. (Eds.), *Methods for testing and evaluating survey questionnaires* (pp. 431–452). Hoboken, NJ: Wiley.
- Studerus, E., Gamma, A., & Vollenweider, F. X. (2010). Psychometric evaluation of the altered states of consciousness rating scale (OAV). *PloS One*, 5(8), e12412. doi:10.1371/journal.pone.0012412
- Tomko, R. L., Solhan, M. B., Carpenter, R. W., Brown, W. C., Jahng, S., Wood, P. K., & Trull, T. J. (2013). Measuring Impulsivity in Daily Life: The Momentary Impulsivity Scale. *Psychological Assessment*, Advance online publication. doi:10.1037/a0035083
- Tourangeau, R., Rips, L. J., & Rasinski, K. (2000). *The psychology of survey response*. Cambridge University Press.

RELACIJE IZMEĐU ANKSIOZNOSTI I PRISTRASNOSTI U PAŽNJI PREMA EMOCIONALNIM SADRŽAJIMA¹

Emilija Drobnjaković², Bojana Dinić i Ljiljana Mihić

Odsek za psihologiju i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Cilj ovog istraživanja je ispitivanje efekta anksioznosti na pristrasnosti u pažnji prilikom opažanja facijalnih ekspresija ljutnje, straha i radosti. Na uzorku od 79 studenata, podeljenih u tri grupe s obzirom na nivo anksioznosti, primenjen je dot probe zadatak za merenje pristrasnosti prema navedenim sadržajima. Rezultati pokazuju značajan multivarijatan efekat interakcije grupe anksioznosti (nisko, umereno i visoko anksiozni), vremena izlaganja (150ms ili 500ms) i valence stimulusa (ljutnja, strah, radost) na indeks pristrasnosti tj. zadržavanja pažnje. Dobijeno je da nisko anksiozne osobe, u slučaju kraćeg izlaganja stimulusa, pokazuju pristrasnosti prema uplašenim licima, a u slučaju dužeg – prema radosnim. Za razliku od njih, osobe s visokom anksioznošću u slučaju dužeg izlaganja stimulusa, pokazuju manje pristrasnosti prema radosnim licima tj. inhibiciju prema ovim sadržajima. Čini se da je ključna razlika između nisko i visoko anksioznih u pristrasnostima prema radosnim sadržajima.

Ključne reči: anksioznost, pristrasnosti u pažnji, ljutnja, strah, radost

Uvod

U prethodnim istraživanjima pokazano je da u opštoj i kliničkoj populaciji postoji pristrasnost u pažnji tj. veće zadržavanje pažnje prema biološki relevantnim sadržajima (Frewen, Dozois, Joanisse & Neufeld, 2008). Posebnu važnost imaju preteći sadržaji kao signali opasnosti, prema kojima veću pristrasnost imaju osobe s višom anksioznošću (Bar-Haim, Lamy, Pergamin, Bakermans-Kranenburg & van Ijzendoorn, 2007; Mathews & Mackintosh, 1998; Mogg & Bradley, 1998; Wilson & MacLeod, 2003). Međutim, u

¹ Rad je nastao u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS (ON179006).

² emilijadrobnjakovic@gmail.com

istraživanjima su se kao preteći sadržaji nedosledno koristile facijalne ekspresije straha i ljutnje, te je nejasno šta zapravo predstavlja preteći stimulus za anksiozne osobe. Pored pretećih sadržaja, pokazano je da anksiozne osobe imaju pristrasnosti i prema radosnim sadržajima. U jednom novijem istraživanju dobijeno je da ispitanici sa višom anksioznošću pažnju više zadržavaju na ljutim i radosnim licima, dok pristrasnosti nema prema uplašenim i tužnim licima (Tran, Lamplmayr, Pintzinger, & Pfabigan, 2013). Autori iz ovoga zaključuju da je ljutnja, u stvari, preteći signal kod anksioznih osoba, dok ekspresija straha, pa i tuge, više izaziva pristupajuće ponašanje i predstavlja afilijativni stimulus. Pored razlike u valenci emocije, i dužina izlaganja stimulusa se izdvaja kao važan faktor pristrasnosti, posebno kod nisko anksioznih (Koster, Crombez, Verschuere, Van Damme & Wiersema, 2006; Mogg, Bradley, de Bono & Painter, 1997).

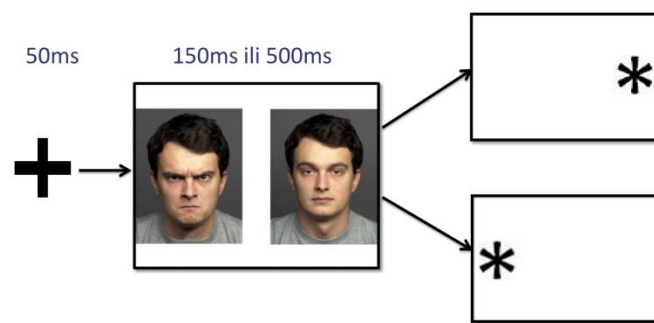
Cilj ovog istraživanja je ispitivanje efekta anksioznosti na pristrasnosti u pažnji prilikom opažanja facijalnih ekspresija ljutnje, straha i radosti. Na osnovu prethodnih istraživanja (Tran et al., 2013), očekuje se da će preteći stimulus biti ljutnja, a ne strah. S obzirom na to da je u navedenom istraživanju pokazano da i radost predstavlja relevantni sadržaj prema kojem anksiozne osobe imaju pristrasnosti, ispitane su i pristrasnosti prema ekspresijama radosti.

Metod

Ispitanici. Uzorak je činilo 79 studenta (16 muškaraca) UNS-a. Ispitanici su na osnovu preporučenih *cut-off* skorova na upitniku AT29 (Tovilović i Novović, 2009) bili raspoređeni u tri grupe: nisko ($n = 10$), umereno ($n = 39$) i visoko anksiozni ($n = 30$).

Instrumenti i zadaci. Upitnik za procenu anksioznosti AT29 (Tovilović i Novović, 2009) sadrži 29 stavki četvorostepenog Likertovog tipa i meri anksioznost kao crtu, tj. sklonost opštoj anksioznosti ($\alpha = .94$). Inventar Velikih pet plus dva (VP+2: Smederevac, Mitrović & Čolović, 2010) sadrži 184 ajtema petostepenog Likertovog tipa i nastao na osnovu psiholeksičkog pristupa u ispitivanju bazičnih osobina ličnosti. Sve skale upitnika su korišćene za odabir kovarijabli u nacrtu, osim neuroticizma (α skala se kreće od .84 do .94). Za razliku od anksioznosti iz VP+2, koja je više u vezi sa socijalnom anksioznošću, AT29 meri opštu anksioznost, te je iz tog razloga podela ispitanika vršena po AT29.

Test tačkom (eng. *dot probe*). U ovoj proceduri najpre se izlaže fiksacioni krstić 50ms, a potom dve fotografije facijalnih ekspresija, jedna do druge. Fotografije su mogle biti izložene 150ms ili 500ms. Nakon toga, na strani jedne od fotografija prikazuje se zvezdica, a zadatak ispitanika je da odgovarajućim klikom na miša odgovori na kojoj strani ekrana se nalazi zvezdica – levoj ili desnoj (Slika 1). U eksperimentu je bilo ukupno 280 stimulusa tj. parova facijalnih ekspresija, pri čemu je neutralna ekspresija bila uvek uparena sa ekspresijom ljutnje, straha, radosti ili sa istom, neutralnom ekspresijom (ova poslednja kombinacija je bila kontrolna – n-n, i takvih je bilo 40). Facijalne ekspresije su preuzete iz baze FACES (Ebner, Riediger & Lindenberger, 2010), pri čemu je uzeto po 10 muških i ženskih modela u 4 različite ekspresije, iz starosne grupe kojoj pripadaju i ispitanici tj. od 19 do 24 godina.

Slika 1. Procedura dot probe zadatka

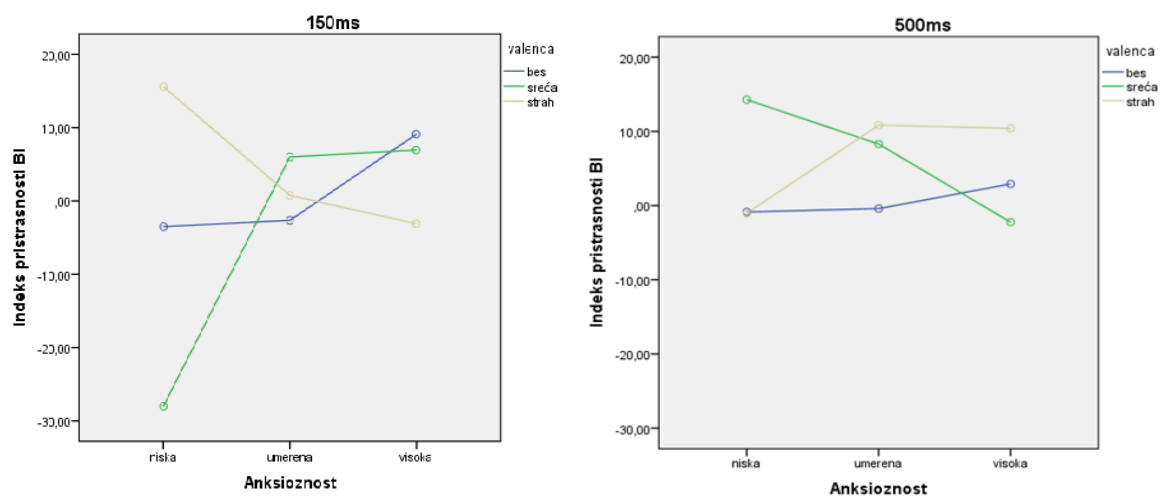
Kombinacijom vremena reakcije za slučajeve kada se zvezdica prikazuje na mestu emocionalne ili neutralne ekspresije, izračunavaju se tri indeksa: 1. indeks pristrasnosti (eng. *bias index* - *BI*) pokazuje na kojim sadržajima se pažnja zadržava, i on se dobija kada se od vremena reakcije u slučaju kada se zvezdica nalazi iza neutralne facijalne ekspresije, oduzme vreme reakcije u slučaju kada je zvezdica iza facijalne ekspresije date emocije ($BI = RT_{incong.} - RT_{cong.}$), 2. indeks orijentacije (eng. *orientation index* - *OI*) ukazuje na usmerenost pažnje ($OI = RT_{n-n} - RT_{cong.}$), 3. indeks odvrćanja pažnje (eng. *disengaging index* - *DI*) ukazuje na otežano preusmeravanje pažnje s određene emocije ($DI = RT_{incong.} - RT_{n-n}$).

Nacrt. Primenjen je nacrt 3x3x2, pri čemu je neponovljeni faktor bila grupa anksioznosti (sa nivoima nisko, umereno i visoko anksiozni), a dva ponovljena faktora bili su

valenca tj. emocija (ljutnja, strah i radost) i vreme izlaganja stimulusa (150ms i 500ms). Zavisne varijable, ponaosob, bile su indeksi pristrasnosti. Pored toga, u preliminarnoj fazi obrade je dobijeno da postoje značajne razlike između grupa anksioznosti u dimenzijama ekstraverzija i pozitivna valenca iz VP+2, te su ove dve dimenzije tretirane kao kovarijable kako bi se njihov efekat držao pod statističkom kontrolom³.

Rezultati

Primenjena je kombinovana analiza efekata u okviru modula *General Linear Models* u SPSS-u 22.0. Rezultati pokazuju da postoji značajan efekat interakcije grupe anksioznosti, vremena izlaganja i valence na indeks pristrasnosti BI ($F(3.97, 68) = 2.92, p = .02, \eta_p^2 = .08$). Rezultati post hoc *LSD* testa pokazuju da nisko anksiozni, u slučaju kraćeg vremena izlaganja, pažnju više zadržavaju na uplašenim licima, a najmanje na radosnim, za razliku od umereno i visoko anksioznih. Međutim, u situaciji dužeg izlaganja, nisko anksiozni pokazuju obrnutu tendenciju, tj. pokazuju veću pristrasnost ka radosnim licima (Slika 2). Efekti valence i dužine izlaganja nisu dobijeni kada se posmatra samo grupa visoko anksioznih. U slučaju OI i DI nisu dobijeni značajni efekti koji uključuju faktor anksioznosti.

Slika 2. Trostruka interakcija grupe anksioznosti, dužine izlaganja i valence stimulusa na indeks pristrasnosti BI

³ Očekivano, dobijene su značajne razlike i u neroticizmu, ali on nije uzet kao kovarijabla zbog visoke povezanosti sa faktorom anksioznosti.

Diskusija i zaključak

Rezultati sugerišu da između nisko i visoko anksioznih postoje razlike u zadržavanju pažnje, ali ne i u usmeravanju ili odvrćanju pažnje. U slučaju više automatske obrade tj. kraćeg vremena izlaganja stimulusa, nisko anksiozne osobe više pažnje zadržavaju na signalima straha, a manje na radosnim licima. Čini se da kraće vreme izlaganja odgovara pobuđujućoj situaciji, te u njoj, nisko anksiozni više zadržavaju pažnju na potencijalnoj pretnji – sadržajima straha. U slučaju dužeg izlaganja tj. relaksiranije situacije, i kada je veći upliv kontrolisanih procesa, pažnja nisko anksioznih biva više zadržana na signalima radosti, dok kod visoko anksioznih postoji suprotna tendencija. Ovaj rezultat se može objasniti adaptivnim izbegavanjem pretnje i tendencijom nisko anksioznih za održavanjem pozitivnog afekta (Mogg & Bradley, 1998), dok je kod visoko anksioznih ova tendencija inhibirana. Dakle, čini se da je ključna razlika između nisko i visoko anksioznih u pristrasnostima ka radosnim licima, a ne uplašenim ili ljutim, kao što se pretpostavljalo. Ovaj rezultat treba sagledati u kontekstu opšte populacije kojoj pripada naš uzorak. Naime, kod opšte populacije, za razliku od subkliničke ili kliničke, očekuje se veća prisutnost pozitivnog afekta (Watson & Clark, 1994), te je moguće da je zbog toga dobijeno da radost predstavlja relevantan sadržaj. Takođe, moguće je bi se pristrasnosti prema ljutnji ili strahu na različitim indeksima pažnje kod visoko anksioznih ispoljile kada bi se ispitao efekat stanja, a ne crte anksioznosti, na šta ukazuju prethodna istraživanja (Juth, Lundqvist, Karlsson & Ohman, 2005).

Literatura

- Bar-Haim, Y., Lamy, D., Pergamin, L., Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H. (2007). Threat-related attentional bias in anxious and non-anxious individuals: A meta-analytic study. *Psychological Bulletin*, 133, 1–24.
- Ebner, N. C., Riediger, M., & Lindenberger, U. (2010). FACES: A database of facial expressions in young, middle-aged, and older women and men. Development and validation. *Behavior Research Methods*, 42, 351–362.
- Frewen, P. A., Dozois, D. J., Joanisse, M. F., & Neufeld, R. W. (2008). Selective attention to threat versus reward: Meta-analysis and neural-network modeling of the dot-probe task. *Clinical Psychology Review*, 28(2), 307–337.

- Juth, P., Lundqvist, D., Karlsson, A., & Ohman, A. (2005). Looking for foes and friends: Perceptual and emotional factors when finding a face in the crowd. *Emotion*, 5(4), 379-395.
- Koster, E. H. W., Crombez, G., Verschuere, B., Van Damme, S., & Wiersema, J. R. (2006). Components of attentional bias to threat in high trait anxiety: Facilitated engagement, impaired disengagement, and attentional avoidance. *Behaviour Research and Therapy*, 44, 1757-1771.
- Mathews, A., & Mackintosh, B. (1998). A cognitive model of selective processing in anxiety. *Cognitive Therapy and Research*, 22(6), 539-560.
- Mogg, K., & Bradley, B. P. (1998). A cognitive-motivational analysis of anxiety. *Behaviour Research and Therapy*, 36(9), 809-848.
- Mogg, K., Bradley, B. P., de Bono, J., & Painter, M. (1997). Time course of attentional bias for threat information in non-clinical anxiety. *Research and Therapy*, 35, 297-303.
- Smederevac, S., Mitrović, D. i Čolović, P. (2010). *Velikih pet plus dva – primena i interpretacija*. Beograd: Društvo psihologa Srbije.
- Tovilović, S. i Novović, Z. (2009). Procena anksioznosti kao crte (AT29 skala). U M. Biro, S. Smederevac i Z. Novović (Ur.), *Procena psiholoških i psihopatoloških fenomena* (str. 55-62). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Tran, U. S., Lamplmayr, E., Pintzinger, N. M., & Pfabigan, D. M. (2013). Happy and angry faces: Subclinical levels of anxiety are differentially related to attentional biases in men and women. *Journal of Research in Personality*, 47(4), 390-397.
- Watson, D., & Clark, L. A. (1994). *The PANAS-X: Manual for the Positive and Negative Affect Schedule-Expanded Form*. Ames: The University of Iowa.
- Wilson, E., & MacLeod, C. (2003). Contrasting two accounts of anxiety-linked attentional bias: Selective attention to varying levels of stimulus threat intensity. *Journal of Abnormal Psychology*, 112(2), 212-218.

SOCIJALNA PSIHOLOGIJA

IDEOLOŠKE POZICIJE POLITIČKIH PARTIJA: ŠTA KAŽU BIRAČI, A ŠTA PREDIZBORNI PROGRAMI PARTIJA?

Zoran Pavlović^{1,3} i Bojan Todosijević²

¹Filozofski fakultet, Odeljenje za psihologiju, Univerzitet u Beogradu

²Institut društvenih nauka, Univerzitet u Beogradu

Pitanje odnosa ideoloških pozicija političkih partija i birača već duži niz godina predmet je intenzivnih istraživanja, a pokušaji „merenja” njihove saglasnosti su brojni. Predmet ovog rada je analiza odnosa percepcije L-D ideoloških pozicija vodećih političkih partija u Srbiji od strane njihovih birača i L-D pozicije političkih partija izvedene iz njihovih predizbornih dokumenata. Empirijsku osnovu rada čine podaci prikupljeni u postizbornoj studiji sprovedenoj neposredno nakon izbora 2012. g. na reprezentativnom uzorku punoletnih građana Srbije (N=1568), kao i analiza sadržaja predizbornih programa šest relevantnih političkih partija/koalicija. Analizirana je saglasnost procena birača o poziciji relevantnih političkih partija na L-D skali (prosek na jedanaestostepnoj skali, 0 – levo/10 – desno) i pozicija političkih partija na ideološkom kontinuumu izvedenih iz predizbornih programa (iskazana L-D indeksom koji predstavlja relativni odnos procentualne zastupljenosti 13 „levičarskih” i 13 „desničarskih” kategorija u predizbornom programu; raspon od -1/levo do +1/desno). Rezultati analize pokazuju da glasači navedene stranke u proseku svrstavaju na desnu stranu kontinuumu (prosek na L-D skali: DS=5.29, LDP=6.31, SNS=6.28, URS=6.17, DSS=5.09); izuzetak je SPS koji se opaža kao levičarska stranka (3.83). Analiza sadržaja pokazuje, međutim, da je na osnovu vrednosti L-D indeksa izvedenog iz predizbornih programa većina partija bliža levom nego desnom polu ideološkog kontinuumu (DS=-.26, LDP=-.10, SNS=-.09, DSS=-.10, SPS=.47, URS=.15). Procene ideološke pozicije partija iz dva izvora nisu saglasne ($\rho=-.14$, $p=.78$). U zaključku se ukazuje na potencijalne implikacije dobijenih nalaza za neke od vodećih modela političkog ponašanja, pre svega racionalnog modela.

Ključne reči: ideologija, levica-desnica, političke partije, Srbija.

³ zoran.pavlovic@f.bg.ac.rs

Uvod

Ideološki kontinuum levo-desno (L-D) ima važnu ulogu u analizi političkog ponašanja i teoretisanju o demokratskom procesu. Koriste ga kako političke partije, kao široki konceptualni okvir u koji smeštaju svoje složene političke agende, tako i birači, kao vid „prečice” u razumevanju političkog procesa i donošenju adekvatne političke odluke. Poseban značaj ideologiji pridaje se unutar racionalnog/ekonomskog modela izbornog ponašanja (Downs, 1957).

Rezultati brojnih istraživanja ukazuju da većina birača u gotovo svim razvijenijim demokratskim društvima lako može da se svrsta na nekom tipu skale levo-desno, koja često predstavlja jednu od glavnih podela unutar društva i determinantni izborne odluke (Mair, 2007). Studije takođe ukazuju da postoji mogućnost međunacionalnog poređenja partijske ideologije prema jednoj ideološkoj dimenziji koja joj leži u osnovi (Kim & Fording, 1998).

S obzirom na to da kvalitet demokratskog procesa u političkim sistemima predstavničkog tipa suštinski zavisi od toga na koji način i u kojoj meri političke partije predstavljaju stavove i interese birača, pitanje odnosa ideoloških pozicija političkih partija i birača već duži niz godina predmet je intenzivnih istraživanja, a pokušaji „merenja” njihove saglasnosti su brojni (Kim & Fording, 1998). U skladu s tim, problem ovog rada jeste kako L-D poziciju političkih partija opažaju birači, i kako se partije same predstavljaju. Istraživanje je za cilj imalo analizu percepcije pozicije političkih partija od strane birača, „izvođenje” pozicije političkih partija iz zvaničnih predizbornih dokumenata, kao i analizu saglasnosti procena iz dva nezavisna izvora.

Metod

Primenjena metodologija ima svoj kvantitativni i kvalitativni deo. Kvantitativni deo analize zasnovan je na postizbornoj studiji sprovedenoj 2012. godine na slučajnom uzorku građana Srbije (N=1568) nakon predsedničkih i parlamentarnih izbora u maju te godine. Anketiranje je sprovedeno metodom „lice u lice”. Kvalitativni deo analize sastojao se u analizi sadržaja predizbornih programa

šest političkih partija/koalicija koje su prešle cenzus (SNS, DS, DSS, LDP, SPS, URS). Korišćeni su podaci prikupljeni unutar *Manifesto* projekta – kvantitativne analize sadržaja partijskih predizbornih dokumenata (Volgens, Lehmann, Merz, Regel, Werner & Schultze, 2014).

Varijable. Iz podataka prikupljenih kvantitativnom metodologijom, u analizi su korišćene tri osnovne varijable.

Izborna orijentacija. Od ispitanika je traženo da s liste 18 ponuđenih, odabere onu izbornu listu, partiju ili koaliciju za koju je glasao/la na izborima koji su održani 2012. godine.

Percepcija ideološke pozicije partija na kontinuumu levo-desno. Od ispitanika je traženo da pozicionira šest relevantnih političkih partija/koalicija (SNS, DS, DSS, LDP, SPS, URS) na jedanaestostepenoj L-D skali (0-levo/10-desno).

Ideološko samo-pozicioniranje. Od ispitanika je traženo da se pozicionira na jedanaestepenoj levo-desno skali (0-levo/10-desno).

Krajnji produkt analize sadržaja, za svrhe tekuće analize, bila je jedna varijabla.

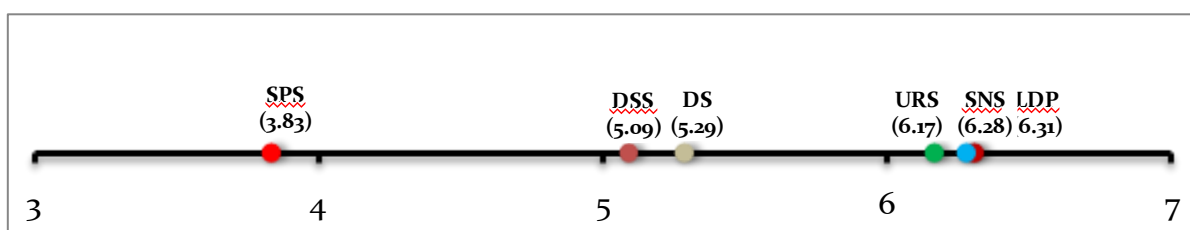
L-D pozicija partije. U analizi sadržaja predizbornih dokumenata, svaki iskaz, kao osnovna jedinica analize, svrstavan je u jednu od 57 kategorija, unutar sedam opštih domena. U skladu s ranije primenjivanom metodologijom na podacima prikupljenim na ovaj način (Kim & Fording, 1998), najpre je sračunata suma procentualne zastupljenosti 13 desničarskih kategorija (npr. tržišna privreda, nacionalizam/patriotizam, red i zakon i sl.), odnosno 13 levičarskih kategorija (npr. anti-imperijalizam, nacionalizacija, radnička klasa i sl.). L-D pozicija partije/koalicije predstavlja relativan odnos zastupljenosti dva tipa kategorija, sračunat prema sledećoj formuli: $(\sum \text{Desno} - \sum \text{Levo}) / (\sum \text{Desno} + \sum \text{Levo})$. Na taj način dobijen je indeks opsega od -1 (levo) do +1 (desno).

Rezultati

Percepcija ideološke pozicije političke partije/koalicije važna je determinanta izborne odluke. Rezultati kvantitativnog dela studije ukazuju da postoji tendencija u biračkom telu Srbije da se glasa za političku stranku/koaliciju koja se na L-D

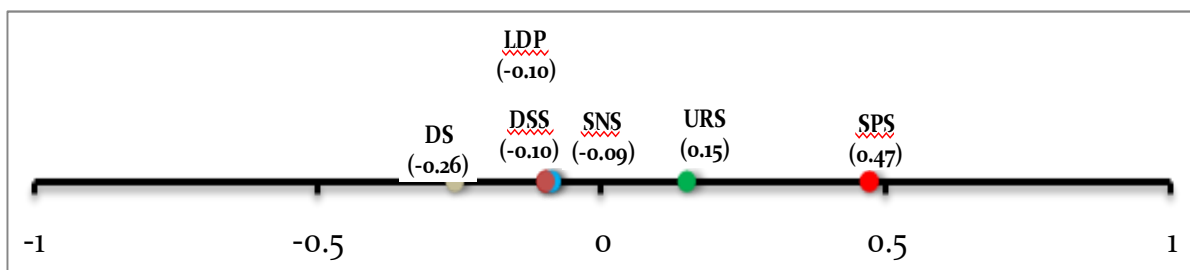
kontinuumu percipira kao najbliža sopstvenoj L-D poziciji. Za SNS ($r=.32$, $p<.01$), DS ($r=.29$, $p<.01$), DSS ($r=.15$, $p<.01$), SPS ($r=.20$, $p<.01$) i URS ($r=.08$, $p<.01$), više glasaju oni koje karakteriše manja distanca između sopstvene i opažene partijske L-D pozicije. Značajna povezanost ovog tipa nije registrovana u vezi s LDP ($r=.07$, $p<.01$).

Oni koji su glasali za koaliciju okupljenu oko SPS-a, opažaju je kao levičarski orijentisanu, dok birači svih ostalih partija, partije za koje su glasali smeštaju na desni pol skale (grafik 1) i to posebno važi za URS, SNS i LDP.

Grafik 1. Percipije L-D pozicije političkih partija/koalicija od strane njihovih birača

S druge strane, na osnovu L-D pozicija političkih partija/koalicije izvedenih iz njihovih zvaničnih predizbornih dokumenata (grafik 2) većina partija bi mogla biti okarakterisana kao (blago) levo orijentisana. URS i SPS su jedine dve partije koje u svojim predizbornim programima sadrže više desničarskih, nego levičarskih tema. Pozicija SPS-a posebno značajno odstupa od percepcije biračkog tela u celini ili percepcije njihovih birača.

Grafik 2. L-D pozicije političkih partija/koalicija izvedena iz predizbornih programa

Neznačajni koeficijenti rang korelacije između L-D pozicije partija izvedene iz predizbornih dokumenata i pozicije partija na osnovu procene birača konkretnih

partija ($\rho = -.14$, $p = .78$) ukazuju na odsustvo slaganja u procenama iz dva različitih izvora.

Zaključak

Rezultati analize pokazuju da postoji nesklad u ideološkim pozicijama političkih partija/koalicija onako kako ih vide birači i kako se političke partije i same predstavljaju u zvaničnim dokumentima, dok je ideološko (samo)pozicioniranje važan činilac izborne odluke.

Registrovani nesklad otvara pitanje izvora sudova o ideološkoj poziciji partija/koalicija. Izvedena L-D pozicija partija zasnovana je na većem broju kategorija koje obuhvataju različite sfere društvenog i političkog života i malo je verovatno da pri formiranju svojih sudova o ideološkoj poziciji birači u obzir uzimaju sve navedene aspekte.

Tokom svake izborne kampanje, glavni izvor informacija o političkim platformama postaju mediji, koji posreduju između političara i birača, fokusirajući pažnju javnosti na određene probleme (Baćević, 2004) što potencijalno postaje osnova za izvođenje sudova o ideološkim pozicijama partija. Tzv. *issue priority* model (Clarke, Elliott, Mishler, Stewart, Whiteley & Zuk, 1992) dodatno postulira „vlasništvo” partija nad određenim temama u vezi s kojima određena stranka gradi ili ima reputacija nekoga ko se na posebno kompetentan način može njome baviti. Ukoliko je to tema koja je posebno ideološki „obojena” (npr. socijalna zaštita) identifikovanje pozicije političke partije u vezi s tom temom može postati osnova za generalizaciju o opštoj ideološkoj poziciji partije koja može zaseniti pozicije o nekim drugim temama koje bi vodile i drugačijim zaključcima.

Dobijeni rezultati imaju jednu važnu praktično implikaciju. Kada građani glasaju za političke partije koje, u terminima ideoloških pozicija, „neadekvatno” opažaju, reprezentacija ličnih i/ili grupnih interesa postaje problematična. O tome bi, između ostalog, i partije trebalo da pvedu više računa.

Literatura

Baćević, Lj. (2004). *In media res: efekti medija*. Beograd: Institut društvenih nauka.

- Clarke, H. D., Elliott, E., Mishler, W., Stewart, M., Whiteley, P., & Zuk, G. (1992). *Controversies in Political Economy*. Boulder: Westview.
- Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper & Row.
- Kim, H. & Fording, R. (1998). Voter ideology in Western democracies, 1946-1989. *European Journal of Political Research*, 33, 73-97.
- Mair, P. (2007). Left-Right Orientations. In R. Dalton & H. D. Klingemann (Eds.), *Oxford handbook of political behavior* (pp. 206-222). New York: Oxford University Press.
- Volgens, A., Lehmann, P., Merz, N., Regel, S., Werner, A., & Schultze, H. (2014). *The Manifesto Data Collection. Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR)*. Version 2014b. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).

DIFFERENCES IN GIVING ADVICE COMPARED TO DECIDING FOR SELF

Biljana Jokić¹ and Iris Žeželj

Department of Psychology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Giving advice often differs from deciding for oneself. It was proposed that this effect was due to giving more weight to social norms and values or less weight to affect when giving advice. Construal Level Theory (CLT) proposes that when giving advice we put more weight to desirability of a goal neglecting the feasibility aspects (obstacles), regardless of the type of a goal (personal or social) and the type of obstacles (affect-laden or affect-neutral). We tested the CLT propositions in experimental study with social distance (choosing for oneself or advising others) as a between-subject factor, and type of situation (affect-laden or affect-neutral obstacles; social or personal goals) as a within-subject factor. Participants (N=87) first chose/advised one of the two options (more desirable/less feasible goal vs. less desirable/more feasible goal) and then estimated how much they liked the chosen/advised option. Results showed that when giving advice respondents put more weight to the desirability of a goal whilst neglecting obstacles. The size of the effect varied depending on the type of a goal (social or personal) and the type of obstacles (affect-laden or neutral). Additionally, advised options were always more liked than the chosen ones. Whereas the main effect supported the CLT, it varied depending on the types of goals/obstacles, which the theory would not predict.

Keywords: *self-other, choosing, giving advice construal level theory*

Introduction

Research shows that giving advice to other people often differs from deciding for oneself (Bonaccio & Dalal, 2006; Danziger, Montal & Barkan, 2012; Kray, 2000; Kray & Gonzales, 1999; Sweeny, Shepperd & Howell, 2012). This phenomenon is

¹ biljana@beograd.com

usually labeled as the effect of social distance on decision-making (Danziger, Montal & Barkan, 2012; Pronin, Olivola & Kennedy, 2008). Some theoretical models offer partial explanations for this effect. Some focus on the role of affect, stating that it decreases at the larger distance (Loewenstein, 1996) – when advising others compared to deciding for oneself we tend to neglect the impact of affect or visceral factors (e.g. tiredness, hunger, anxiety). Other models focus on role of social values and norms, stating that it increases at the larger distance (Stone, Choi, Bruine deBrui & Mandel, 2013) – the social desirability of a goal (e.g. participation in humanitarian project) will have more impact on advice than on the choices for ourselves. In contrast to those models, the Construal Level Theory (CLT; Trope & Liberman, 2003; 2010) proposes an underlying cognitive mechanism that accounts for the effects of social distance² in a decision-making process, regardless of involvement of affect, social values or any other psychological aspects of the decision-making situation. If the distance is small (e.g. when deciding for oneself), mental representations (construals) are concrete and rich with peripheral details mostly about the *feasibility* of a goal (low-level construal, LC); if the distance is large (e.g. when advising others), mental representations are abstract, containing few central aspects of the decision-making situation and are mostly about the *desirability* of a goal (high-level construal, HC). The CLT predicts that the level of mental construal would play a role not only in decision-making process, but also in a host of social cognitive phenomena such as evaluation, behavior or perceiving others (Soderberg, Callahan, Kochersberger, Amit & Ledgerwood, 2015).

Problem and method

We tested whether the CLT propositions about the perceived importance of desirability of goals (high-level construals) and feasibility of goals (obstacles, low-level construals) in advising others and deciding for oneself replicate consistently regardless of the content/type of HC (if the goal involves personal value, e.g. interest in course topic, or social value, e.g. social importance of a humanitarian project) and regardless of the content/type of LC (if obstacles are affect-laden, e.g. taste of the

² Also for the effects of other dimensions of psychological distance: temporal, spatial, and probabilistic.

food that has to be consumed as a part of the course study, or they are more affect-neutral, e.g. convenience of the location of the project).

We designed a 2 (social distance: choice for oneself or advice) x 4 (type of situation: affect-laden or affect-neutral obstacles as LC combined with social or personal goals as HC) experiment, with repeated measures on second factor.

Participants ($N=87$) read 24 choice situations with two options: a. more desirable less feasible goal, b. less desirable more feasible goal – e.g. interesting/less interesting job (individual goals, HC) or scientific important/less important project (social goal, HC) combined with inconvenient/convenient working hours (affect-neutral obstacles, LC) or unpleasant/pleasant group atmosphere (affect-laden obstacles, LC). In each situation, participants first chose or advised one option and then assessed how much they liked it. We derived two dependent variables: the number of choices of more desirable goals and liking of the chosen/advised options.

Results

For choices, a mixed ANOVA yielded the main effect of social distance ($F(1, 86) = 5.51, p = .021, \eta_p^2 = .06$): more desirable less feasible goals were more often advised then chosen for oneself. There was not significant interaction of the social distance and the type of situation, but the effect of social distance was statistically significant in two types of the situation: affect-laden obstacles (LC) combined with socially desirable goals (HC) ($F(1, 86) = 10.75, p = .002, \eta_p^2 = 0.112$) and affect-neutral obstacles (LC) combined with personally desirable goals (HC) ($F(1, 86) = 4.64, p = .034, \eta_p^2 = 0.052$) (Chart 1). Direct comparison of effects on paired items (i.e. the same obstacles combined with personal/social goals) confirmed that the effect of social distance varied depending on the types of LC / HC.

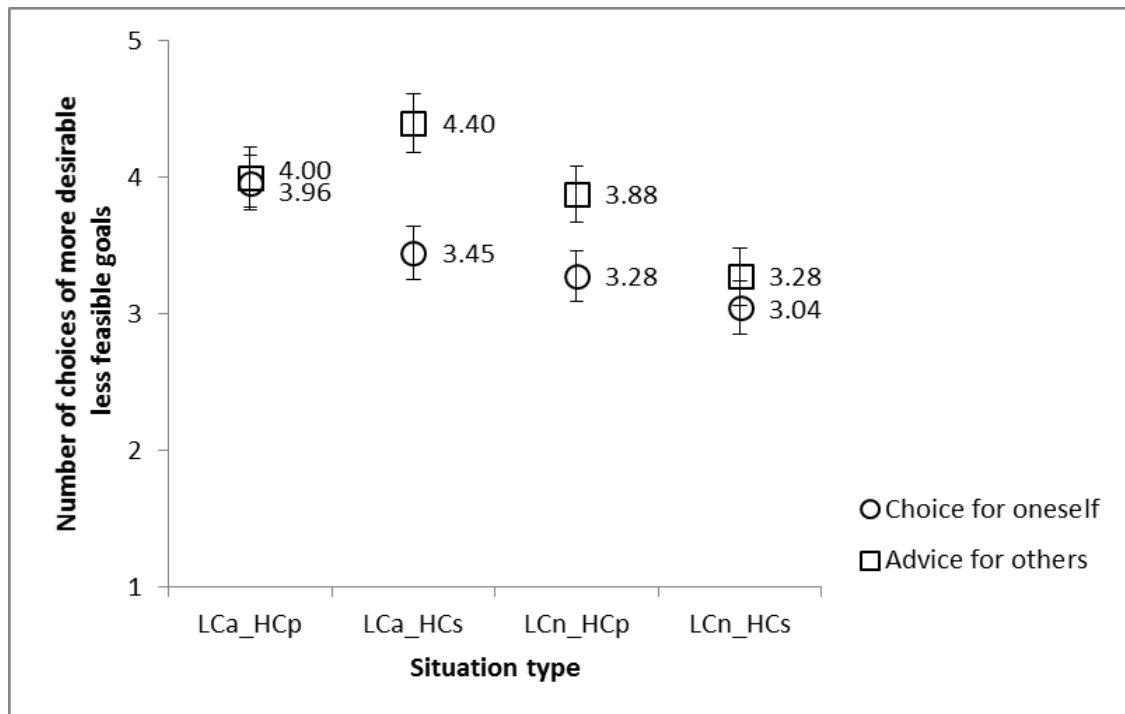

Chart 1. Frequency of choices of more desirable / less feasible goals depending on social distance and the situation type. Error bars represent standard errors. Possible range 0 – 6. LCa – affect-laden obstacles/low-level construal; LCn – affect-neutral obstacles/low-level construal; HCp – personal goals/high-level construal; HCs – social goals/high-level construal.

Additionally, the advised options were more liked than the options chosen for oneself, regardless of the types of LC/HC: if more desirable/less feasible goals were chosen/advised, the effect of social distance was $F(1, 79) = 8.53, p = .005, \eta_p^2 = .097$ (Chart 2); if less desirable/more feasible goals were chosen/advised, the effect of social distance was $F(1, 55) = 8.17, p = .006, \eta_p^2 = .131$ (Chart 3).

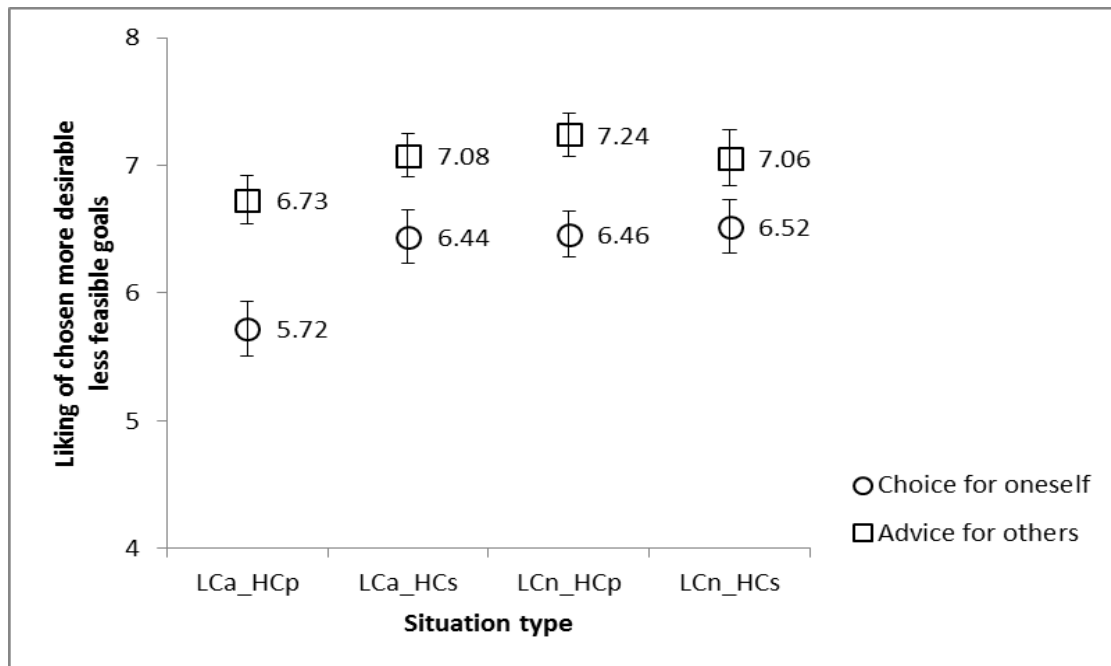

Chart 2. Liking of chosen more desirable / less feasible goals depending on social distance and the situation type. Error bars represent standard errors. Scale from 1 (not at all) to 9 (very much). LCa – affect-laden obstacles/low-level construal; LCn – affect-neutral obstacles/low-level construal; HCp – personal goals/high-level construal; HCs – social goals/high-level construal.

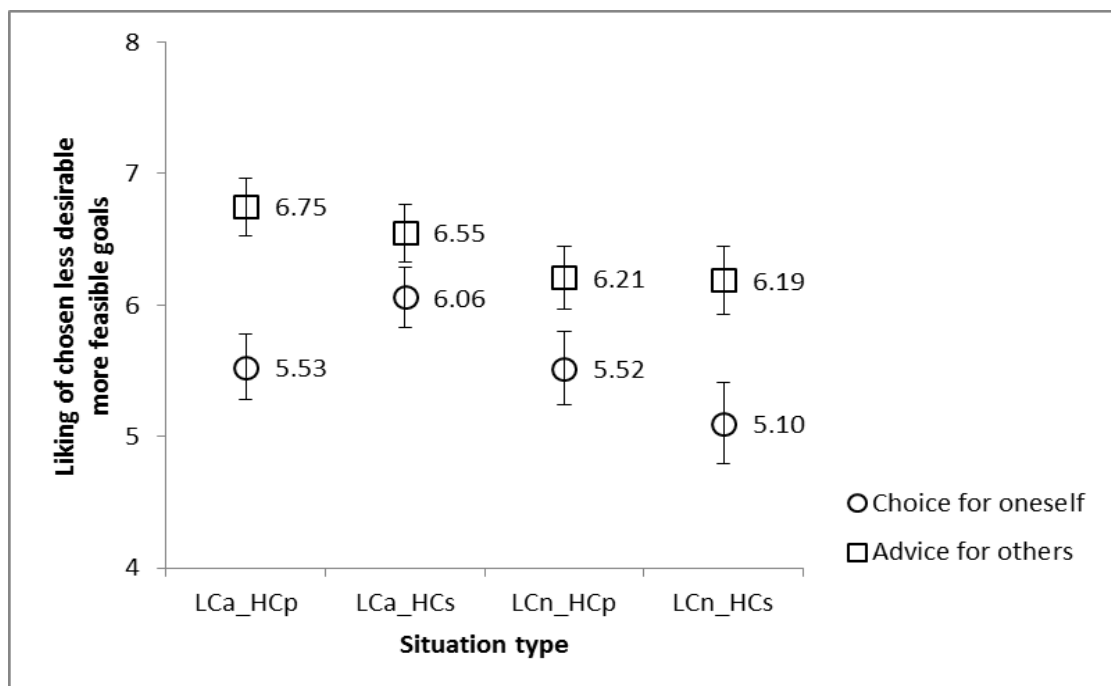

Chart 3. Liking of chosen less desirable / more feasible goals depending on social distance and the situation type. Error bars represent standard errors. Scale from 1 (not at all) to 9 (very much). LCa – affect-laden obstacles/low-level construal; LCn – affect-neutral obstacles/low-level construal; HCp – personal goals/high-level construal; HCs – social goals/high-level construal.

Discussion and Conclusion

Our results demonstrate that when giving advice in comparison to choosing for oneself we tend to neglect the feasibility of a goal (obstacles, low-level construal) and put more weight to desirability of a goal (high-level construal), which is in line with predictions of the CLT, especially because of the lack of interaction between the social distance and the situation type. However, these results are also in line with alternative models (Bonaccio & Dalal, 2006; Kray, 2000; Kray & Gonzales, 1999; Sweeny, Shepperd & Howell, 2012). Additionally, the effect of social distance varied by type of low-level construal (affect-neutral or affect-laden obstacles) and high-level construal (personal or social goals), implicating the specific role of affects and social norms in decision-making (Loewenstein, 1996; Stone, Choi, Bruine deBrui & Mandel, 2013). Overall, our results seem to indicate that the specific combinations of the type of a goal and the type of obstacles may lead to different decisional outcomes with the increase in social distance. The other robust finding is that advised options were assessed as more liked than chosen ones regardless of the type of chosen options. Since participants evaluated options after they made choice/advice this cannot be indicative of the process preceding it, but from the CLT perspective the differences can be expected to depend on social distance, so that chosen less desirable more feasible goals would be less liked as an advice than as choice for oneself (Trope & Liberman, 2003; 2010).

In conclusion, although it is possible that we put different weight to low/high-level construals when choosing for oneself compared to advising others, our results do not indicate that this effect is insensitive of the content – the type of both low-level and high-level construals.

Literature

- Bonaccio, S., & Dalal, R. S. (2006). Advice taking and decision-making: An integrative literature review, and implications for the organizational sciences. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 101, 127–151.
- Danziger, S., Montal, R., & Barkan, R. (2012). Idealistic advice and pragmatic choice: A psychological distance account. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 1105–1117.

- Kray, L. J. (2000). Contingent weighting in self-other decision making. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 83, 82–106.
- Kray, L., & Gonzalez, R. (1999). Differential weighting in choice versus advice: I'll do this, you do that. *Journal of Behavioral Decision Making*, 12, 207–217.
- Sweeny, K., Shepperd, J. A., & Howell, J. L. (2012). Do as i say (not as i do): Inconsistency between behavior and values. *Basic and Applied Social Psychology*, 34, 128–135.
- Pronin, E., Olivola, C. Y., & Kennedy, K. A. (2008). Doing unto future selves as you would do unto others: Psychological distance and decision making. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 224–236.
- Loewenstein, G. (1996). Out of control: Visceral influences on behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 65, 272–292.
- Stone, E. R., Choi, Y. S., Bruine deBrui, W., & Mandel, D. R. (2013). I can take the risk, but you should be safe: Self-other differences in situations involving physical safety. *Judgment and Decision Making*, 8, 250–267.
- Trope, Y., & Liberman, N. (2003). Temporal Construal. *Psychological Review*, 110, 403–421.
- Trope, Y., & Liberman, N. (2010). Construal-Level Theory of psychological distance. *Psychological Review*, 117, 440–463.
- Soderberg, C. K., Callahan, S. P., Kochersberger, A. O., Amit, E., & Ledgerwood, A. (2015). The effects of psychological distance on abstraction: Two meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 141, 525–548.

KORELATI ZADOVOLJSTVA PARTNERSKIM ODNOSOM KOD BRAČNIH PAROVA

Vladimir Turjačanin¹, Srđan Dušanić, Siniša Lakić

Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjaluci

Zadovoljstvo u vezama je često dovođeno korelaciju sa sličnošću između partnera, a mi smo nastojali uvrstiti i neke druge varijable, poput jasnoće definisanja zadataka u bračnoj vezi i stavove o ravnopravnosti rodni uloga, ne samo zbog teorijskog značaja, već i zbog zanimljivosti za tranzicijsku prirodu društvenog konteksta u kome je rađeno istraživanje. Istraživanje je izvršeno u Banjaluci (BiH) na ukupno 120 bračnih parova koji su u braku između 1 i 16 godina ($M=6.0$, $SD=4.1$). Anketnom baterijom smo kod oba supružnika ispitali: sociodemografske varijable, zadovoljstvo partnerskim odnosom, stavove o ravnopravnosti rodni uloga, percepciju jasnoće podjele bračnih uloga, zadovoljstvo podjelom poslova u domaćinstvu, zadovoljstvo seksualnim životom, te religioznost partnera. Očekivano, partnerska sličnost je vidljiva kroz bliske obrasce korelacija između zadovoljstva partnerskim odnosom i nezavisnih varijabli. Takođe, zadovoljstvo seksualnom vezom je jedan od očekivanih faktora zadovoljstva odnosom. Iako bi se očekivalo da, u društvu zasićenom retradicionalizacijom, tradicionalnije shvatanje bračnih uloga doprinosi bračnom zadovoljstvu, ustvari ravnopravno shvatanje rodni uloga doprinosi većem zadovoljstvu u braku. Jasnoća podjele poslova u zajednici se pokazuje kao važan faktor, što nam govori da ovaj aspekt bračne veze treba u većoj mjeri uzimati u obzir, i teorijski i praktično.

Ključne riječi: bračno zadovoljstvo, rodne uloge, podjela poslova, jasnoća porodičnih zadataka

¹ vturjaca@gmail.com

Uvod

Zadovoljstvo brakom podrazumijeva subjektivni pojam sreće i užitka koje doživljava partner u interakciji sa drugim partnerom (Hokins, 1968). Zadovoljstvo brakom se objašnjava preko mnoštva teorija koje ističu različite kontekstualne ili ličnosne varijable (npr. Tibo & Keli, 1959; Bredberi & Finčem, 1991; Čudina i Obradović, 2006). Takođe, postoji mnogo istraživanja koja ukazuju na odrednice bračnog zadovoljstva. Kirkpatrick (1963) navodi faktore poput dužine poznavanja partnera, međusobno prilagođavanje partnera, te sličnost religijskog opredjeljenja partnera. U nizu istraživanja novijeg datuma (npr. Kamenov i Delač, 2007) kao značajne odrednice kvalitete bračnog života navode se: pol, uzrast, obrazovanje i zaposlenost, bračni status roditelja, religioznost, osobine ličnosti partnera, komunikacija u braku, seksualno ponašanje itd. Kerni i Bredberi (1995) navode da na zadovoljstvo muškarca najviše utiču izrazi poštovanja i seksualno zadovoljstvo, dok zadovoljstvo žene zavisi od izjava ljubavi, odsustva konflikta, otvorenosti i odnosa prema djeci. Bračno zadovoljstvo može biti određeno i percepcijom rodni uloga koje su direktna posljedica dominantnih normi. Razlike u stavovima o rodni ulogama značajno utiču na kvalitetu braka, posebno u slučajevima kada muškarac ima tradicionalne, a žena liberalne stavove (Bouen & Ortner, 1983). Dalje, Argajl (2000) ističe da se brakovi religioznih osoba značajno manje raspadaju nego kod nereligioznih. Slično utvrđuju i Viter, Stok, Okun & Hering, (1985), koji u svojoj meta-analizi uviđaju vezu između religioznosti i kvaliteta bračne veze. Zadovoljstvo brakom, u dobroj mjeri je povezano sa zadovoljstvom seksualnim odnosom partnera. Istraživanja pokazuju da je upravo seksualno nezadovoljstvo čest uzrok razvoda (Radmen & Glik, 2008).

Imajući u vidu činjenice da je većina navedenih istraživanja rađena u drugačijim kontekstima, tj. da nemamo dovoljno podataka o bračnom zadovoljstvu na nivou BiH, te da su određeni nalazi kontradiktorni, javlja se potreba da se ova uvijek aktuelna tema detaljnije ispita i na lokalnom uzorku. Iz ove potrebe proizilazi i naš *problem istraživanja* koji se odnosi na predviđanje zadovoljstva u braku. Konkretnije, da li bračno zadovoljstvo bolje predviđamo pomoću opštih varijabli (religioznost, egalitarnost) ili specifičnijih (jasnoća podjele poslova u domaćinstvu, seksualni život)? Raniji nalazi nas navode na pretpostavku da će zadovoljstvo brakom biti veće

kod religioznijih parova sa ravnopravnijim rodnom ulogama, jasnom podjelom uloga i većim zadovoljstvom seksom u braku.

Metod

Uzorak u našem istraživanju je prigodan, čini ga 120 bračnih parova sa područja grada Banjaluke. Prikupljanje podataka se vršilo istovremenim testiranjem jednog bračnog para, gdje svaki partner zasebno popunjava upitnik. Prilikom izbora uzorka ograničili smo se na bračne parove koji su u bračnoj zajednici proveli do 15 godina. Ispitanici su bili starosti 22-45 godina, u prosjeku su imali 33 godine i barem jedno dijete.

Ispitanici su popunjavali upitnik koji je pored sociodemografskih podataka obuhvatao nekolicinu skala. *Skala zadovoljstva partnerskim odnosom* predstavlja subskalu Spenijerove (1976) skale bračne uskladenosti. *Skala ostvarenih rodni uloga* žena i muškaraca je kreirana od strane od King i King (1993), a veća vrijednost na skali znači veću usvojenost egalitarnih rodni normi. *Skala jasnoće podjele obaveza* je kreirana za potrebe ovog istraživanja. Ona mjeri koliko je među partnerima jasno ko obavlja različite aktivnosti u domaćinstvu. *Skala religioznosti RUPI* (Dušanić, 2009) mjeri opštu religioznost kroz ispitivanje prisustva religiozni uvjerenja, ponašanja, iskustava. Veće slaganje sa tvdnjama ukazuje na veću religioznost. Koristili smo i dvije jednoajtemske varijable: zadovoljstvo podjelom obaveza u zajednici, te zadovoljstvo seksualnim aspektom veze.

Rezultati

Tabela 1

Proste i semiparcijalne korelacije partnerskog zadovoljstva u braku

Partnersko zadovoljstvo					
	Žena		Muževa		
	<i>r</i>	(<i>sr</i>)	<i>r</i>	(<i>sr</i>)	
Rodni odnosi M	.35*	(.24)	.34*	(.20)	Jasnoća podjele obaveza M
Zadovoljstvo podjelom obaveza Ž	.35*	(.17)	.32*	(.10)	Zadovoljstvo podjelom obaveza M
Seksualno zadovoljstvo Ž	.32*	(.14)	.32*	(.27)	Rodni odnosi M
Jasnoća podjele obaveza M	.32*	(.21)	.28*	(.09)	Seksualno zadovoljstvo Ž
Rodni odnosi Ž	.27*	(.17)	.25*	(.07)	Zadovoljstvo podjelom obaveza Ž
Jasnoća podjele obaveza Ž	.17	(-.04)	.25*	(.10)	Religioznost Ž
Zadovoljstvo podjelom obaveza M	.14	(-.03)	.24*	(.17)	Seksualno zadovoljstvo M
Seksualno zadovoljstvo M	.14	(.10)	.18	(.07)	Religioznost M
Religioznost Ž	.11	(-.03)	.16	(-.02)	Jasnoća podjele obaveza Ž
Religioznost M	.10	(.15)	.14	(.07)	Rodni odnosi Ž

Napomene. * $p < .05$. *sr* = semiparcijalni koeficijent korelacije. Ž = žene. M = muševci.

Odabrani set prediktora snažno objašnjava dijadno partnersko zadovoljstvo kako za žene ($R^2 = .39$, $F(10, 47) = 2.99$, $p = .005$), tako i za muškarce ($R^2 = .40$, $F(10, 47) = 3.10$, $p = .004$). Tabela 1 prikazuje proste korelacije, ali i semiparcijalne korelacije sa kriterijumskom varijablom, koje ukazuju na jedinstvene doprinose unutar međusobno koreliranog skupa prediktora. Najbitniji prediktori zadovoljstva žena dijadnim odnosom su muževljevi stavovi o rodnom odnosima i njihova percepcija jasnoće podjele poslova, te vlastita percepcija rodne odnosa, zadovoljstvo

podjelom obaveza i seksualnim životom. Među nizom varijabli koje su značajno povezani sa zadovoljstvom partnerskih odnosa muževa, ponovo se izdvajaju muževljevi stavovi o rodnim odnosima, dok vidljive unikne doprinose imaju i vlastita percepcija jasnoće podjele obaveza, te zadovoljstvo seksualnim aspektom veze.

Diskusija i zaključci

Jedan od glavnih nalaza našeg istraživanja pokazuje da se partnersko zadovoljstvo i žena i muževa može najbolje predvidjeti uz pomoć egalitarnosti rodnih stavova muža. Ovaj nalaz je u skladu sa nekim ranijim istraživanjima (npr. Bouen & Ortner, 1983), koja pokazuju da je kvalitet braka značajno opadao u slučajevima kad muškarci imaju tradicionalne, a žene liberalne stavove u pogledu rodnih uloga. Takođe, i neka skorija istraživanja kod nas pokazuju da se egalitarnost rodnih uloga pojavljuje kao bitan faktor u organizaciji svakodnevnog života modernih porodica (Dušanić, 2012). Drugi faktor koji se pojavljuje je jasnoća podjele poslova u bračnoj zajednici. Ovaj faktor je posebno bitan za muževe, jer se ispostavilo da što su njima jasnije definisane obaveze u braku, to su brakom zadovoljniji oni, ali i njihove supruge. Očigledno je da se varijabla jasnoće pojavljuje kao važan pokazatelj u kojoj mjeri je podjela posla važna za funkcionisanje braka, a posebno porodica sa djecom. Savremena porodica najčešće obuhvata partnere koji su oboje zaposleni, te podrazumijeva dosta organizacije porodičnog života sa djecom. Sa promjenama u savremenom životu i činjenici da danas oba supružnika obično rade, dolazi do potrebe da se shvatanje podjele bračnih i porodičnih obaveza redefiniše u odnosu na tradicionalno shvatanje. Očigledno je da muževima često nije najjasnije koje porodične obaveze treba da obavljaju, a vidimo da se dogovor oko ovih obaveza pokazuje kao značajan faktor bračne uskladenosti. Što se tiče ostalih varijabli, vidjeli smo da zadovoljstvo seksualnim životom i žena i muževa predstavlja relativno bitan prediktor zadovoljstva, što je u skladu sa zdravorazumskim pretpostavkama, ali i ranijim istraživanjima (Radmen & Glik, 2008). Religioznost nije u jakoj vezi sa bračnim zadovoljstvom, ali ipak postoji povezanost, posebno kad je u pitanju religioznost muževa. Ovaj nalaz je u skladu sa ranijim istraživanjima (npr. Argajl, 2000; Viter et al., 1985), a ima veze sa činjenicom da je institucija braka u samim temeljima monoteističkih religija. U našem istraživanju sociodemografske varijable nisu pokazale značajne veze sa partnerskim zadovoljstvom u bračnom odnosu.

Ograničenja dobijenih nalaza prvenstveno su vezana za odluke o izboru uzorka i dizajna istraživanja. Uzorak je prigodan, što nam sužava mogućnost generalizacije zaključaka. Drugo, naša studija je korelaciona, što nas ograničava u smislu donošenja zaključaka o kauzalnosti navedenih veza. Longitudinalna studija partnerskih veza prije braka i u braku bi otkrila dosta zanimljivih činjenica o dinamici odnosa, ali bi podrazumijevalo značajno osipanje uzorka, te dosta vremena i materijalnih sredstava.

Ako se vratimo na glavne rezultate, istakli bismo jasnoću podjele obaveza i egalitarnost rodni odnosa kao najvažnije prediktore partnerskog zadovoljstva u braku. Ove činjenice su bitne, ne samo sa teorijske strane, kao novosti u istraživanju bračnih odnosa u našem kontekstu, već i sa savjetodavne strane. Naime, bračna uskladenost očigledno ne može biti definisana samo ličnim zadovoljstvom (npr. seksualnim) ili uskladenošću vrijednosnih orijentacija (npr. religioznost), već podrazumijeva i uskladenost svakodnevnih obaveza oko domaćinstva i djece. Ovaj nalaz bi trebalo da imaju u vidu i koriste oni koji se bave bračnim savjetovanjem.

Literatura

- Argyle, M. (2000). *Psychology and religion*. NewYork: Routledge.
- Bradbury, T.N. i Fincham, F.D. (1991). A contextual model for advancing the study of marital interaction. In G.J.O. Fletcher & F.D. Fincham (Eds.), *Cognition in close relationships* (pp. 127-147). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bowen, G.L. i Orthner, D.K. (1983). Sex-role congruency and marital quality. *Journal of Marriage and the Family*, 5(1), 223-230.
- Čudina, M. i Obradović J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga
- Dušanić, S. (2012). *Muškarci i rodni odnosi u BiH*. Banjaluka: Perpetuum mobile.
- Karney, B. R. i Bradbury, T. N. (1995). The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, method, and research. *Psychological Bulletin*, 118, 3-34.
- King, L. A. i King, D. W. (1993). *Sex-role egalitarianism scale: Technical manual*. Port Huron, MI: SIGMA Assessment Systems, Inc.

- Hawkins, J. L. (1968). Associations between companionship, hostility and marital satisfaction. *Journal of Marriage and the Family*, 30, 647-650
- Hill, R. (1949). *Families under stress: Adjustment to the crises of war separation and reunion*. New York: Harper & Brothers
- Kamenov, Ž. i Delač, I. (2007). Stavovi srednjoškolaca prema braku i razvodu s obzirom na cjelovitost obitelji i kvalitetu odnosa među roditeljima. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Kirkpatrick, C. (1963). *The family: a process and institution*. New York: Ronald Press.
- Obradović, J. i Čudina-Obradović, M. (1998). Bračna kvaliteta: poimanje, uzroci i posljedice. *Društvena istraživanja*, 7(4-5), 659-682. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Rudman, L. A. & Glick, P. (2008). *The social psychology of gender: How power and intimacy shape gender relations*. New York, NY: Guilford Press.
- Spanier, G. B. (1976). Measuring dyadic adjustment: New scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family*, 38, 15–28.
- Thibaut, J. W. i Kelley, H. H. (1959). *The social psychology of groups*. New York: Wiley.
- Witter, R. A., Stock, W. A., Okun, M. A., & Haring, M. J. (1985). Religion and subjective well-being in adulthood: a quantitative synthesis. *Review of Religious Research*, 26, 332-342.

BASIC PERSONALITY TRAITS AS PREDICTORS OF ATTITUDES TOWARDS STIGMATIZED GROUPS

Maša Pavlović¹ & Danka Purić

Psychology Department, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

This study explores the predictive power of “Big Five” personality dimensions in predicting attitudes towards two stigmatized groups: (1) homosexuals and (2) obese persons. We employed NEO PI-R personality inventory to register basic personality dimensions and semantic differentials to measure attitudes toward homosexuals and obese persons. Results of multiple regression analyses indicated that attitudes toward homosexuals were best predicted by Openness to Experience and Agreeableness, while Extraversion and Agreeableness were best predictors of attitudes toward obese persons. More precisely, people who obtained higher scores on these personality dimensions were more likely to hold positive attitudes towards the members of these stigmatized groups. We compare the obtained results with previous empirical findings and discuss differences between the two stigmatized groups that could have led to the obtained pattern of results.

Key words: *attitudes, prejudice, personality dimensions, homosexuals, obese persons*

Introduction

Prejudice research has long been considered a social (vs personal) domain which led to underestimation of prejudice-relevant individual differences in the field (see Hodson, 2009). Relatively recently, a new stream of research has emerged that, in addition to social factors, includes personality dimensions to explain phenomena in the area of prejudice (e.g. Ekehammar & Akrami, 2007; Ekehammar, Akrami & Yang-Wallentin, 2009; Hodson, Hogg & MacInnis, 2009). Within this field, Sibley and Duckitt (2008) conducted a meta-analysis of studies that examined relations

¹ masha.pavlovic@gmail.com

between prejudice and personality, and reached the conclusion that prejudice is primarily predicted by two dimensions: low Openness to experience and low Agreeableness.

Sibley and Duckitt (2008) indicated that most studies included in their meta-analysis investigated relationships between personality and sexism and racism, as well as prejudice toward ethnic minorities. In other words, there are still numerous prejudice domains in which this relation is yet to be explored. Different subsets of personality factors might be relevant for different types of stigma and there is need for additional research to test this possibility.

Relying on the conclusions of Sibley and Duckitt's (2008) meta-analysis, we conducted this study with the goal to explore the predictive power of "Big Five" personality dimensions in two relatively under investigated domains of prejudice: (1) prejudice toward obese people and (2) prejudice toward persons of homosexual orientation.

Method

Participants and procedure. The sample consisted of 137 psychology students from the Faculty of Philosophy at the University of Belgrade. There were 12% of males in the sample and the average age was 20 years ($SD = 1.14$). All students took part in the research voluntarily, in exchange for course credit. The data collection procedure was conducted in two phases: NEOPI-R personality inventory was administered in the first phase and attitude measures in the second.

Instruments. **Revised NEO Personality Inventory** (Knežević, Džamonja-Ignjatović & Đurić-Jočić, 2004). NEOPI-R measures five basic personality dimensions – Neuroticism, Extraversion, Openness to experience, Agreeableness and Conscientiousness. Every trait is represented by six facets, each containing eight 5-point Likert scale items, adding up to a total of 240 items. **Semantic differential scales** (Crites, Fabrigar & Petty, 1994). The affective semantic differential scale assessing attitudes towards homosexuals (SDA-H) comprised eight bipolar items, rated on a scale from 1 to 7 (1 indicating full agreement with the left adjective and 7 indicating full agreement with the right), while the cognitive scale (SDC-H)

comprised seven bipolar items rated in the same manner (all items can be seen in the Appendix). Attitudes towards obese persons were measured using the same two semantic differential scales – affective (SDA-O) and cognitive (SDC-O) semantic differential. Higher scores corresponded to more positive attitudes on all scales.

Results

Table 1 shows means, standard deviations and measures of distribution normality for all of the used variables. Measures that deviated from normality were normalized using Blom's ranking method.

Table 1

Means, standard deviations and measures of distribution normality for personality traits and attitudes

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>ZSk</i>	<i>ZKu</i>
Neuroticism	90.64	29.25	1.48	-0.44
Extraversion	113.68	22.82	-2.02*	-0.39
Openness	129.82	21.17	-1.35	-0.02
Agreeableness	121.66	21.78	-1.40	-0.46
Conscientiousness	126.35	25.14	-2.86**	1.61
SDA-H	4.09	.89	.249	3.73**
SDC-H	4.53	.93	-1.31	1.51
SD-H	4.29	.84	-.75	2.94**
SDA-O	4.20	.945	1.45	2.81**
SDC-O	4.44	.88	-.27	1.43
SD-O	4.31	.84	1.41	.90

* $p < .05$, ** $p < .01$

Due to high correlations between affective and cognitive attitude measures for both attitudes towards homosexuals and obese persons ($r = .717$, $p < .001$ and $r = .681$, $p < .001$, respectively) and the excellent internal consistency of aggregated affective

and cognitive scales ($\alpha = .929$ and $\alpha = .926$ for SD-H and SD-O, respectively), general attitudinal measures were used instead of separate affective and cognitive measures in subsequent analyses. Correlations of personality traits with attitude measures are given in Table 2.

Table 2

Correlations of personality traits and attitude measures

	<i>SDA-H</i>	<i>SDC-H</i>	<i>SD-H</i>	<i>SDA-O</i>	<i>SDC-O</i>	<i>SD-O</i>
Neuroticism	.061	-.054	.007	-.195*	-.211*	-.220*
Extraversion	.079	.143	.119	.236**	.252**	.265**
Openness	.306**	.210*	.281**	.171*	.113	.158
Agreeableness	.300**	.333**	.341**	.373**	.357**	.399**
Conscientiousness	-.097	-.022	-.066	.186*	.083	.152

* $p < .05$, ** $p < .01$

Two regression analyses were performed on the data, one for predicting attitudes towards homosexuals and the other for predicting attitudes towards obese persons (aggregated attitude measures). Big Five personality dimensions were used as predictors in both analyses and were entered simultaneously. As can be seen in Table 3, both attitudes could be predicted by personality traits, with a moderate percentage of explained variance. Traits that significantly predicted SD-H were Openness and Conscientiousness, while significant predictors of SD-O were Extraversion and Agreeableness.

Table 3

Regression analyses for predicting SD-H and SD-O with personality dimensions

	<i>SD-H</i>	<i>SD-O</i>
β		
Neuroticism	.05	-.07
Extraversion	.13	.21*
Openness	.18**	.01
Agreeableness	.34**	.37**
Conscientiousness	-.11	-.01
R ²	0.19	0.22
F	6.26**	7.32**

* $p < .05$, ** $p < .01$

Discussion

Previous studies also found Agreeableness and Openness to Experience to be the most relevant personality factors in predicting prejudice (Ekehammar & Akrami, 2007; Ekehammar et al., 2009; Hodson et al., 2009; Sibley & Duckitt, 2008). This combination of traits is generally considered most relevant for determining different types of social attitudes. People scoring high on these two dimensions are progressive, untraditional and tolerant toward diversity, as well as generous, kind and ready to help others (Đurić-Jočić, Džamonja-Ignjatović & Knežević, 2004). They are likely to hold progressive social attitudes toward different minority groups, including homosexuals.

On the other hand, high Agreeableness and Extraversion represent the combination of traits that determines the style of social interaction. Persons scoring high on these traits are warm, kind, compassionate and merciful. They enjoy being with others and communicate with them in a non-intimidating, cooperative way (Đurić-Jočić et al., 2004). The present study indicates that individuals with this personality profile are likely to demonstrate positive attitudes toward obese people.

The pattern of results obtained in this study suggests that different subsets of personality factors might be relevant for different types of stigma. Several potential

factors might underpin the differences in stigma between obese and homosexual persons. We propose three such factors:

Visibility of group membership. Obese persons are generally immediately recognized as such, while the same does not apply for homosexual persons. Perception of obese persons could therefore be more under the influence of the person's general social interaction style, while the attitude toward homosexuals remains in the domain of prejudice-related traits.

Perceived controllability of group membership. While obesity is usually considered to be under person's control, sexuality is not. Homosexual persons might thus be perceived and treated as more vulnerable than obese persons.

Public status and media attention related to group membership. Unlike obese persons, homosexuals are in many countries deprived of realization of various human rights (e.g., right to marriage, adoption, etc), leading governments and/or nongovernmental organizations to recognize this as an important social problem. This might influence how ordinary people perceive this group by placing it in the political domain.

Further research should strive to systematically vary types/dimensions of stigma (e.g., controllability) and measure its influence on relationships between prejudice and personality factors. Furthermore, future studies should try to broaden the scope of these findings by testing relationships between prejudice and personality factors in other prejudice domains (e.g., prejudice toward persons suffering from mental disorders) and by using measures other than self-report (i.e., implicit measures).

Literature

- Crites, S. L., Fabrigar, L. R., & Petty, R. E. (1994). Measuring the affective and cognitive properties of attitudes: Conceptual and methodological issues. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(6), 619-634. doi: 10.1177/0146167294206001
- Đurić-Jočić, D., Džamonja-Ignjatović, T., & Knežević, G. (2004). *Neo Pi-R: Primena i interpretacija*. Beograd: Društvo psihologa Srbije

- Ekehammar, B., & Akrami, N. (2007). Personality and prejudice: From Big Five personality factors to facets. *Journal of Personality*, 75(5), 899-926. doi: 10.1111/j.1467-6494.2007.00460.x
- Ekehammar, B., Akrami, N., & Yang-Wallentin, F. (2009). Ethnic prejudice: A combined personality and social psychology model. *Individual Differences Research*, 7(4), 255-264.
- Hodson, G. (2009). The puzzling person–situation schism in prejudice research. *Journal of Research in Personality*, 43(2), 247-248. doi:10.1016/j.jrp.2008.12.035
- Hodson, G., Hogg, S. M., & MacInnis, C. C. (2009). The role of “dark personalities” (narcissism, Machiavellianism, psychopathy), Big Five personality factors, and ideology in explaining prejudice. *Journal of Research in Personality*, 43(4), 686-690. doi: 10.1016/j.jrp.2009.02.005
- Knežević, G., Džamonja-Ignjatović, T., & Đurić-Jočić, D. (2004). *Petofaktorski model ličnosti*. Beograd: Društvo psihologa Srbije
- Sibley, C. G., & Duckitt, J. (2008). Personality and prejudice: A meta-analysis and theoretical review. *Personality and Social Psychology Review*, 12(3), 248-279. doi: 10.1177/1088868308319226

Appendix

Table 4
Semantic differential scales applied in measuring attitudes toward homosexual and obese persons

Affective semantic differential scale		Cognitive semantic differential scale	
hateful	love	useless	useful
sad	delighted	foolish	wise
annoyed	happy	unsafe	safe
tensed	calm	harmful	beneficial
bored	excited	worthless	valuable
angry	relaxed	imperfect	perfect
disgusted	acceptance	unhealthy	wholesome
sorrow	joy		

POVEZANOST UVERENJA O PARTNERSKOM ODNOSU SA ISKUSTVOM TRPLJENJA PARTNERSKOG NASILJA U ADOLESCENTNOM PERIODU

Sanja Batić¹

Filozofski fakultet, UNS

Milisav Milinković

UG „Crvena linija” Novi Sad

Istraživanjem se proveravalo da li su uverenja o partnerskom odnosu povezana sa ličnim iskustvom trpljenja partnerskog nasilja u adolescenciji. Upitničkim istraživanjem ispitan je prigodan uzorak od 450 srednjoškolaca iz kojeg je izdvojen rodno neujednačen poduzorak od 238 mladih sa iskustvom romantične veze (74% devojaka). Pored opštih pitanja upitnik je sadržao Skalu za ocenu učestalosti trpljenja partnerskog nasilja i Skalu uverenja o partnerskom odnosu konstruisanih za ovo istraživanje. Metodom glavnih komponenti sa Promaks rotacijom određeni su faktori za obe skale. Stavke prve skale su redukovane na faktore: Kontrola i izolacija, Psihičko, Seksualno i Fizičko nasilje, a druge na Uverenja o partnerskom nasilju i Uverenja o zdravom partnerskom odnosu. Potvrđena je povezanost uverenja o partnerskom odnosu i stepena doživljavanja partnerskog nasilja. Ispravnija uverenja o manifestacijama partnerskog nasilja su povezana sa stepenom doživljavanja psihičkog nasilja, a ispravnija uverenja o manifestacijama zdravog partnerskog odnosa su povezana sa manjim stepenom doživljavanja psihičkog i fizičkog nasilja. Rezultati ukazuju da realna uverenja o zdravoj vezi štite, a upoznatost sa manifestacijama nasilnog odnosa povećava ranjivost na partnersko nasilje, a potvrđuju nalaze studija da mladići trpe više fizičkog partnerskog nasilja.

Ključne reči: doživljavanje partnerskog nasilja, uverenja o partnerskom nasilju, adolescencija

¹ sanja.batic@gmail.com

Uvod

Jedan od razvojnih zadataka mladih je formiranje romantične veze, za šta je potreban niz socijalnih veština razrešavanja konflikata koji mogu dovesti do nasilnog ponašanja (Kapor-Stanulović, 1988). Definicije nasilja u partnerskim vezama obuhvataju fizičke, seksualne ili psihološke aspekte kontrole ili dominacije koje rezultiraju povređivanjem druge osobe (Wekerle & Wolfe, 1999). Brojna upitnička istraživanja ukazuju da je sve učestaliji obrazac obostranog nasilja, a sledi ga nasilje devojaka prema mladićima (Wekerle & Wolfe, 1999; Ajduković, Löw & Sušac, 2011). Nalazi novih socio-psiholoških istraživanja na opštoj populaciji koji utvrđuju da žene sklonije manifestaciji fizičkog partnerskog nasilja metodološki odstupaju od feministički koncipiranih istraživanja baziranih na institucionalno zabeleženoj viktimizaciji od strane muškaraca (Archer, 2000; Straus, 2009). Međutim, ovi nalazi su u suprotnosti sa rodnim stereotipima koji implicitno opravdavaju korišćenje nasilja od strane muškaraca u slučaju sukoba (Wekerle & Wolfe, 1999). Istraživanja pokazuju da su pogrešna uverenja o zdravom partnerskom odnosu povezana sa partnerskim nasiljem, a devojke koje tvrde da ređe doživljavaju nasilje imaju iskrivljenija uverenja o partnerskim vezama usled čega ne prepoznaju da trpe nasilje (Ajduković et al., 2011).

Istraživanjem je proverena povezanost uverenja o partnerskom odnosu sa ličnim iskustvom trpljenja partnerskog nasilja u adolescenciji. Očekivalo se da će realnija uverenja imati zaštitnu ulogu u pogledu stepena doživljavanja partnerskog nasilja dok će pogrešna uverenja povećati ranjivost mladih osoba.

Metod

Istraživanje je sprovedeno u novosadskim srednjim školama tokom decembra 2014. godine u okviru projekta „Prevenција nasilja u adolescentskim vezama”. Eksplorativnim upitničkim istraživanjem ispitan je prigodan uzorak od 450 učenika iz kojeg je izdvojeno 238 mladih (prosečne starosti 16.79 godina) koji su do tada imali iskustvo romantične veze. Ekstrahovani uzorak je bio rodno neujednačen (74% devojaka). Nedostajući podaci su zamenjeni metodom maksimizacije očekivanja.

Upitnik je, pored opštih pitanja, sadržao Skalu za ocenu učestalosti trpljenja partnerskog nasilja i Skalu uverenja o partnerskom odnosu konstruisanih za ovo istraživanje. Metodom glavnih komponenti sa Promaks rotacijom potvrđena je faktorska validnost obe skale, skri testom je utvrđena značajnost faktora, a njima određeni faktorski skorovi su korišćeni u daljnjoj analizi.

Skalu za ocenu učestalosti trpljenja partnerskog nasilja čini 20 stavki praćenih petostepenom Likertovom skalom. Pomoću nje su određeni faktori Kontrola i izolacija ($\lambda=4.36$), Psihičko nasilje ($\lambda=4.13$), Seksualno nasilje ($\lambda=2.58$) i Fizičko nasilje ($\lambda=3.36$) koji obuhvaćaju 56% ukupne varijanse. Pouzdanost skale je zadovoljavajuća ($\alpha_c=.86$). Kontrolu i izolaciju najviše određuju stavke koje se tiču ograničavanja ili kontrole druženja s drugim osobama ili kretanja od strane partnera/ke. Psihičko nasilje karakteriše nazivanje partnera pogrdnim imenima ili omalovažavanje. Seksualno nasilje operacionalizuju stavke koje se tiču neželjenog dodirivanja ili intimnih odnosa. Korelacije među sva četiri faktora su značajne. Najviša korelacija je opažena za vezu između Fizičkog i Psihičkog nasilja ($r=.43$, $p<0.01$), a najslabija za vezu Kontrole i ograničavanja i Seksualnog nasilja ($r=.13$, $p<0.01$).

Skalu uverenja o partnerskom odnosu čini 50 stavki na koje se odgovara pomoću petostepene Likertove skale. Pouzdanost skale je zadovoljavajuća ($\alpha_c=.95$). Pomoću nje su određeni faktori nazvani Uverenja o manifestacijama partnerskog nasilja ($\lambda=14.40$) i Uverenja o zdravom partnerskom odnosu ($\lambda=13.94$) koji obuhvaćaju 49% ukupne varijanse, a korelacija među njima iznosi 0.40. Veći skorovi na prvom faktoru ukazuju na bolje prepoznavanje partnerskog nasilja, a najveća zasićenja imale stavke „Partner/ka mi naređuje šta da radim“, „Partner/ka me krivi me bez razloga.“ i „Partner/ka me ponekad ismeva pred drugima“. Veći skor na drugom faktoru ukazuje na prepoznavanje zdravog odnosa i najbolje ga opisuju stavke „Partner/ka poštuje moju ličnost“, „Otvoreno razgovaramo o problemima.“ i „Slušamo jedno drugo.“.

Rezultati

Multivarijantnom analizom kovarijanse utvrđena je povezanost uverenja o manifestacijama partnerskog nasilja ($\Lambda_w=.95$, $F(4:231)=3.30$, $p<.05$) i roda ($\Lambda_w=.94$, $F(4:231)=3.65$, $p<.01$) sa stepenom njegovog doživljavanja dok su uverenja o zdravom partnerskom odnosu bila marginalno značajan prediktor ($\Lambda_w=.96$, $F(4:231)=2.22$, $p=.07$). Pregled jačine i značajnosti doprinosa prediktora prikazan u Tabeli 1 ukazuje da mladi koji imaju ispravnija uverenja o manifestacijama partnerskog nasilja izveštavaju o većem stepenu doživljavanja psihičkog nasilja ($\beta=.12$, $p<.05$), a marginalno značajno i o većem iskustvu seksualnog nasilja ($\beta=.09$, $p<.07$). S druge strane mladi koje imaju ispravnija uverenja o manifestacijama zdravog partnerskog odnosa izveštavaju o manjem stepenu doživljavanja psihičkog ($\beta=-.17$, $p<.01$) i seksualnog nasilja ($\beta=-.11$, $p=.07$). Mladići više izveštavaju o doživljavanju fizičkog nasilja ($\beta=.42$, $p<.01$).

Tabela 1

Značajnost doprinosa uverenja objašnjenju dimenzija partnerskog nasilja

Prediktor	Kriterijum	β	SE(β)	t	p
Uverenja o manifestacijama partnerskog nasilja	Kontrola ograničenja	-0.11	0.07	-1.59	0.11
	Psihičko nasilje	0.12	0.06	2.08	0.04
	Seksualno nasilje	0.09	0.05	1.82	0.07
	Fizičko nasilje	0.04	0.06	0.65	0.51
Uverenja o zdravom partnerskom ponašanju	Kontrola ograničenja	-0.13	0.08	-1.66	0.10
	Psihičko nasilje	-0.18	0.07	-2.64	0.01
	Seksualno nasilje	-0.11	0.06	-1.81	0.07
	Fizičko nasilje	-0.12	0.07	-1.69	0.09
Rod	Kontrola ograničenja	-0.01	0.15	-0.03	0.97
	Psihičko nasilje	-0.06	0.13	-0.47	0.64
	Seksualno nasilje	0.15	0.11	1.33	0.18
	Fizičko nasilje	0.42	0.14	3.08	0.00

Diskusija

Rezultati ukazuju da realna uverenja o zdravoj vezi štite, a upoznatost sa manifestacijama nasilnog odnosa povećava vulnerabilnost na trpljenje partnerskog nasilja. Dobijeni obrazac veza je objašnjiv većom spremnošću mladih koji bolje prepoznaju nasilne obrasce da prepoznaju nasilje u svojim vezama. Ispitanici koji su uspješnije prepoznavali partnersko nasilje, uspješnije su prepoznavali adekvatan partnerski odnos. Istraživanje potvrđuje nalaze dosadašnjih studija na opštoj populaciji da mladići trpe više fizičkog partnerskog nasilja, što je objašnjivo većom rodnom ravnopravnošću, ali i konfliktnošću adolescentnih veza. U istraživanju nije utvrđen uobičajen nalaz da su mladići skloniji pribegavanju seksualnom nasilju. Ograničenje rezultata ove studije proizlazi iz prigodnog uzorka sakupljenog na teritoriji samo jednog grada koji je uz to rodno neujednačen. Rezultat da mladići više trpe fizičko nasilje je više kvantitativnog karaktera, a za ispravniju ocenu bilo bi potrebno uvesti i poređenje u kvalitativnim aspektima, kao što su jačina udarca i težina ozlede. Takođe, problem je i u izbegavanju mladih da priznaju da doživljavaju nasilje koje je dodatno ograničeno i nedostatkom znanja o zdravom partnerskom odnosu. Ovo istraživanje potvrđuje da upoznavanje mladih sa funkcionisanjem zdravih veza u okviru preventivnih programa može imati efekat na jačanje kapaciteta mladih da promene neadekvatnu partnersku vezu.

Literatura

- Ajduković, D., Löw, A. i Sušac, N. (2011). Rodne razlike i predviđanje nasilja u mladenačkim vezama. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(3), 527-553.
- Archer, J. (2000). Sex differences in aggression between heterosexual partners: A metaanalytic review. *Psychological Bulletin*, 126(5), 651–680.
- Kapor-Stanulović, N. (1988). *Na putu ka odraslosti: psihički razvoj i psihosocijalni aspekti zdravlja mladih*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Straus, M. A. (2009). Gender symmetry in partner violence: Evidence and implications for prevention and treatment. In D. J. Whitaker & Lutzker, J. R. (Eds.). *Preventing partner violence: Research and evidence-based intervention strategies* (pp. 245-271). Washington D.C.: American Psychological Association

Wekerle, C., & Wolfe, D. A. (1999). Dating violence in mid-adolescence: Theory, significance, and emerging prevention initiatives. *Clinical psychology review*, 19(4), 435-456.

PREFERENCIJA ŽIVOTNIH STILOVA KOD SREDNJOŠKOLACA I NJIHOVA POVEZANOST SA POLOM, ŠKOLSKIM USPEHOM I OBRAZOVANJEM RODITELJA

Marija Mladenovska-Dimitrovska¹

SOU Taki Daskalo, Bitolj, Makedonija

Aleksandar Dimitrovski

OU Krste P. Misirkov, Bitolj, Makedonija

Cilj istraživanja je utvrđivanje preferencija životnih stilova kod srednjoškolaca, kao i utvrđivanje razlika u preferenciji između ispitanika s obzirom na pol, školski uspeh i obrazovanje roditelja. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 237 ispitanika, učenika srednjih škola u Bitolju. Korišćena je Skala za merenje vrednosnih orijentacija Popadića (1995). Rezultati su pokazali da je najpreferiraniji životni stil porodično-sentimentalni, što znači da je porodica jedna od dominantnih vrednosti, slede utilitarni životni stil, egoistička i hedonistička orijentacija. Najmanje preferirani životni stilovi su: orijentacija na popularnost, orijentacija na moć i saznavni životni stil. Nisu utvrđene značajne razlike u pogledu preferencija životnih stilova kod ispitanika različitog pola, sa uzuzetkom na orijentaciju na popularnost, koju više vrednuju devojke. Učenici slabijeg uspeha više preferiraju hedonističku orijentaciju i orijentaciju na popularnost, dok učenici koji imaju bolji uspeh više vrednuju saznavni životni stil. Učenici čiji su roditelji obrazovaniji više preferiraju saznavni životni stil od učenika čiji roditelji imaju niži stepen obrazovanja.

Ključne reči: srednjoškolci, vrednosne orijentacije, životni stil

¹ m.dimitrovska@yahoo.com

Uvod

Proučavanje vrednosnih orijentacija i preferencija životnih stilova je vrlo važno, jer oni predstavljaju činioce koji usmeravaju i motivišu ponašanje pojedinaca i društvenih grupa. Vrednosti su trajno verovanje da je specifičan način ponašanja ili življenja lično ili društveno poželjniji u odnosu na suprotni način ponašanja ili življenja (Rokić, 1973, prema Rejk & Edkok, 1978). Neki autori prave distinkciju između pojmova vrednosti i vrednosne orijentacije. Pod vrednostima se podrazumevaju odnosi prema osnovnim društvenim idejama i normama, odnosno, prema relativno opštim i apstraktnim objektima, a pod vrednosnim orijentacijama opšti načini delovanja i ponašanja pojedinaca u različitim situacijama (Rot i Havelka, 1973, prema Havelka, 1975). Drugi autori smatraju da su vrednosti i vrednosne orijentacije sinonimi, a razlika je u tome što vrednosti podrazumevaju više artikulisanu, određeniju koncepciju o poželjnom, a vrednosne orijentacije su široki, manje artikulisani sistem uverenja, manje izoštrana koncepcija o poželjnom (Kuzmanović, 1995).

Sistem vrednosti determiniše ponašanje pojedinca, tj. određuje njegov životni stil. Pitanje preferiranja načina života podrazumeva da osoba ima neku ideju o mogućem načinu ili načinima življenja, i zato se ovaj pojam kao način života kojem se teži može shvatiti kao vrednosna orijentacija (Kuzmanović, 1986). Stoga, pod vrednosnim orijentacijama se podrazumevaju opštiji ciljevi, a pod stilom života način ostvarivanja tih ciljeva (Kuzmanović, 1986). Preferirani životni stil nije samo pod uticajem vrednostima, nego zavisi i od karakteristike ličnosti (Popadić, 1995). Neki autori smatraju da životni stilovi predstavljaju operacionalizaciju vrednosti. Stoga, životni stilovi su relevantni kriterium za određivanje vrednosnih orijentacija.

Cilj ovog istraživanja je utvrđivanje zastupljenosti pojedinih životnih stilova kod srednjoškolaca, kao i utvrđivanje razlika u preferenciji između ispitanika s obzirom na pol, školski uspeh i obrazovanje roditelja.

Metod

Uzorak. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 237 ispitanika, učenika srednjih škola u Bitolju. U uzorku je bilo 48,8% mladića i 51,2% devojaka. U odnosu na stepena obrazovanja roditelja podaci su sledeći: osnovno obrazovanje su završili

8% očeva i 10.1% majki, srednje obrazovanje 51,9% očeva i 53,9% majki, više ili visoko obrazovanje su završili 40,1% očeva i 36% majki.

Instrumenti. Korišćena je Skala za merenje vrednosnih orijentacija Popadića (1995), koja sadrži 10 vrednosnih orijentacija: porodično-sentimentalna, altruistička, saznajna, utilitarna, egoistička, hedonistička, religiozno-tradicionalna, orijentacija na popularnost, prometejski aktivizam i orijentacija na moć. Petostepena skala sadrži prihvatanja pojedinih vrednosnih orijentacija Likertovog tipa.

Rezultati

Na osnovu deskriptivnih pokazatelja, u odnosu na preferencije pojedinih životnih stilova, dobili smo sledeće rezultate:

Tabela 1

Aritmetičke sredine, standardne devijacije i rangovi

Životni stilovi	M	SD	rangovi
Porodično-sentimentalni	4,48	0,69	1
Altruistički	3,59	0,83	6
Saznajni	3,40	1,05	8
Utilitarni	4,41	0,69	2
Orijentacija na popularnost	3,09	1,22	10
Egoistička orijentacija	4,00	0,80	3,5
Prometejski aktivizam	3,44	0,98	7
Hedonistička orijentacija	4,00	0,93	3,5
Religiozno-tradicionalni	3,89	1,07	5
Orijentacija na moć	3,30	0,17	9

Prema dobijenim rezultatima najpreferiraniji životni stil u uzorku u celini je porodično-sentimentalni stil, zatim sledi utilitarni, što odražava potrebu za materijalnom sigurnošću, što je u vreme ekonomske krize izraženije, dok preferencija egoističke i hedonističke orijentacije odražava sklonost mladih ljudi ka

zadovoljavanju svojih potreba, hedonizma i uživanja. Najmanje preferirani životni stilovi su: orijentacija na popularnost, orijentacija na moć i saznavni životni stil, što znači da kod mladih ljudi nedostaje inicijativa za učenje, za sticanje znanja i istraživanja (Tabela 1).

Tabela 2

Razlike u preferencijama životnih stilova kod ispitanika različitog pola

Životni stilovi	pol	M	SD	t-test	df	Sig.
Porodično-sentimentalni	M	4.42	.615	-1.020	235	.309
	Ž	4.52	.727			
Altruistički	M	3.55	.856	-.539	235	.591
	Ž	3.61	.810			
Saznavni	M	3.46	1.094	.695	235	.487
	Ž	3.36	1.032			
Utilitarni	M	4.46	.717	.843	235	.400
	Ž	4.38	.667			
Orijentacija na popularnost	M	2.87	1.203	-2.684	235	.008*
	Ž	3.30	1.238			
Egoistička orijentacija	M	3.98	.889	-.268	235	.789
	Ž	4.01	.741			
Prometejski aktivizam	M	3.41	1.007	-.321	235	.749
	Ž	3.46	.972			
Hedonistička orijentacija	M	4.07	.935	.806	235	.421
	Ž	3.97	.924			
Religiozno-tradicionalni	M	3.74	1.098	-1.743	235	.083
	Ž	3.99	1.038			
Orijentacija na moć	M	3.28	1.225	-.219	235	.827
	Ž	3.32	1.165			

p<.05 *; p<.01 **

Nisu utvrđene statistički značajne razlike u preferencijama životnih stilova kod učenika različitog pola, sa uzuzetkom na orijentaciju na popularnost, gde postoji značajna razlika između dečaka i devojaka, u korist devojaka (Tabela 2).

U odnosu na školski uspeh, izračunali smo Pirsonov koeficijent korelacije i utvrdili da postoji značajna negativna korelacija kod hedonističke orijentacije ($r=-0.24$, $p<.01$) i kod orijentacije na popularnost ($r=-0.13$, $p<.05$), što znači da učenici slabijeg uspeha više preferiraju hedonističku orijentaciju i orijentaciju na popularnost, dok učenici koji imaju bolji uspeh više preferiraju saznanj žvotni stil ($r=0.14$, $p<.05$). U odnosu na ostale životne stilove, nismo utvrdili statistički značajne korelacije.

U odnosu na stepen obrazovanja roditelja nisu utvrđene značajne razlike u preferencijama životnih stilova u odnosu na obrazovanje oca, dok u odnosu na stepen obrazovanja majke Analiza varijance nam ukazuje da postoje razlike kod saznanj žvotnog stila, a Post-hok analizom, tj. Sheffe testom, utvrdili smo da ispitanici čije majke imaju više ili visoko obrazovanje najviše vrednuju saznanj žvotni stil, dok oni ispitanici, čije majke su završile samo osnovnu školu, najmanje vrednuju saznanj žvotni stil.

Diskusija i zaključak

Očekivano je da je porodično-sentimentalni stil najpreferiraniji, s obzirom na uzrast ispitanika koji se nalaze u fazi razvoja, kad ostvaruju svoje heteroseksualne veze i kad imaju izraženiju potrebu za pripadanjem, za sigurnošću, a i s obzirom na to da je porodica jedna od dominantnih vrednosti u našem društvu. I u nekim ranijim istraživanjima – Popadića (1990) u Srbiji i Stojanovića (2001) u Makedoniji – porodično-sentimentalni stil je najpreferiraniji. I u istraživanja koja su na srednjoškolskoj populaciji u Makedoniji urađena u skorije vreme, porodično-sentimentalni stil je najpreferiraniji (Stojanova & Miloševa, 2009; Jovkovska & Barakoska, 2014).

Visoko vrednovanje hedonističko-utilitarnog stila ukazuje na to da mladi ljudi svoje ciljeve i potrebe zadovoljavaju po hedonističkom principu, da je kod mladih ljudi sve više izražena potreba za sticanjem materijalnih dobra, potreba za materijalnom sigurnošću, da mladi ljudi više vole da imaju dobro plaćeni posao,

lagodan život, ispunjen sa mnogo zabave, uživanja i trošenja para, što je donekle i očekivano s obzirom na period razvoja u kome se nalaze. Slične navode nalazimo i u istraživanjima koja su u Makedoniji sprovele Stojanova i Miloševa (2009) i Jovkovska i Barakoska (2014) i u istraživanju u Srbiji koje su uradili Petrović i Zotović (2012). Orijentacija ka sticanju i materijalnoj sigurnosti postaje sve aktuelnija, dominantnija i rasprostranjenija, što je karakteristično za društva koja su u tranziciji (Luković & Čizmić, 2012). U situaciji tranzicije i ekonomske krize u kakvoj se nalazi naše društvo, vrlo je karakteristično da se pojedinac usmeri ka svojoj dobrobiti i ka zadovoljavanju svojih potreba.

Altruistički stil i prometejski aktivizam su manje privlačni, što ukazuje na to da mladi ljudi više prihvataju egoističke vrednosti i borbu za svoj opstanak, a sve manje vrednuju i cene zajedništvo, solidarnost i zalaganje za opštu dobrobit (Stojanova & Miloševa, 2009), za razliku od nekih prethodnih studija, kada je altruistički stil bio jedan od najpreferiranih (Popadić, 1990).

Najmanje preferirani životni stilovi su orijentacija na popularnost i orijentacija na moć, što je utvrđeno i u drugim istraživanjima (Petrović & Zotović, 2012; Jovkovska & Barakoska, 2014). Zabrinjavajuće je što je saznajni životni stil jedan od tri najmanje preferiranih, što ukazuje na to da mladi ljudi sve manje vrednuju i cene znanje, što je poslednjih godina evidentno. Slične navode nalazimo i u istraživanju koje su uradili Stojanova & Miloševa (2009), gde je, isto tako, saznajni stil jedan od najmanje preferiranih. U istraživanju Stojanovića (2001) saznajni životni stil imao je rang 4.

Percepcija važnosti škole i učenja, kao sredstva za ostvarivanje životnih ciljeva, pod uticajem je porodice i šire društvene sredine, pa tako proizlazi da mladi ljudi čiji su roditelji manje obrazovani i sami pokazuju slabiji uspeh u školi i manje vrednuju saznajni, a mnogo više hedonistički stil. Ispitanici čiji su roditelji obrazovaniji više vrednuju saznajni životni stil, što je najverovatnije povezano sa društvenim položajem i intelektualnom atmosferom u porodici. Nivo obrazovanja majke pokazao se kao značajan za veći stepen prihvatanja sazajnog životnog stila, što najverovatnije ukazuje na to da obrazovanije majke više vrednuju i cene znanje i te vrednosti prenose i na decu.

Ispitanici koji imaju bolji školski uspeh više vrednuju saznavni životni stil, dok oni koji imaju slabiji školski uspeh više vrednuju popularnost. Nisu utvrđene polne razlike u odnosu na preferencije pojedinih životnih stilova, sa izuzetkom na orijentaciju na popularnost, koju više vrednuju ispitanici ženskog pola. Devojke bi više volele da budu popularne, poznate, da imaju viši socijalni status, da prate modne trendove.

Možemo zaključiti da ovo istraživanje ukazuje na određene tendencije i promene u vrednosnom sistemu mladih, u odnosu na neka ranija istraživanja, ali ukazuje i na određeni kontinuitet, naročito u odnosu na porodicu kao vrednost. To nam govori da je za mlade ljude jako važno da ostvare emotivne veze, da vole i da budu voljeni, da ostvare emocionalnu sigurnost, da zadovolje potrebu za pripadanjem, da stvore porodicu. Promene u vrednostima se odnose na sve veću popularnost utilitarnog i hedonističkog stila kod mladih ljudi, a sve je manje vrednovanje altruističke orijentacije i prometejskog aktivizma, kao i saznavnog životnog stila. Mladi ljudi su više usmereni ka ličnoj dobrobiti i koristi, a manje ka zalaganju za opštu dobrobit i dobrobit drugih, i sve manje cene znanje kao vrednost i kao sredstvo za postizanje ličnog uspeha. To može da bude posledica dugog perioda tranzicije kroz koji prolazi naše društvo. Ovo istraživanje nam je dalo uvid o rasprostranjenosti pojedinih životnih stilova među mladima. U nekim narednim istraživanjima mogao bi se ispitati uticaj društveno-političkih činilaca na vrednosti i vrednosne orijentacije.

Literatura

- Havelka, N. (1995). Vrednosne orijentacije učenika i njihova očekivanja od budućeg zanimanja. *Psihološka istraživanja*, 7, 89-125.
- Jovkovska, A. & Barakoska, A. (2014). The role of education in the formation of values and value orientations among adolescents. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 2(2), 21-28
- Kuzmanović, B. (1986). Preferencije načina života. *Zbornik Filozofskog fakulteta*, 14, 45-67.
- Kuzmanović, B. (1995). Društvene promene vrednosnih orijentacija učenika. *Psihološka istraživanja*, 7, 17-47.

- Luković, S. & Čizmić, S. (2012). Povezanost preferencijama životnih stilova i profesionalnih interesovanja petnaestogodišnjaka. *Primenjena psihologija* 2012/1, 81-108.
- Petrović, J. i Zotović, M. (2012). Adolescenti u Srbiji: U traganju za novim vrednostima. *Teme*, 1/2012, 47-66
- Popadić, D. (1995). Uzasne i generacijske razlike u preferenciji životnih stilova. *Psihološka istraživanja*, 7, 71-88.
- Rejk, B. & Edkok, K. (1978). *Vrednosti, stavovi i promena ponašanja*. Beograd: Nolit.
- Rot, N. & Havelka, N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednješkolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju i Institut za društvene nauke
- Стојанова, Б. и Милошева, Л. (2009). Вредносните ориентации кај адолесцентите. *Воспитание – списание за теорија и практика*. Бр. 10., стр. 55-61. Штип: Универзитет Гоце Делчев

STRUKTURA IDEOLOŠKE SAMOIDENTIFIKACIJE U SRBIJI

Bojan Todosijević^{1,3} i Zoran Pavlović²

¹Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Institut društvenih nauka

²Filozofski fakultet, Beograd

Ideološka orijentacija se najčešće prikazuje položajem pojedinca na dimenziji političke levice-desnice. Često se sreću i druge ideološke odrednice, kao što su konzervativizam, liberalizam, socijalizam. Ideološke odrednice imaju značaj za političku komunikaciju i orijentaciju, kao i za političko samorazumevanje. U ovom radu se analiziraju osnovne dimenzije ideološke samoidentifikacije u Srbiji. Prvi deo rada prikazuje rezultate faktorske analize odgovora ispitanika o identifikaciji sa ideološkim odrednicama kao što su liberal, konzervativac, socijalista. U drugom delu rada se izolovane dimenzije dovode u vezu sa stavovima prema političkim partijama. Empirijsku osnovu istraživanja predstavljaju podaci istraživanja javnog mnjenja sprovedenog 2012. godine na reprezentativnom uzorku punoletnih građana Srbije. Rezultati pokazuju da se ideološka samoidentifikacija može svesti na tri opštije dimenzije: tradicionalističko-desničarsku, socijalističko-komunističku i liberalno-demokratsku identifikaciju. Analiza relacija između dimenzija ideološke identifikacije i partijskih preferencija je pokazala da je ideološka identifikacija značajan prediktor partijskih preferencija. U radu se zaključuje da ideološka identifikacija predstavlja bitan aspekt političkog samorazumevanja ispitanika i korisnu varijablu za razumevanje političkih stavova.

Ključne reči: ideologija, politika, identifikacija, Srbija, javno mnjenje

³ bojan.todosijevic@gmail.com

Struktura ideološke samoidentifikacije u Srbiji

U evropskom kulturnom i političkom kontekstu, individualna ideološka orijentacija se najčešće prikazuje na osnovu položaja pojedinca na dimenziji političke levice-desnice (Fuchs & Klingemann, 1990). Prema Knutsenu, „vrednosna orijentacija levice-desnice je centralna karakteristika političkih uverenja u zapadno-evropskim društvima” (Knutsen, 1995, str. 194). Međutim, u savremenim društvima se susreću i dodatne ideološke dimenzije kao što su autoritarnost nasuprot libertarijanizmu (npr. Evans, Heath & Lalljee, 1996), i/ili materijalizam nasuprot post-materijalizmu (npr. Scarbrough, 1995), zatim konzervativizam, liberalizam, socijalizam, nacionalizam itd.

Ideološke odrednice imaju važne funkcije, a neke od osnovnih su politička komunikacija (omogućavaju koncizan opis političkih objekata), politička orijentacija („kognitivne prečice” koje štede kognitivni napor pri izboru političkih partija), kao i političko samorazumevanje i ideološka identifikacija. Zbog toga proučavanje ideoloških (samo)odrednica ima i teorijski i praktični značaj.

Ovaj rad ima za cilj da utvrdi koje su osnovne dimenzije ideološke samoidentifikacije u Srbiji. Prvi deo rada prikazuje rezultate faktorske analize odgovora ispitanika na pitanja o identifikaciji sa ideološkim odrednicama kao što su liberal, konzervativac, socijalista. U drugom delu rada se izolovane dimenzije ideološke samoidentifikacije dovode u vezu sa stavovima prema političkim partijama.

Metod

Empirijsku osnovu istraživanja predstavljaju podaci postizbornog istraživanja javnog mnjenja sprovedenog nakon izbora u maju 2012. godine na reprezentativnom uzorku punoletnih građana Srbije. Anketiranje je sprovedeno metodom „lice u lice”, uz pomoć kompjuterizovanog upitnika.

Uzorak je konstruisan procedurom višestepene slučajne selekcije. Kao okvir za selekciju uzorka je upotrebljen spisak adresa svih domaćinstava kojeg održava Pošta Srbije. Početni uzorak se sastojao od 3455 domaćinstava (posebnom procedurom je biran po jedan ispitanik po domaćinstvu) od kojih 155 ispitanika predstavlja dodatni uzorak namenjen podizanju broja kompletiranih anketa u

oblastima sa posebno niskom stopom učešća u anketi. Ukupna ponderisana stopa učešća je 50,1%. Realizovani uzorak ima ukupno 1568 ispitanika. Radi kompenzacije nejednake verovatnoće izbora u uzorak nastale usled primenjenog procedure uzorkovanja (izbor jednog ispitanika po domaćinstvu i dodatni uzorak), ovde predstavljene statističke analize uključuju adekvatne pondere. Navedeni ponderi, takođe, koriguju osnovne demografske karakteristike na populacijski nivo (obrazovanje, nivo urbanizacije naselja).

Varijable

Ideološka identifikacija. Od ispitanika je traženo da na skali od 0 (*Uopšte ne odgovara mojim uverenjima*) do 10 (*Potpuno odgovara mojim uverenjima*) procene u kojoj meri svaki od ponuđenih ideoloških termina opisuje njihova politička uverenja. Ponuđene su sledeće ideološke odrednice: konzervativac, socijalista, nacionalista, tradicionalista, patriota, liberal, socijal-demokrata i komunista. Odrednice su tako odabrane da, sa jedne strane, uključe ideološke odrednice najčešće korištene u evropskom političkom kontekstu, a sa druge strane, da budu relevantne za specifični kontekst Srbije.

Identifikacija sa levicom-desnicom. Od ispitanika je traženo da se pozicionira na jedanaestepenoj levo-desno skali (0-levo/10-desno).

Partijske preferencije. Na petostepenoj skali, od 1. *Veoma negativno* do 5. *Veoma pozitivno*, ispitanici su izražavali mišljenje o relevantnim političkim partijama/koalicijama (SNS, SPS, DS, LDP, DSS, URS, SRS).

Rezultati

Struktura ideološke samoidentifikacije

Rezultati faktorske analize odgovora ispitanika na pitanja o identifikaciji sa ideološkim odrednicama su prikazani u Tabeli 1. Na osnovu skri-testa, izolovana su 3 faktora. Na prvom faktoru se javljaju odrednice asocirane sa tradicionalističkim verzijom političke desnice: Nacionalist, Patriot, Tradicionalista, Konzervativac. Na drugom faktoru su etikete tradicionalne leve (komunista i socijalist). Na trećem faktoru se nalaze etikete liberal i socijal-demokrat.

Tabela 1

Faktorska struktura ideološke samoidentifikacije

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
Konzervativac	.34		
Nacionalist	.70		
Patriot	.72		
Tradicionalista	.79		
Komunista		.85	
Socijalist		.71	
Liberal			.86
Socijal-demokrat			.74
Korelacije sa skalom levica-desnica	.13**	-.20**	.05

Napomena: Ortogonalno rotirani faktori.

* $p < .05$; ** $p < .01$.

Rezultati faktorske analize pokazuju da se ideološka samoidentifikacija ispitanika može svesti na tri opštije dimenzije: 1. tradicionalističko-desničarska identifikacija, 2. socijalističko-komunistička identifikacija, i 3. liberalno-demokratska identifikacija.

U opisanoj strukturi se mogu nazreti efekti specifičnog političkog okruženja koje je karakterisalo Srbiju tokom prethodnih godina. Minimalni značaj odredice „konzervativac” nije iznenađujući s obzirom da se nijedan značajniji pokret ili partija nisu tako identifikovali. Takođe, konvergencija odrednica liberal i socijal-demokrat su odraz shvatanja liberalizma kao relevantnog prvenstveno za socijalnu, a mnogo manje za ekonomsku sferu.

Faktori 1 i 2 su u korelaciji sa identifikacijom sa levicom-desnicom, u očekivanom smeru, ali su veze slabe. Izgleda da u Srbiji dimenzija leve-desnice nije sveobuhvatna ideološka koordinata.

Dimenzije ideološke samo-identifikacije i partijske preferencije

U ovom delu se izolovane dimenzije ideološke samoidentifikacije dovode u vezu sa stavovima prema političkim partijama. Korelacije između partijskih preferencija i faktora ideološke samoidentifikacije su prikazane u Tabeli 2.

Rezultati pokazuju da su dimenzije ideološke identifikacije statistički značajni prediktori partijskih preferencija. Tradicionalističko-desničarska identifikacija je u pozitivnoj korelaciji ($p < .01$) sa simpatijama prema Srpskoj naprednoj stranci (SNS) i

Demokratskoj stranci Srbije (DSS). Negativna korelacija se javlja u odnosu na partije iz suprotstavljenog političkog tabora – DS i LDP.

Socijalističko-komunistička identifikacija je u pozitivnoj korelaciji prvenstveno sa simpatijama prema Socijalističkoj partiji Srbije, a u nešto manjoj meri i prema SNS-u, dok je u negativnoj korelaciji sa stavom prema Liberalno-demokratskoj partiji (LDP), i donekle DS-u. Liberalno-demokratska identifikacija značajno korelira sa pozitivnim stavovima prema LDP-u i Demokratskoj stranci (svi koeficijenti $p < .05$), kao i sa negativnim stavovima prema SNS i SRS.

Može se zaključiti da su ove dimenzije ideološke identifikacije značajni korelati stavova prema političkim partijama, i da utvrđene asocijacije odgovaraju ideološkim orijentacijama tih partija.

U poslednjoj koloni Tabele 2 se može zapaziti da i dimenzija leve-desnice značajno korelira sa stavovima prema (nekim) političkim partijama. Međutim, te asocijacije su slabije, a u nekoliko slučajeva nisu značajne. Dakle, faktori ideološke identifikacije izgledaju kao informativniji pokazatelji političke orijentacije srpske javnosti.

Tabela 2

Korelacije između partijskih preferencija i faktora ideološke samoidentifikacije

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Levica-desnica
SNS	.23**	.21**	-.06**	.05
SPS	.13**	.35**	-.01	-.11**
DS	-.13**	-.07*	.27*	.08*
LDP	-.20**	-.15**	.33**	.03
DSS	.20**	.10**	.00	.08*
URS	.04	.05	.14**	.02
SRS	.16**	.08**	-.12**	.09**

* $p < .05$; ** $p < .01$.

Zaključak

Rezultati faktorske analize pokazuju da se ideološka samoidentifikacija srpskih ispitanika može svesti na tri opštije dimenzije: tradicionalističko-desničarsku, socijalističko-komunističku i liberalno-demokratsku identifikaciju. Može se zaključiti, sa jedne strane, da utvrđena struktura samoidentifikacije odražava evropsko političko nasleđe, slično kao i u Vilsonovom (Wilson, 1973) modelu strukture političkih stavova, nacionalizam i tradicionalizam konvergiraju ka jednoj široj dimenziji opšteg konzervativizma. Sa druge strane, dobijena struktura, takođe, reflektuje i noviju političku istoriju Srbije. To se vidi i u tome što socijalistička i komunistička identifikacija formiraju posebnu, nezavisnu dimenziju, umesto da čine suprotni pol opštem konzervativizmu, kao što je uobičajen nalaz u Zapadnoj Evropi. Slično, liberalna i socijal-demokratska orijentacija se u evropskoj politici često nalaze na suprotstavljenim ideološkim stranama (liberalizam u Evropi je obično povezan sa desnicom, dok je socijal-demokratija levičarska ideologija). U Srbiji (kao i u nekim drugim bivšim socijalističkim zemljama, Enyedi & Todosijević, 2003), te odrednice formiraju jednu ideološku dimenziju, što je najverovatnije odraz specifičnosti ideoloških profila srpskih političkih partija. Naime, LDP i DS su u periodu kada je sprovedena anketa bile politički bliske partije, pri čemu se jedna identifikovala kao socijal-demokratska, a druga nosi odrednicu „liberalna” u svom imenu.

U drugom delu analize je utvrđeno da su navedene dimenzije ideološke identifikacije politički relevantne. Zbog značajnih korelacija sa partijskim preferencijama, ideološke odrednice su važne za razumevanje političkog ponašanja u Srbiji. Iako su koeficijenti relativno niski, njihova struktura pokazuje sklad između ideološkog karaktera političkih partija, poznatog iz javnog diskursa, i sadržine odgovarajućih ideoloških odrednica. Ovakav nalaz se može tumačiti u prilog političke kompetencije srpske javnosti, i kao potvrda da ideološke odrednice vrše funkciju političke orijentacije i komunikacije i za srpske ispitanike.

U poređenju sa standardnom varijablom identifikacije sa levicom-desnicom, faktori ideološke identifikacije su se pokazali kao informativniji pokazatelji političke orijentacije srpske javnosti. Relativna slabost dimenzije levice-desnice, kao prediktora političkih preferencija, nije specifična samo za Srbiju, nego i za druga post-komunistička društva (Van der Brug, Franklin & Tóka, 2008). Deo razloga za takvo

stanje se može tražiti i u strukturi veza između političkih partija. Na primer, još od sredine devedesetih se partije deklarirane kao predstavnici leve (SPS) i desne (SRS) nalaze često na istoj strani osnovne političke podele u Srbiji (Todosijević, 2013; Gordy, 1999). Slično, na strani suprotstavljenoj tom levičarsko-desničarskom konglomeratu, posebno u vreme postojanja velikih opozicionih koalicija kao što behu Zajedno ili DOS, redovno su se nalazile partije vrlo heterogene ideološke orijentacije. U kontekstu takve „diskurzivne nadgradnje” (Jost, Federico & Napier, 2009), nije čudno da dimenzija leve-desne nema sasvim jasne implikacije za partijske preferencije u Srbiji.

Rezultati ove analize su pokazali da ideološka identifikacija predstavlja bitan aspekt političkog samorazumevanja ispitanika i korisnu varijablu za razumevanje političkih stavova. Stoga bi bilo korisno da buduća istraživanja političkih stavova ne izostavljaju te varijable.

Literatura

- Enyedi, Zs. & Todosijević, B. (2003). Organization of Mass Political Attitudes in Hungary. *Polish Psychological Bulletin*, 34(1) 15-26.
- Evans, G., Heath, A., & Lalljee, M. (1996). Measuring left-right and libertarian-authoritarian values in the British electorate. *British Journal of Sociology*, 47, 93-112.
- Fuchs, D., & Klingemann, H. D. (1990). The left-right schema. In M. K. Jennings, J. W. van Deth, S. H. Barnes, D. Fuchs, F. J. Heunks, R. Inglehart, et al. (Eds.), *Continuities in political action* (pp. 203–234). New York: Walter de Gruyter.
- Gordy, E.D. 1999. *The culture of power in Serbia: Nationalism and the destruction of alternatives*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Jost, J. T., Federico, C. M. & Napier, J. L. (2009). Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities. *Annual Review of Psychology*, 60, 307-37.
- Knutsen, O. (1995). Left-Right Materialist Value Orientations. In J. W. van Deth, & E. Scarbrough (Eds.), *The Impact of Values* (pp. 160-196). Oxford: Oxford University Press.

- Scarbrough, E. (1995). Materialist-Postmaterialist value orientations. In J. W. van Deth, & E. Scarbrough (Eds.), *The Impact of Values* (pp. 144-180). Oxford: Oxford University Press.
- Todosijević, B. (2013). Serbia. In Sten Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen (eds.), *The Handbook of Political Change in Eastern Europe, Third Edition*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Van der Brug, W., Franklin, M., & Tóka, G. (2008). One electorate or many? Differences in party preference formation between new and established European democracies. *Electoral Studies*, 27(4), 589-600.
- Wilson, G. D. (Ed.) (1973). *The Psychology of Conservatism*. Academic Press, New York.

PSIHOLOGIJA OBRAZOVANJA

STAVOVI NASTAVNIKA PREMA INKLUZIVNOM OBRAZOVANJU DECE SA SMETNJAMA U RAZVOJU

Ivana Sretenović^{1,5}, Marija Marković², Marina Milivojević³, Anita Kovačić⁴

¹ Savez za cerebralnu i dečiju paralizu Srbije, Beograd

² Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

³ OŠ „Miodrag Matić”“, Beograd

⁴ Savez za cerebralnu i dečiju paralizu Beograda, Beograd

Cilj ovog istraživanja bio je da se identifikuju i ispituju stavovi nastavnika prema deci sa smetnjama u razvoju. Uzorak istraživanja čini 100 nastavnika iz tri beogradske osnovne škole, oba pola (73% žena i 27% muškaraca). U odnosu na uzrasne kategorije najviše je onih uzrasta 40-49 godina i 50-59 godina (po 33%), dok je nastavnika uzrasta 30-39 godina, 27%. Za potrebe istraživanja konstruisana je skala stavova Likertovog tipa, po uzoru na PITI-scaler (Suzić, 2008). Skala se sastoji od 24 tvrdnje. Ispitanici su za svaku tvrdnju izražavali stepen svog slaganja, odnosno neslaganja. Istraživanje je sprovedeno tokom maja 2014. godine. Analizom rezultata, statistički značajna razlika utvrđena je na samo 3 od 24 ispitivane tvrdnje između odgovora nastavnika muškog i ženskog pola na skali stavova o inkluziji. Dobijeni rezultati idu u smeru pozitivnijeg stava nastavnika prema inkluziji dece sa smetnjama u razvoju. Proverom statističke značajnosti razlika u stavu prema inkluziji među nastavnicima različitog pola ($t = -1,136$, $df = 96$, $p = ,259$), kao i uzrasta ($t = 1,29$, $df = 4$, $p = ,279$), utvrđeno je da ne postoje značajne razlike. Jedno od ograničenja ovog istraživanja jeste mali uzorak, što nas ograničava u donošenju generalizovanih zaključaka istraživanja. Takođe, postavlja se pitanje da li dobijeni rezultati zaista prikazuju prave stavove ispitanika prema inkluzivnom obrazovanju dece sa smetnjama u razvoju.

Ključne reči: deca sa smetnjama u razvoju, inkluzija, stavovi nastavnika

⁵ ivana.sretenovic011@gmail.com

Uvod

Inkluzivno obrazovanje predstavlja proces uključivanja svih učenika u školu, uključujući i učenike sa smetnjama u razvoju. Prilikom sprovođenja procesa inkluzije često se nailazi na različite barijere, te se kao jedna od glavnih barijera ističu stavovi nastavnika prema deci sa smetnjama u razvoju (Auxter, Pyfer & Huettig, 2001). S tim u vezi, s jedne strane su nastavnici koji imaju negativne stavove prema deci sa smetnjama u razvoju jer ne umeju da ih podučavaju (Đević, 2009), dok su sa druge strane oni nastavnici koji izražavaju pozitivne stavove prema uključivanju učenika sa kojima im u radu nisu potrebne dodatne veštine i znanja (Avramidis & Norwich, 2002).

Za obrazovanje i razvoj samopouzdanja dece sa smetnjama u razvoju važno je prihvatanje od strane školske zajednice, odnosno njenih činilaca (Igrić, 2001).

Romstejnova (Romstein, 2009; prema Ivanović & Ivanović, 2013) navodi da inkluzija predstavlja proces koji zavisi od mnogih faktora, a da je nastavnik činilac koji ima direktan uticaj na kvalitet i ishode vaspitno-obrazovnog rada.

Istraživanja pokazuju da se inkluzijom neće promovisati pozitivni stavovi ako se interakcija među učesnicima ne bude sprovodila po određenom planu i u pažljivo strukturiranom okruženju (Jones, 1984).

Savremena istraživanja ukazuju na nova saznanja o strukturi stavova nastavnika prema inkluziji. U nekoliko sprovedenih studija utvrđeno je da su nastavnici koji imaju viši nivo uverenja o samouspešnosti više opredeljeni za inkluziju (Olli-Pekka, Savolainen & Xu, 2012; Skaalvik & Skaalvik, 2011).

Metod

Rad predstavlja deo istraživanja koje su autori sproveli tokom 2014. godine u tri beogradske osnovne škole.

Uzorak istraživanja je formiran metodom slučajnog uzorka od 100 nastavnika, oba pola (73% žena i 27% muškaraca). U odnosu na uzrasne kategorije najviše je onih uzrasta 40-49 godina i 50-59 godina (po 33%), dok je nastavnika na uzrastu 30-39 godina, 27%. Ovakav uzorak je formiran s obzirom na istraživanja drugih autora koji

naglašavaju da pol i godine radnog staža u velikoj meri određuju stavove prema inkluzivnom obrazovanju dece sa smetnjama u razvoju. Za potrebe istraživanja konstruisana je skala stavova po uzoru na PITI-scaler (Suzić, 2008). Skala se sastoji od dva subtesta sa po 12 tvrdnji (ukupno 24 tvrdnje). Prvi subtest se odnosi na opredeljenost nastavnika prema inkluziji (za i protiv), a drugi subtest na stav nastavnika prema deci sa smetnjama u razvoju. Pitanja koja se nalaze u oba subtesta su konstruisali autori. Na postavljena pitanja se odgovaralo skalom Likertovog tipa od 1 do 5, pri čemu su ispitanici za svaku tvrdnju izražavali stepen svog slaganja (ocena 5) odnosno neslaganja (ocena 1). Unutrašnja konzistentnost cele skale je $\alpha = 0,754$. Ovo je prvo istraživanje u kome je korišćena ova skala.

Rezultati

Rezultati istraživanja pokazuju da se 48% nastavnika slaže sa tvrdnjom da je bitan stav nastavnika za prihvatanje učenika sa smetnjama u razvoju, 32% se ne slaže sa ovim stavom, dok 20% nastavnika nema definisan stav. Da učenici sa smetnjama u razvoju treba da pohađaju nastavu zajedno sa učenicima tipične populacije, smatra 53% ispitanika, dok 23% ispitanika nema formiran stav. Dalje, 83% nastavnika ima stav da učenici sa težim smetnjama u razvoju treba da se školuju, dok 17% nastavnika nema definisan stav povodom ove tvrdnje. Nastavnici u najvećem procentu (73%) smatraju da je pripremljenost učitelja/nastavnika glavni faktor uspešnosti inkluzije. Nedefinisan stav povodom ove tvrdnje ima 19% nastavnika. Više od 60% ispitanika se potpuno slaže sa tvrdnjom da je potrebna dodatna obuka za rad u inkluzivnom odeljenju.

Daljom analizom rezultata, statistički značajna razlika utvrđena je na samo tri od 24 ispitivane tvrdnje između odgovora nastavnika muškog i ženskog pola na skali stavova o inkluziji: Učenik sa smetnjama u razvoju treba da sedi sam u klupi da ne bi ometao druge učenike ($F = 5,936$, $df = 99$, $p = ,017$); Glavni faktor uspešnosti inkluzije je stručna pripremljenost nastavnika ($F = 5,110$, $df = 99$, $p = ,026$); Potrebno je učenika sa smetnjama u razvoju smestiti u zasebne sobe na rekreativnoj nastavi ($F = 5,117$, $df = 99$, $p = ,026$).

Tabela 1.

Statistička značajnost razlika u stavu prema inkluziji u odnosu na pol nastavnika

	Inkluzija	M	SD	t (df)	p
Pol	Muški	87,48	7,44	-1.136 (96)	.259
	Ženski	89,51	8,06		

Proverom statističke značajnosti razlika u stavu prema inkluziji dece sa smetnjama u razvoju, među nastavnicima različitog pola utvrđeno je da ne postoje značajne razlike ($t(96) = -1.136$; $p < .259$).

Tabela 2

Statistička značajnost razlika u stavu prema inkluziji u odnosu na godine starosti nastavnika

	Inkluzija	M	SD	F (df)	p
Uzrast	20-29	86,00	1,00	1.29 (4)	.279
	30-39	90,62	7,56		
	40-49	90,09	10,15		
	50-59	86,58	5,30		
	60-69	88,66	4,93		

Podaci u tabeli 2 ukazuju na to da ne postoji statistički značajna razlika između ukupnih skorova nastavnika na skali procene stavova u zavisnosti od uzrasta ($F(4) = 1.29$; $p < .279$). Naime, nismo dobili rezultat koji govori da između nastavnika različitih uzrasnih kategorija postoji razlika u stavu prema inkluzivnom obrazovanju dece sa smetnjama u razvoju. Značajnost razlika između pojedinih uzrasnih kategorija nije analizirana.

Diskusija

Ovo istraživanje imalo je za cilj da identifikuje i ispita stavove nastavnika prema inkluziji dece sa smetnjama u razvoju. U ovom radu, prikazan je deo rezultata za koje su autori smatrali da su značajni. Od svih ispitivanih varijabli, izdvojili smo rezultate dobijene na tri varijable, jer nam govore o postojanju statističke značajnosti. Ukoliko postoje negativni stavovi nastavnika prema inkluziji i ukoliko nastavnici nisu

pripremljeni za rad u inkluzivnom odeljenju, doći će do neuspeha u realizaciji inkluzivnog procesa. Iz tog razloga, smatramo da je vredan diskusije i podatak da dobijeni rezultati u našem istraživanju idu u smeru pozitivnijeg stava nastavnika prema inkluziji dece sa smetnjama u razvoju. Da je stav nastavnika važan za prihvatanje dece sa smetnjama u razvoju navode neka dosadašnja istraživanja (Đević, 2009; Borić & Tomić, 2012), te se može reći da su naši rezultati u skladu sa pomenutim istraživanjima. Međutim, možemo reći i da naš nalaz nije u skladu sa rezultatima ranijih istraživanja, koja ukazuju na manju spremnost nastavnika u prihvatanju učenika sa složenijim teškoćama (Avramidis, Bayliss & Burden, 2000; Hrnjica & Sretenov, 2003; Algahazo & Gaad, 2004; Lifshitz, Glaubman & Issawi, 2005; Ćuk, 2006).

Nastavnici iz našeg istraživanja su stava da učenici sa težim smetnjama u razvoju treba da se školuju (83,33%). Đević (2009) navodi da nastavnici uglavnom ispoljavaju negativne stavove prema inkluziji dece sa senzornim oštećenjima, intelektualnom ometenošću i deci kod koje se beleži neki od oblika devijantnog ponašanja, dok učenici sa telesnim invaliditetom i hroničnim bolestima lakše pronalaze razumevanje od strane nastavnika (Alghazo & Gaad, 2004).

Istraživanje koje su sproveli Đorđić & Tubić (2012) pokazuje da 58,3% nastavnika nema poverenja u sebe kada je u pitanju rad sa decom sa smetnjama u razvoju, odnosno smatraju da im je potrebna dodatna obuka za rad sa ovom decom. Naši rezultati su u skladu sa ovim istraživanjem (više od 60% ispitanika iz našeg uzorka se potpuno slaže sa tvrdnjom da je potrebna dodatna obuka za rad sa decom sa smetnjama u razvoju). Uverenja i stavovi nastavnika, u najvećoj meri, mogu da se promene kroz praktična iskustva i participiranjem u određenim programima stručnog usavršavanja (Ben-Yehuda, Leyser & Last, 2010).

Negativni stavovi su uglavnom prepoznati kod nastavnika koji nisu bili dovoljno obavešteni o učenicima sa teškoćama u razvoju, nisu imali iskustava u radu sa njima i nisu bili adekvatno obučeni za rad sa ovom kategorijom učenika (Hanak & Dragojević, 2002; Hrnjica & Sretenov, 2003). Pol nastavnika i godine radnog staža mogu značajno odrediti stavove prema inkluziji učenika sa teškoćama u razvoju. Kada su u pitanju rezultati koji nam govore da ne postoji statistički značajna razlika u stavu prema inkluziji između nastavnika različitog pola i uzrasta, možemo reći da nisu u

skladu sa drugim istraživačkim nalazima koji govore da nastavnice imaju znatno pozitivnije stavove od nastavnika (Avramidis, Bayliss & Burden, 2000; Fokolade & Adeniyi, 2009), kao i da su pozitivniji stavovi evidentirani kod mlađih nastavnika (Avramidis & Norwich, 2002).

Zaključak

Jedno od ograničenja ovog istraživanja jeste mali uzorak, što svakako treba imati na umu prilikom izvođenja zaključaka. Smatramo da je broj ispitanika uticao na dobijanje ovakvih rezultata, te predlažemo da se istraživanje proširi na veći uzorak. Drugo ograničenje se može odnositi na primenu samo jednog instrumenta istraživanja tako da bi u narednim istraživanjima trebalo uključiti i druge merne instrumente koji ispituju stavove. Takođe, postavlja se pitanje da li dobijeni rezultati zaista prikazuju prave stavove ispitanika prema inkluzivnom obrazovanju dece sa smetnjama u razvoju, odnosno da li su nastavnici iz našeg istraživanja davali poželjne odgovore po pitanju spremnosti za prihvatanje učenika sa smetnjama u razvoju?

Literatura

- Algahazo, E.M. & Gaad, E. (2004). General education teachers in the United Arab Emirates and their acceptance of the inclusion of students with disabilities. *British Journal of Special Education*, 31(2), 94-99.
- Auxter, D., Pyfer, J., & Huettig, C. (2001). *Principles and Methods of Adapted Physical Education and Recreation*. Saint Louis: Mosby-Year Book, Inc.
- Avramidis, E., Bayliss, P., & Burden., R. (2000). Student teachers' attitudes towards the inclusion of children with special educational needs in the ordinary school. *Teaching and Teacher Education*, 16(3), 277–293.
- Avramidis, E. & Norwich, B. (2002). Teachers' attitudes towards integration/inclusion: a review of the literature. *European Journal of Special Needs Education*, 17(2), 129-147.
- Ben-Yehuda, S., Leyser, Y., & Last, U. (2010). Teacher educational beliefs and sociometric status of special education needs (SEN) students in inclusive classrooms. *International Journal of Inclusive Education*, 14(1), 17-34.

- Borić, S. & Tomić, R. (2012). Stavovi nastavnika osnovnih škola o inkluziji. *Metodički obzori*, 7(16), 75-86.
- Ćuk, M. (2006). *Potreba nastavnog i stručnog osoblja za osnaživanjem u radu sa decom sa posebnim potrebama*. Novi Sad: Naša škola.
- Dević, R. (2009). Spremnost nastavnika osnovne škole da private učenike sa teškoćama u razvoju. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 41(2), 367-382.
- Đorđić, V., & Tubić, T. (2012). Učitelji kao nosioci inkluzivnog fizičkog vaspitanja.. *Sportske nauke i zdravlje*, 2(1), 60 - 64.
- Fokolade, A. & Adeniyi, O. (2009). Attitude of teachers toward the inclusion of children with special needs in the general education classroom: the case of teachers in selected schools in Nigeria. *Journal of the International Association of Special Education*, 10(1), 60-64.
- Hanak, N. & Dragojević, N. (2002). Socijalni stavovi prema osobama ometenim u razvoju. *Istraživanja u defektologiji*, 1, 13-23.
- Hrnjica, S. & Sretenov, D. (2003). *Deca sa razvojnim teškoćama u redovnim osnovnim školama u Srbiji – trenutno stanje i stavovski preduslovi za potencijalnu inkluziju*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta i Save the Children.
- Igrić, Lj. (2001). Dijete i društvo. *Časopis za promicanje prava djeteta*, 3, 293-300.
- Ivanović, M., & Ivanović, U. (2013). Struktura stavova i uverenja o inkluziji. U S. Gašić-Pavišić (Ur.). *Ostvarivanje inkluzije u predškolskoj ustanovi i osnovnoj školi. Tematski zbornik radova (pp. 65-78)*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, Sremska Mitrovica: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača.
- Jones, L. (1984). *Attitudes and Attitude Change in Special Education: Theory and Practices*. Reston, VA: Council for Exceptional Children.
- Lifshitz, H., Glaubman, R. & Issawi, R. (2005). Attitudes towards inclusion: the case of Israeli and Palestinian regular and special education teachers. *European Journal of Special Needs Education*, 19(2), 172-190.
- Olli – Pekka, M., Savolainen, S., & Xu, H. (2012). Beijing in – service teachers' self – efficacy and attitudes towards inclusive education. *Teaching and Teacher Education*, 28(4), 526 – 534.

Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2011). Teachers' feeling of belonging, exhaustion, and job satisfaction: the role of school goal structure and value consonance. *Anxiety, stress, and coping*, 24(4), 369 – 385.

SPORT U ADOLESCENCIJI: UČESTALOST AKTIVNOSTI I POVEZANOST S PSIHOLOŠKIM I SOCIJALNIM PROBLEMIMA¹

Marina Videnović², Jelena Pešić i Dijana Plut

Institut za psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Sport predstavlja vannastavnu aktivnost koja se, empirijski opravdano, smatra korisnom kako za fizički tako i za psihološki razvoj adolescenata. Međutim, ujedno postoje i nalazi da je u ovom uzrastu bavljenje određenom vrstom sporta u korelaciji sa učestalošću opijanja. U ovom istraživanju ispitivano je da li je učestvovanje u sportskim aktivnostima povezano sa samoprocenom adolescenata o prisustvu psihosocijalnih problema tipičnih za ovaj uzrast i sa njihovom sklonošću ka opijanju. Utvrđeno je da srednjoškolci koji treniraju neki sport percipiraju da im je manje dosadno, kao i da imaju manje ljubavnih problema i nesuglasica i svađa sa roditeljima, u odnosu na one koji ne idu na sportske treninge. Rekreativno bavljenje sportom ne razlikuje srednjoškolce na ovaj način. Veza između opijanja i bavljenja sportom nije utvrđena.

Ključne reči: mladi, sport, problemi u adolescenciji, opijanje

Uvod

Sport je vannastavna aktivnost koja se povezuje sa nizom razvojnih dobiti, kao i manjom uključenosti u problematična ponašanja (Larson & Verma, 1999). Postoje različita teorijska polazišta na koja se možemo pozvati kako bi objasnili empirijske podatke koji govore u prilog pozitivnim efektima ove vrste angažmana. Na osnovu teorije rutinskih aktivnosti, postojanje strukture pri ovladavanju sportskom veštinom i prisustvo odraslih osoba, kao što su treneri, sužava prilike za ispoljavanje rizičnih ponašanja (Cohen & Felson, 1979). Pozivajući se na teoriju socijalne kontrole, sport

¹ Rad je nastao kao rezultat angažovanja na projektu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja pod rednim brojem 179018

² mvidenov@f.bg.ac.rs

možemo posmatrati kao prosocijalnu aktivnost posredstvom koje se adolescenti vezuje za društvo, što obeshrabruje uključivanje u delinkventna ponašanja (Hirschi, 2002). I na kraju, takmičarski deo sporta predstavlja izazov, koji, govoreći jezikom Čikszentmihályijeve teorije, može dovesti do izrazite obuzetosti koja je pokretač osećanja sreće (Csikszentmihalyi, 1990).

Međutim, krajem prošlog veka određeni broj empirijskih nalaza dovodi u pitanje protektivnu moć ove aktivnosti. Najčešće je utvrđivana veza između učestalosti opijanja i učešća u timskim sportovima (Eccles, Barber, Stone & Hunt, 2003; Hoffinan, 2006; Leichliter, Meilman, Presley & Cashin, 1998; Martens, Dams-O'Connor & Beck, 2006; Rainey, McKeown Sargent & Valois, 1996). Drugim rečima, postoji grupa mladih kod kojih je učestvovanje u sportskim aktivnostima povezano sa manifestovanjem rizičnih ponašanja. Ketrin Miler je savremena autorka koja je doprinela tome da saznamo više o njima. Ona, u ne tako malom broju radova, postulira tezu da bi razlog zbog koga se rizična ponašanja javljaju kod nekih, ali ipak ne i kod svih sportista, trebalo potražiti u načinu kako mladi doživljavaju ovu aktivnost (na primer, Miller, Melnick, Barnes, Sabo & Fanell, 2007; Miller, 2008; Miller, 2009). Postoji specifična grupa sportista koje drugi opažaju kao okrenute samo ka sportu, nižih intelektualnih sposobnosti i sklonijih nasilju (Barber, Eccles & Stone, 2001; Eccles et al., 2003). Milerova navodi da ovu grupu odlikuje ego orijentisana sportska participacija (cilj im je da budu bolji, pobede druge, a ne da savladaju određenu veštinu), učestvovanje uglavnom u timskim sportovima koji donose viši status u grupi ili se smatraju za najprofitnije (kao što je ragbi), i prihvatanje imidža „pravog muškarca” (na primer, Miller, 2008; Miller, Melnick, Farrell, Sabo & Barnes 2006). Kada adolescent sebe doživljava kao pripadnika ove grupe, veća je verovatnoća da manifestuje opijanje (Miller, Hoffman, Barnes, Farrell, Sabo, Melnick, 2003, Eccles et al., 2003), vršnjačko nasilje (Miller et al., 2006) i seksualno rizično ponašanje (Miller, Farrell, Barnes, Melnick & Sabo, 2005). Sportisti koji nemaju ovu vrstu identiteta nisu skloniji rizičnom ponašanju od adolescenata koji ne participiraju u sportu (Miller et al., 2007). Drugim rečima, čini se da je neophodno u analizi efekata određene aktivnosti uključiti i značenje koje ona ima za konkretnog adolescenta.

Metod

Ciljevi istraživanja. Cilj istraživanja je bio da, s jedne strane, utvrdimo koliko su sportske aktivnosti zastupljene u svakodnevici srednjoškolaca iz Srbije. Pored toga, zanimalo nas je i kako mladi doživljavaju bavljenje sportom, odnosno kako percipiraju ciljeve aktivnosti, motivacionu vrednost i stepen zahtevnosti. Na kraju, ispitivali smo da li postoji povezanost između učešća srednjoškolaca u sportskim aktivnostima i njihove samoprocene o izraženosti psihosocijalnih problema tipičnih za adolescentni uzrast, kao i njihove sklonosti ka opijanju. Razlikovali smo učestvovanje u sportskim aktivnostima, zavisno od toga da li se radi o organizovanoj vannastavnoj aktivnosti ili o rekreativnom bavljenju sportom. Pretpostavka je bila da su pozitivni ishodi prisutniji onda kada se adolescent bavi sportom u strukturiranom obliku u odnosu na rekreativno bavljenje u manje formalnom obliku.

Instrumenti. Podaci o učešću u sportskim aktivnostima prikupljeni su metodom 24-časovnog vremenskog dnevnika (ispitanici su opisivali prethodni radni dan i prethodnu subotu, navodeći aktivnost kojom su se bavili, njeno trajanje i, ukoliko žele, njihov doživljaj date aktivnosti). Podaci o samopercepciji psiholoških (dosada, usamljenost, tuga i nezadovoljstvo sobom) i socijalnih problema (nesuglasnice s roditeljima, nastavnicima i vršnjacima, ljubavni problemi, pritisci od strane vršnjaka) i učestalosti opijanja su dobijeni posredstvom upitnika.

Uzorak. Istraživanje je obavljeno na uzorku od 922 učenika srednjih škola, Uzorak je strukturiran prema: regionu – Beograd i Centralna Srbija (37%), Južna Srbija (32%) i Severna Srbija (31%); uzrastu – od I do IV razreda; i tipu škole – trogodišnje (21%), četvorodišnje stručne škole (40%) i gimnazije (39%)

Rezultati

Podaci pokazuju da je sport aktivnost koja ne zaokuplja veći broj srednjoškolaca: radnim danom samo njih petina pominje sport u svom vremenskom dnevniku (191 ili 20,7%) (treninzi ili rekreativni sport), a vikendom nešto više od četvrtine (26,8%). Vreme koje provode u ovoj aktivnosti (u proseku 24 minuta) jeste skoro dvostruko manje u odnosu na mlade iz SAD i proseka za evropske zemlje (Larson & Verma, 1999). Saglasno nalazima stranih istraživanja, dobijene su rodne

razlike, te je utvrđeno da mladići provode znatno više vremena u sportskim aktivnostima nego devojke ($t=13.228$; $df=920$; $p<0.01$). Pored toga, učenici iz trogodišnjih škola provode statistički značajno više vremena rekreativno se baveći sportom od učenika iz gimnazija i četvorogodišnjih stručnih škola ($F(2, 910)=18,817$; $p<0.01$). Od ukupno 99 komentara o načinu na koji mladi doživljavaju sportske aktivnosti, čak polovina (49,5%) se odnosi na njihovu visoku motivacionu vrednost, kao izvora zadovoljstva i uživanja, opuštanja i oslobađanja od stresa, ali i pozitivnih socijalnih iskustava. Četvrtina komentara (25,3%) odnosi se pre svega na fizičku, ali i mentalnu zahtevnost sportskih aktivnosti. Isti je i broj komentara u kojima mladi iznose svoj doživljaj ciljeva, tj. važnosti bavljenja sportom.

Kako bi se ispitala povezanost sa percepcijom prisustva psiholoških i socijalnih problema karakterističnih za adolescenciju i bavljenjem sportom, korišćena je diskriminaciona analiza. Rezultati govore u prilog tome da grupa ispitanika koja se sportom bavi u vidu organizovanog treninga percipira da je ovih problema manje ($R=0,2$; $\chi^2=16,900$; $df=7$; $p<0.01$), odnosno ima negativnu vrednost centroida na ovoj funkciji. Pregledom matrice strukture (Tabela 1) vidimo da se razlika pre svega ogleda u percepciji problema sa dosadom, ljubavnih problema, ali i nesuglasica i svađa sa roditeljima.

Tabela 1

Matrica strukture diskriminacione funkcije

	<i>Funkcija</i>
dosada	.796
ljubavni problemi	.597
neusglasice i svađe s roditeljima	.537
usamljenost	.489
neprihvatanje od strane vršnjaka	.474
pritisci od strane vršnjaka	.449
tuga, nezadovoljstvo sobom	.433

Primenom istog postupka, ispitujući uticaj rekreativnog sporta, vidimo da srednjoškolci koji se sportom bave u ovom vidu nemaju ni manje ni više psihosocijalnih problema u odnosu na ostale ($R=0,1$; $\chi^2=8.748$; $df=7$; $p>0.01$).

Između učestalosti opijanja i učestovanja u sportskim aktivnostima nije nađena statistički značajna povezanost ($t=-1,64$; $df=917$; $p>0.01$ i $t=1,34$; $df=917$; $p>0.01$).

Diskusija i zaključak

Dobijeni nalazi ukazuju da bavljenje sportom doprinosi manjem prisustvu problema koji se tradicionalno vezuju za adolescenciju, samo onda kada je organizovano u vidu vannastavne aktivnosti. Povezanost između opijanja i sporta, prisutna u drugim istraživanjima, nije dobijena na uzorku srednjoškolaca iz Srbije. Ovaj nalaz upućuje na to da se bavljenje sportom doživljava isključivo kao zdravstveno promovišuća aktivnost, što govori u prilog njegovom preventivnom potencijalu. Upravo zbog toga, čini se opravdanim ulaganje napora u veće uključivanje adolescenata u ovaj tip aktivnosti.

Literatura

- Barber, B., Eccles, J., & Stone, M. (2001). Whatever happened to the jock, the brain, and the princess? Young adult pathways linked to adolescent activity involvement and social identity. *Journal of Adolescent Research*, 16, 429-455.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York: Harper and Row.
- Cohen, L. E., & Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American sociological review*, 44(4), 588-608.
- Eccles, J., Barber, B., Stone, M., & Hunt, J. (2003). Extracurricular activities and adolescent development. *The Journal of Social Issues*, 59(4), 865-889.
- Hirschi, T. (2002). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Hoffman, J. P. (2006). Extracurricular activities, athletic participation, and adolescent alcohol use: Gender-differentiated and school-contextual effects. *Journal of Health and Social Behavior*, 47, 275-290.
- Larson, R., & Verma, S. (1999). How children and adolescents spend time across the world: Work, play and developmental opportunities. *Psychological Bulletin*, 126, 701-736.

- Leichliter, J. S., Meilman, P. W., Presley, C. A., & Cashin, J. R. (1998). Alcohol use and related consequences among students with varying levels of involvement in college athletics. *Journal of American College Health, 46*, 257-262.
- Martens, M. P., Dams-O'Connor, K., & Beck, N. C. (2006). A systematic review of college student-athlete drinking: Prevalence rates, sport-related factors, and interventions. *Journal of Substance Abuse Treatment, 31*, 305-316.
- Miller, K. E., Hoffman J. H., Barnes, G. M., Farrell, M. P., Sabo, D. F., Melnick, M. J. (2003). Jocks, gender, race, and adolescent problem drinking. *Journal of Drug Education, 33*, 445-462.
- Miller, K. (2008). Wired: Energy Drinks, Jock Identity, Masculine Norms, and Risk Taking. *Journal of American College Health, 56*(5), 481–489.
- Miller, K. (2009). Sport-Related Identities and the “Toxic Jock”. *Journal of Sport Behaviour, 32*(1), 69-91.
- Miller, K. E., Farrell, M. P., Barnes, G M., Melnick, M. J., & Sabo, D. F. (2005). Gender/racial differences in jock identity, dating, and adolescent sexual risk. *Journal of Youth and Adolescence, 34*, 123-136.
- Miller, K. E., Melnick, M. J., Barnes, G M., Sabo, D. F., & Fanell, M. P. (2007). Athletic involvement and adolescent delinquency. *Journal of Youth and Adolescence, 36*, 711-723.
- Miller, K. E., Melnick, M. J., Farrell, M. P., Sabo, D. F., & Barnes, G. M. (2006). Jocks, gender, binge drinking, and adolescent violence. *Journal of Interpersonal Violence, 21*, 105-120.
- Rainey, C. J., McKeown, R. E., Sargent, R. G, & Valois, R. F. (1996). Patterns of tobacco and alcohol use among sedentary, exercising, nonathletic, and athletic youth. *Journal of School Health, 66*, 21-32.

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

ZBORNİK RADOVA SA NAUČNOG skupa Empirijska istraživanja u psihologiji
(21; 2015; Beograd)

[Zbornik radova] / XXI naučni skup Empirijska istraživanja u psihologiji,
27-29. mart 2015, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu; [organizatori]
Institut za psihologiju i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju. - 1. izd. -
Beograd: Filozofski fakultet, 2015 - 173 str.

Kor. nasl. – Zbornik radova na srp. i engl. jeziku. – elektronsko izdanje.

ISBN 978-86-6427-025-0

1. Institut za psihologiju (Beograd)

2. Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju (Beograd)

a) Psihologija - Empirijska istraživanja – Zbornik radova